

Kampen mot nyliberalismen

*En studie av den transnasjonale småbrukerbevegelsen
Via Campesina*

Christine Winge Strandmann

Master 2008

Mai 2008

Universitetet i Oslo

Sammendrag

Denne oppgaven tar for seg Via Campesinas kamp mot nyliberalismen. Via Campesina er en internasjonal nettverksorganisasjon av småbønder, jordløse og urfolksgrupper som ser sine interesser truet av den nyliberale globaliseringens inngripen i den rurale sektor. Deres motstand retter seg først og fremst mot den økende liberaliseringen av handelen med landbruksvarer, som de mener virker ødeleggende på småskalalandbruket i både fattige og rike land. De kritiserer også andre elementer av nyliberal politikk, som redusert offentlig inngripen i økonomien og privatisering av offentlige tjenester som helse, utdanning og vannforsyning. Den nyliberale politikken har medført en forskyvning av makt fra stat til marked og en økende markedstenkning i det sosiale liv. Via Campesina ønsker en annen samfunnsutvikling som er mer demokratisk, rettferdig og bærekraftig enn den vi ser i dag. De ser derfor sin kamp som en del av en større kamp for gjennomgripende samfunnsendringer som setter hensynet til mennesker og miljø foran de store selskaperes profittmotiver. De multinasjonale selskaperes andel av den globale handelen har økt, og flere samfunnsforskere peker på at globaliseringen i stor grad har vært styrt av disse selskapene.

Etter andre verdenskrig hadde man i Vesten en periode med sosialt forankret liberalisme, hvor staten spilte en mer aktiv rolle for å skape økonomisk vekst og økt levestandard for flertallet av befolkningen. Da den økonomiske veksten stagnerte på begynnelsen av 1970-tallet fikk man en situasjon med høy arbeidsledighet og inflasjon. Noen liberalister mente årsaken til krisa var for stor statlig innblanding i det økonomiske liv, og de fremsatte en alternativ økonomisk politikk som innebar redusert offentlig styring og økt makt til private interesser. Dette ble begynnelsen på det nyliberale paradigmet, som siden har spredd sine ideer til resten av verden. Den nyliberale politikken har særlig preget de internasjonale finansinstitusjonene Det internasjonale pengefondet (IMF) og Verdensbanken og Verdens Handelsorganisasjon, WTO. Disse institusjonene har vært viktige i å utforme den internasjonale utviklingspolitikken og er blitt kritisert for å svekke utviklingslandenes muligheter for å utvikle sine land. Gjennom krav om åpning av markeder og omstrukturering av den økonomiske politikken som betingelser for lån, har mange gjeldstyngede regjeringer i Sør mistet sine makroøkonomiske verktøy for å styre den

nasjonale utviklingen. I denne oppgave argumenterer jeg for at dette har virket svært negativt inn på målet om bærekraftig utvikling og fattigdomsbekjempelse. Via Campesina utfordrer den nyliberale diskursen og myten om at industrilandbruket kan fø verdens økende befolkning. De mener at en omlegging av landbrukspolitikken til økologisk bærekraftig småskalaproduksjon er avgjørende for å redusere global oppvarming og ta vare på det biologiske mangfoldet, samtidig som det bidrar til en sosialt bærekraftig og demokratisk utvikling.

Forord

Å fullføre denne oppgaven har tatt tid, av forskjellige årsaker. Spørsmål knyttet til global utvikling er i sin natur komplekse, og oppgaven berører således mange tema og tangerer fagtradisjoner, som økonomi, økologi og bioteknologi, som jeg hadde lite kjennskap til da jeg begynte. Strukturen eller gangen i oppgaven bærer derfor også preg av min egen kunnskapsutvikling i denne perioden, hvor mine nyligst tilegnede innsikter hovedsakelig kommer til syne i oppgavens siste del. Jeg håper at jeg har klart å beholde den råde tråden, og presentere problemstillingen på en meningsfull måte, til tross for at oppgavens tema er vidtrekkende. Global urettferdighet, fattigdom og sult kan være tung og deprimerende lesning. Arbeidet med oppgaven har likevel vært et svært spennende og lærerikt prosjekt. Jeg har ønsket å presentere stoffet på en slik måte at det også er tilgjengelig for eventuelle lesere uten akademisk, eller sosiologisk, bakgrunn, og håper jeg har lyktes med det.

Jeg vil først og fremst takke Øystein Nilsen for god veiledning og interessante samtaler. Mine venner, Ragnhild Nordvik og Vegard Blomhoff, fortjener en stor takk for god datateknisk bistand. Jeg ønsker også å takke bonde, forfatter og aktivist Helge Christie og hans familie, for at de med stor gjestfrihet tok i mot meg på sin gård på Tolga sommeren 2004. De ga meg et inspirerende innblikk i økologisk gårdsdrift, utfordringer og positive sider knyttet til å drive et lite bruk i Norges ”utkant”. Til slutt vil jeg uttrykke takknemlighet overfor de (tidligere) jordløse i bosetningen Agua Viva i Brasil som delte sin hverdag med meg i noen måneder. A luta continúa!

Oslo, mai 2008

Christine Winge Strandmann

Innholdsfortegnelse

SAMMENDRAG	III
FORORD	V
INNHALDSFORTEGNELSE	VII
1) INNLEDNING	1
2) NYLIBERALISME	14
2.1 Globalisering.....	14
2.2 Hva er nyliberalisme?	18
2.3 Idéhistoriske røtter	20
2.3.1 Klassisk økonomisk teori	20
2.3.2 Nyklassisk økonomisk teori	22
2.3.3 Politisk filosofi	23
2.4 Paradigmeskiftet - fra keynesianisme til nyliberalisme.....	24
2.4.1 Sosialt forankret kapitalisme.....	24
2.4.2 Nyliberalismens gjennombrudd - 70-tallskrisa	27
2.5 Ideologimobilisering	30
2.6 Konsolidering	34
2.7 Ulikhet, makt og imperialisme	36
2.7.1 Makt og imperialisme	38
2.7.2 Nasjonalstat, transnasjonale selskap og demokrati.....	39
3) UTVIKLING, LANDBRUK OG MATPOLITIKK	43
3.1 Fattigdom og ulikhet	44
3.2 Utviklingsteori	50
3.3 Nyliberalisme i landbrukssektoren	55
3.3.1 Strukturtilpasning	57
3.4 Industrialisering og grønn revolusjon	60
3.5 Liberalisering gjennom GATT/WTO.....	63
4) VIA CAMPESINA	69
4.1 Organisasjon.....	69
4.2 Agenda og mål.....	70
4.2.1 Jordreform.....	72
4.2.2 WTO ut av landbruk	73
4.2.3 Matsuverenitet.....	74
4.2.4 Nei til patenter, GMO og biodrivstoff	76

4.3	Strategier og kollektiv mobilisering.....	77
4.4	Allianser og autonomi.....	79
4.4.1	Forhold til statlige aktører.....	80
4.4.2	Rivaliserende bevegelser.....	81
5)	MOTGLOBALISERING.....	84
5.1	Stat eller marked.....	88
5.2	Individ og samfunn.....	91
5.3	Frihet og mangfold.....	95
5.4	Kvinner.....	100
5.5	Økologi.....	102
5.7	Alternativ modernitet?.....	106
6)	LITTERATURLISTE.....	111

1) Innledning

Hensikten med denne oppgaven er å undersøke situasjonen til småbønder i vår tid og hvilken rolle de spiller i den globale økonomien. Mer konkret stiller jeg spørsmål om hvilke konsekvenser nyliberal politikk har for småbønder i både rike og fattige land og hvordan de sammen, gjennom den transnasjonale bondebevegelsen Via Campesina, mobiliserer motstand mot den kapitalistiske globaliseringen, og dens nyliberale fase. Motstanden retter seg først og fremst mot den økende liberaliseringen av handelen med landbruksvarer gjennom Verdens Handelsorganisasjon, men også mot andre nyliberale reformer som privatisering av allmenning og offentlige tjenester. Via Campesina hevder de vil forsvare "the peasant way of life" og at de ønsker en mer demokratisk, rettferdig og bærekraftig utvikling som respekterer mennesker og naturen.

Interessen min for dette feltet som har ført frem til denne oppgaven, er en interesse som har blitt vekket gradvis gjennom studiet. På mellomfag i utviklingssosiologi skrev jeg en oppgave om valg av strategier for utvikling av landbrukssektoren, med fokus på Mexico og delstaten Chiapas. Jeg hadde da vært på en reise i Mexico vinteren 1998 og fått noe kjennskap til zapatistenes kamp for sine rettigheter, jord og verdighet. Senere økte min interesse for den globale økonomiske og politiske utviklingen, spesielt under mitt utvekslingsopphold ved Universidad Autónoma de Madrid våren 2000, hvor jeg fulgte forelesninger i globalisering og barns rettigheter. På denne tiden fikk også "globaliseringsmotstanderne" økt oppmerksomhet i media. Størst betydning har det nok likevel hatt at jeg deltok på Latinamerika-gruppenes (LAG) solidaritetsbrigade i Brasil høsten 2002 og fikk nærmere kjennskap til De Jordløses Bevegelse¹ (MST– Movimento

¹ Definisjon av jordløse: "Bønder som er fratatt jord, eller som har lite jord, lønnede landarbeidere og arbeidsledige. De er arbeidere i kampen for å gjenvinne tilgang til arbeid og sosial reproduksjon, som de er blitt ekskludert fra gjennom den ulikhetsskapende kapitalistiske utviklingsprosessen." (Martins 1984:88, gjengitt i Fernandes 2000:45. Min oversettelse.)

dos Trabalhadores Rurais Sem Terra²) og Via Campesina. Under det fem måneder lange oppholdet i Brasil fikk vi et innblikk i både den rurale og urbane fattigdommen, og ekskluderingen som følger av den nasjonale og internasjonale politiske utviklingen. Å leve sammen med tidligere jordløse i en nyetablert bosetting var det jeg vil kalle en sterkt karakterdannende erfaring. Det politiske engasjementet dette vekte ga meg et dytt i retning av å studere sammenhengen mellom internasjonal politisk økonomi, utvikling, fattigdom og miljø. Flertallet av de fattigste menneskene i verden bor i rurale strøk og livnærer seg fortsatt på naturens ressurser i form av jordbruk, husdyrhold, fiske, fangst og sanking. Også deler av fattigdommen i de mange slumområdene i verdens storbyer har sin årsak i at det har blitt vanskeligere å livnære seg på landsbygdene. Faktorer som mekanisering av landbruket og manglende offentlige overføringer til småbrukssektoren har bidratt til at mangfoldige millioner av mennesker har mistet sitt levebrød i tilknytning til primærnæringene. Resultatet har vært massiv migrasjon, urbanisering og slumdannelser.

Som flere samfunnsforskere og filosofer, blant annet moralfilosofen Thomas Pogge og sosiologen Zygmunt Bauman, mener jeg at vi har et moralsk ansvar for å bekjempe fattigdom. Pogge stiller spørsmål om hvorfor vi ikke har klart å gjøre mer for å avskaffe fattigdom og skape en mer rettferdig global fordeling, all den tid velstandsveksten, særlig i Vesten, har vært formidabel etter andre verdenskrig. Men fortsatt lever en av fem under FNs fattigdomsgrense og omlag 840 millioner mennesker sulter hver dag. Pogge peker på at den globale økonomiske orden forårsaker og opprettholder ekstrem fattigdom i et massivt omfang og at den er ansvarlig for en tredjedel av alle dødsfall på jorden, cirka 18 millioner årlig. Han mener at ved å opprettholde fattigdommen i verden begår de rike landene det største menneskerettighetsbruddet i historien. FNs spesialrapportør i matspørsmål, den franske sosiologen Jean Ziegler, har nylig utgitt boka *L'Empire de la*

² MST er en bevegelse som jobber for "jord, jordreform og et mer rettferdig samfunn" i Brasil. Siden opprettelsen i 1984 har de gjennom jordokkupasjon skaffet jord til om lag 350 000 familier. De er organisert i 23 av Brasils 27 delstater og om lag 1.5 millioner er tilknyttet bevegelsen. MST er medlem av Via Campesina.

Honte (Skammens Imperie), hvor han omtaler dagens sultproblematikk som et resultat av imperialistisk politikk. Som Bauman peker på, forutsetter de globale effektene av lokale handlinger et moralsk ansvar i en målestokk vi aldri før har stått overfor og måttet håndtere. Han mener at i det han kaller ”den flytende modernitetens tidsalder” har ”samfunnet gitt avkall på alle pretensjoner om sin etiske funksjon og gladelig overlatt reguleringen av alt menneskelig samliv til markedskreftene” (Bauman/Tester 2002:68).

Tilhengere av en åpen global økonomi hevder at verden har sett fremskritt i denne perioden. Blant annet har barnedødeligheten blitt redusert, forventet levealder har økt i de fleste land og færre mennesker lever i ekstrem fattigdom i dag enn for femti år siden (Snoen 2004). Likevel består de skjeve ulikhetene mellom de fattigste og de rike landene, og mellom de rikeste og fattigste menneskene. Det er heller ikke slik at det bare er i de fattige landene at det finnes fattige mennesker. For eksempel er det i Europa 50 millioner fattige, 20 millioner arbeidsløse og 5 millioner husløse (Linné Eriksen 2001:20). Andre igjen, som den indiske fysikeren og samfunnstenkeren Vandana Shiva, peker på at den kapitalistiske globaliseringen har skapt nye former for fattigdom og underutvikling. Markedsøkonomien har fortrenget ”naturens økonomi” og livsoppholdsøkonomien, og synes å glemme at vekst og velferd bygger på tilgang på rene naturressurser og økosystemtjenester:

Nature's economy consists of the production of goods and services by nature – the water recycled and distributed through the hydrological cycle, the soil fertility produced by microorganisms, the plants fertilizes by pollinators (Shiva 2005:16).

Konsekvensen av den manglende økologiske innsikten innen en økonomisk vekst-tankegang, er at økonomisk vekst i seg selv kan bli årsak til underutvikling (Høyer 2007, Gorz 1979, Shiva 1989, 2000). Det står ganske klart for de fleste i dag at verden står overfor alvorlige utfordringer knyttet til global oppvarming og klimaendringer. I den norske politiske debatten er det imidlertid en tendens til å fokusere kun på noen få aspekter ved det globale miljøet, uten at disse settes inn i en større sammenheng. Fokuset er hovedsakelig på klimagassutslipp og behovet for reduksjon av disse, et mål som vi skal nå blant annet ved energieffektivisering, kjøp av klimakvoter i andre land og nye teknologiske løsninger, som ”månelandingsprosjektet” CO₂-rensning. I mindre grad ses den globale

oppvarmingen som et symptom og en *del* av et problem som også omfatter forurensning av hav, luft og jord og overforbruk av naturressurser som blant annet fører til at jordsmonn, regnskog og det biologiske mangfoldet forsvinner. Dermed forsvinner *helheten* og den nødvendige forståelsen av alle tings gjensidige avhengighet som erkjent innenfor økofilosofien (Høyer 2007, Gorz 1974, Shiva 1989-2005). Med Vandana Shivas ord: “The market economy separates nature from people and ecology from nature” (2005:15).

I følge Sosiologisk leksikon (Korsnes, Brante og Andersen 1997) er *miljøsosiologi* et begrep som først og fremst assosieres med to amerikanske sosiologer, William R. Catton og Riley Dunlap jr., og deres artikkel i *The American Sociologist* i 1978. Der hevdet de at sosiologien som vitenskap ikke tar med i betraktningen det økologiske aspektet av virkeligheten. Catton og Riley argumenterte for at den miljøforskningen som var blitt utført hadde begrenset relevans for sosiologien fordi man ikke samtidig har hatt en forståelse av miljøproblemenes økologiske og sosiale karakter. En kritikk som også kan rettes mot flere samfunns- og humanistiske vitenskapers studieområder. Den tyske sosiologen Bernd Hamn (1998) er blant de som kritiserer europeisk sosiologi for ikke i tilstrekkelig grad å ha tatt inn over seg den økologiske krisa, og forøvrig for å være heller eurosentrert. (Det sistnevnte kommer jeg tilbake til i kapittel 5). Ikke minst har det innen det konvensjonelle økonomifaget vært en manglende evne til å inkludere et miljøperspektiv i de økonomiske modellene. Det finnes imidlertid økonomiske retninger som har befattet seg med de økologiske begrensningene for vekst og som argumenterer for at kostnadene ved miljøforverring, forurensning og så videre, må tas med i de økonomiske kalkylene (Ekins³ 1992). Et slikt perspektiv innebærer et kritisk blikk på vekstpolitikken og dens ensidige fokusering på økonomisk vekst på bekostning av et utvidet utviklingsbegrep. Et slikt utvidet begrep, i tillegg til å ta med miljøperspektivet, tar hensyn

³ Paul Ekins er økonom og var den første direktøren for The Other Economic Summit (TOES). Han er grunnlegger av Living Economy Network og innstiller til Right Livelihood Award (den ”alternative Nobelprisen)

til menneskelige og psykososiale faktorer som *livskvalitet*, i motsetning til det mer begrensede *levestandard*.

Jeg vil påstå at de alvorlige miljøutfordringene vi står overfor i dag ikke kun handler om miljø, men i høyeste grad også om de menneskelige, sosiale og politiske konsekvensene av denne utviklingen. Den økologiske krisa er også en menneskelig og sosial krise. Den globale oppvarmingen rammer de fattigste hardest og skaper nye utfordringer for utvikling og fattigdomsbekjempelse i de mest sårbare områdene. I dag er flere mennesker på flukt fra klimaendringer enn fra krig. Politiske konflikter og sosial uro oppstår på grunn av knapphet på naturressurser. Mangelen på ferskvann i mange områder utgjør en alvorlig trussel, og enkelte forskere hevder at vi vil se flere konflikter om tilgang på vann i tiden fremover. For mennesker som lever mer direkte av naturressurser, som enkelte urfolksgrupper, nomader, fangstfolk og subsistensbønder, dreier det seg også om autonomi og deres demokratiske rett til å fortsette sitt tradisjonelle levevis, som trues både av endringer i miljø og klima, og av ytre press fra storsamfunnet. Også for grupper i vår rike del av verden, handler det om autonomi i forhold til valg av levemåte. Når samfunn oppløses og endres, blir lokale tradisjoner og verdier utfordret og svekket, og dermed endres, eller reduseres, vilkårene for sosial integrasjon. I tillegg ser vi at rike land har økende problemer med kriminalitet, psykiske lidelser og stressrelaterte sykdommer. Samfunnet endres raskt og byr på nye utfordringer for menneskenes identitet og trygghet, og dermed våre sosiale relasjoner. Dette er trekk ved det Baumann, som nevnt ovenfor, har kalt den flytende moderniteten. Den flytende moderniteten representerer i følge Baumann ikke et brudd med moderniteten, men fremstår som en ny fase av moderniteten, preget av nedbrytning av etablerte sosiale institusjoner, økt grad av individualisering, større omskiftelighet og sosial fragmentering (Nilsen 2005). Slike endringsprosesser, som påvirker forutsetningene for, og trekk ved, det sosiale liv, er aspekter ved virkeligheten som sosiologien som fag har befattet seg med siden dets begynnelse. Jeg kommer nærmere inn på disse spørsmålene hovedsakelig i kapittel 5, hvor jeg ser nærmere på Via Campesinas kritikk av, og alternativ til, noen aspekter ved nyliberal politikk. Via Campesina jobber for en annen utvikling enn den som tilbys av den dominerende nyliberale modellen. Vi skal se at de to ulike utviklingsmodellene bygger på ganske forskjellige oppfatninger hva angår menneskenes natur, sosiale liv og motivasjon for handling, individuell og kollektiv. Dette fører oss inn i moralsosiologiens og

moralfilosofiens områder, som jeg vil komme tilbake til i diskusjonen i kapittel 5. I kapittel 5 bruker jeg perspektiver fra økofilosofi og økofeminisme. Økofeminismen bærer i seg en grunnleggende kritikk av det Vandana Shiva kaller patriarkalsk, vestlig vitenskap og tenkemåte. Helene Bank beskriver Shivas tenkning på følgende måte i innledningen til boka *Patent på plyndring*: ”Hun åpner en luke til et univers av andre verdier og tradisjoner enn dem som råder i våre vestlige samfunn” (Shiva 2004:10). Jeg vil si at hun på mange måter snur opp ned på en del etablerte forestillinger, særlig hva angår modernisering og utvikling, som preger vår akademiske og politiske tenkning. Jeg trekker også på filosof Arne Johan Vetlesen og teolog Jan-Olav Henriksen sine tanker om ”moralens sjanser i markedets tidsalder” (Vetlesen og Henriksen 2003), samt Zygmunt Baumanns teori om den kapitalistiske globaliseringens menneskelige konsekvenser (Bauman 1998).

Opprinnelig hadde jeg tenkt at denne oppgaven skulle handle om De jordløses bevegelse (MST) i Brasil. MST er den største og kanskje viktigste sosiale bevegelsen i Brasil i dag. Det er slik jeg ser det interessant å se hvordan de har gått fra å være en bondebevegelse som primært kjempet for jordreform i Brasil til å bli en større sosiopolitisk bevegelse med en mye bredere agenda, med allianser til fagforeninger, urbane sosiale bevegelser (blant annet "De Takløse") og den internasjonale "globaliseringskritiske" bevegelsen. Etter at jeg lærte at Norsk Bonde- og Småbrukarlag også er medlemmer av Via Campesina, ble jeg mer interessert i å se hvilke krefter i den internasjonale utviklingen som virker på småbønder i både fattige og rike land. Mens norske bønder marsjerte mot Brussel for å demonstrere mot EU, gjennomførte De jordløse i Brasil, sammen med andre sosiale bevegelser, en uoffisiell folkeavstemning om den planlagte all-amerikanske frihandelsavtalen (ALCA/FTAA). Hvilke felles interesser og eventuell felles fiende har norske småbønder og brasilianske jordløse landarbeidere? Bildet som ofte fremstilles i norske media er at "norske bønder utgjør den største trusselen mot utvikling i Sør", på grunn av våre høye tollsatser og de store statlige overføringene til det norske landbruket. Jeg har ønsket å utfordre dette synet og undersøke hvordan internasjonale politiske strømninger, som den nyliberale politikken, virker inn på livsvilkårene til småbrukere i både fattige og rike land.

En annen begrunnelse for at jeg valgte å endre tema i oppgaven er at det er utført flere studier av MST de siste årene. Blant annet den chilenske sosiologen Martha Harnäckers *Landless people: Building a social movement*, basert på en feltstudie i Brasil (Harnäcker 2002). Svenske Lennart Kjörling har skrevet boken *Så länge det finns hunger* (2004) om MST, og Ellen Hestnes har skrevet hovedoppgaven *Where you can dream of something* (2003) i sosialantropologi ved Universitetet i Oslo, om en MST - bosetting. Det er også utført flere studier av de "nye sosiale bevegelsene", men færre av transnasjonale sosiale bevegelser. Via Campesina representerer også noe nytt; den første transnasjonale nettverksorganisasjonen av småbønder, jordløse, urfolk og rurale lønnsarbeidere. Det interessante blir så å se om de faktisk representerer noe "nytt" og om de utgjør en reell maktfaktor i den globale utviklingen. Oddvar Smukkestad, forfatter av læreboka *Den innviklete utviklingen*, mener at jordbruk og småbøndenes rolle er et forsømt område innenfor utviklingsteorier, mens Carlos Oya, doktor i agrar politisk økonomi, peker på at det er gjort flere studie av nyliberalismens konsekvenser for landbrukssektoren, men få av hvordan de nyliberale reformene har virket på ulike grupper av bønder. Jeg mener dette er et viktig felt som jeg håper og tror at det vil bli økt oppmerksomhet rundt fra flere fag i tiden som kommer. Ikke minst fordi det handler om hvilken vei verdens utvikling går i en tid preget av økt ulikhet og klasssepolarisering, og en alvorlig økologisk krise. Bærekraftig matproduksjon, hva og hvem som skal bestemme hvilken mat vi skal spise, er av essensiell betydning for alle mennesker. I denne oppgaven har jeg valgt å bruke relativt mye plass på selve nyliberalismen. Selv om det ikke er en ny økonomisk og politisk teori, har nyliberal politikk blitt gjenstand for økt (kritisk) oppmerksomhet fra akademisk hold de siste årene, og kanskje tatt over noe av fokuset på globalisering. Flere sosiale bevegelser har også rettet sin motstand mot nyliberalismen som sådan. "Politikkens vilkår i det nyliberale samfunn er et forskningstema med høy samfunnsmessig relevans og aktualitet" skriver redaktørene ved Institutt for statsvitenskap ved Universitetet i Oslo i forordet til boka *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet* (Mydske, Claes og Lie 2007:11). Politiske fenomener som får betydning for hvordan vi organiserer samfunnet, påvirker forholdet mellom stat og marked, og på andre måter preger vår tenkning og våre liv, bør studeres fra ulike innfallsvinkler innen forskjellige fagretninger.

Metodiske betraktninger:

Jeg har valgt en deskriptiv tilnærming til oppgavens tema som i hovedsak baserer seg på lesning av foreliggende tekster. Deler av disse tekstene er Via Campesinas egne utgivelser (som alle er tilgjengelige på nettet⁴), mens lang de fleste er andrehåndslitteratur som på ulike måter omtaler og analyserer globaliseringen, dens konsekvenser og reaksjoner på den. Som nevnt i oppgavens forord har arbeidet med oppgaven foregått over tid. Det har gjort at jeg har hatt anledning til å lese litteratur fra fagområder jeg ellers ikke ville hatt tid til, og til å trekke inn flere perspektiver for å belyse oppgavens tema. Om disse perspektivene ikke nødvendigvis kommer eksplisitt frem i oppgaven, har en fordel vært at jeg selv har blitt i bedre stand til å forstå hvilke faktorer som kan forklare framveksten av en internasjonal allianse av småbrukere og deres agenda. Noen perspektiver tar lengre tid før de ”synker inn” enn andre. For eksempel leste jeg Vandana Shivas *Til Livets Opphold. Om Kvinner, Økologi og Utvikling*, første gang i 2003. Jeg ble overrasket over hennes beskrivelse av det vi kaller ”utvikling” som i realiteten har betydd det motsatte for mange mennesker, de samme som vi ønsker å bringe utvikling, forstått som økonomisk vekst og økt levestandard, til. Likevel tok det tid før jeg forstod sammenhengen mellom miljø, vekst, utvikling og fattigdom, og relevansen for problemstillingen i denne oppgaven. Jeg har etter hvert også fått en større interesse for psykologiske og filosofiske perspektiver, som jeg mener er relevante for å forstå vårt (sen)moderne samfunn, samt reaksjoner på den retning samfunnsutviklingen tar, eller har tatt den senere tid.

Hamn hevder også at samfunnsvitenskapene ofte overser hvordan samfunnsendringer drives frem av et komplekst samspill av sosiale, økonomiske, økologiske og politiske faktorer. Samfunnsvitenskapene derfor i stor grad blir fremmedgjort overfor den sosiale realiteten, som de nøyer seg med å beskrive. Han mener at det derfor er grunn til å stille spørsmål ved kvaliteten på deler av den akademiske forskningen. Hamn peker også på

⁴ www.viacampesina.org

behovet for tverrvitenskapelige tilnærminger: ” We should begin to understand that the disciplinary boundaries between the social sciences are as obsolete as are the national limitations of their frames of reference.” (Hamn 1998:8).

En mulig svakhet med denne oppgaven er at problemstillingen er ganske vid, eller i det minste at den berører svært mange temaer, og at fremstillingen derfor blir noe ”springende”. Jeg har likevel valgt å trekke inn de perspektiver jeg mener er fruktbare for å forstå bevegelsen Via Campesina. Ikke alle perspektiv blir utdypet, med den fare at jeg kan ha utelatt og oversett relevante aspekter.

Sosiologi handler om å forsøke å forstå og fortolke samfunnet. Forskeren er alltid situert og kan ikke være en objektiv tilskuer som gir nøytrale tolkninger av sosiale fenomener. ”Sosiologen er som alle andre en deltaker i det sosiale liv og gir sin egen fortolkning av det. Men det er ingen objektiv fortolkning, det er et samfunnsmenneskes fortolkning av samfunnet slik det fremtrer for ham”, som Dag Østerberg skriver i *Den sosiale realitet* (2001). Det er dermed viktig, for det første, at forskeren gjør rede for sitt ståsted. Dermed kan andre vurdere forskerens påstander og tolkninger i lys av dette. For det andre, er det viktig at forskeren selv reflekterer over sitt ståsted, og tilstreber å se et fenomen fra andre ståsted enn det som umiddelbart fremstår som det ”naturlige”. Det innebærer blant annet å vurdere sin egen nærhet eller distanse til den del av virkeligheten, eller det sosiale fenomen, som studeres. Eksempler på store forskjeller i ståsted har kommet tydelig frem under lesning av litteraturen jeg har benyttet i oppgaven. Spesielt stor er forskjellen mellom en typisk økonomisk forståelse av globaliseringen som et positivt fenomen som bringer utvikling og velstand til større deler av verden, og perspektivene til de som har erfart globaliseringens negative konsekvenser. Mange økonomer og samfunnsvitere baserer sine påstander først og fremst på teorier og har lite (førstehånds)kjennskap til det fenomen de studerer, som påpekt av blant annet Hamn.

Jeg har vært noe engasjert i alterglobaliseringsbevegelsen, siden jeg var til stede på Verdens Sosiale Forum i Porto Alegre, Brasil i 2003, men aldri som representant for en organisasjon eller et parti. Mitt engasjement er motivert ut fra et ønske om å forstå det samfunnet vi lever i og særlig årsakene til at de store ulikhetene mellom fattige og rike består. Etter oppholdet som brigadist i Brasil har jeg på et vis følt denne uretten ”på

kroppen” i større grad enn tidligere. Det er vanskelig å ikke være emosjonelt engasjert i spørsmål som har med urettferdighet og menneskelig lidelse å gjøre. Dette preger selvsagt mitt ståsted, valg av problemstilling og valg av litteratur. Noen vil kanskje se min ”nærhet” til feltet som en svakhet som i for stor grad farger mitt syn på de tema som tas opp. Andre, inkludert meg selv, vil se det som en styrke at jeg har ”en fot” innenfor de nye sosiale bevegelsene. Slik har jeg også kunnet veksle mellom (observerende) deltakelse, refleksjon og analyse over tid. En del av litteraturen jeg har lest, er påfallende preget av mangel på kontakt med feltet, hvor påstander og argumenter blir fremsatt på bakgrunn av økonomisk teorier og matematiske utregninger. Jeg anser derfor disse data for ikke å være særlig pålitelige som grunnlag for forståelse av sosiale fenomener. Likevel kan de si noe om deler av virkeligheten, og hvordan den blir forstått (eller ikke forstått) av noen. Dette gjelder også til dels de data, som viser tall for vekst, fattigdom, ulikhet og så videre. Det vil alltid knytte seg usikkerhet til slike da. Et eksempel er vekst i BNP (brutto nasjonal produkt) som kan skjule store forskjeller innad i land. Jeg har derfor valgt å begrense bruken av slike tall og ikke gå særlig inn på diskusjoner omkring bruken av dem fra ulike hold. Jeg tror teksten i seg selv viser de viktigste utviklingstendensene og belyser problemstillingen.

Hovedtyngden i litteraturen jeg har valgt å sammenholde, er av forskere som har en kritisk tilnærming til studiet av globalisering. Den mest kritiske litteraturen er ofte den som kommer fra Sør, men det er ikke nødvendigvis den som er lettest tilgjengelig. ”Stemmer fra Sør” tilbyr perspektiver på virkeligheten som til dels viker fra våre etablerte, eurosentrisk, oppfatninger. Ofte er det slik at de som har skoen på vet best hvor den trykker, og derfor er verdt å lytte til. At oppgaven har sine svakheter er utvilsomt. At jeg ser disse selv er ikke sikkert. Kanskje årsaken er å finne i det som sosiologen Georg Lundberg her påstår:

”Hos flertallet af dem der kommenterer aktuelle samfundstilstande, er nervesystemet næppe i en sådan forfatning at det virker fremmede for en synderligt klar analyse eller for en god fordøjelse.” (Lundberg 1947, *Kan videnskaben redde os?*)

I det neste kapittelet tar jeg for meg innholdet i nyliberal ideologi og de teoretiske retninger innen økonomi og politisk filosofi, som den bygger på. Jeg skal se på faktorer som forklarer dens gjennombrudd etter en lengre periode med en regulert form for kapitalisme i

perioden etter andre verdenskrig, det som blir kalt det keynesianske paradigmet. Deretter skal jeg se hvordan den har befestet sin stilling som dominerende tankesett først og fremst i USA og Storbritannia, og til dels i Norge. Deretter diskuterer jeg hvilke konsekvenser dens implementering har hatt på ulike områder av samfunnet; forholdet mellom arbeid og kapital, klasse og sosial ulikhet.

I kapittel tre ser jeg på nyliberalismen i et utviklingsperspektiv. Jeg vil i hovedsak konsentrere meg om de konsekvenser nyliberalismen har for landbrukssektoren generelt og for småbønder som sosial gruppe, spesielt. Jeg vil først gi en kort innføring i utviklingsteoretiske perspektiver, som i hovedsak dreier seg om hva en forstår som utvikling og hvordan det oppnås. Utviklingsteoriene kan ses i sammenheng med perspektivene i de mer generelle økonomiske teorier, i det de søker å gi forklaringer på forutsetningene og årsakene til utvikling og økonomisk vekst, og dermed også manglende utvikling, underutvikling og fattigdom. Noe forenklet kan vi si at hovedkonflikten i utviklingsdebatten har stått mellom det som kalles *moderniseringsteori* på den ene siden og såkalt *avhengighetsteori* på den andre. En grundigere og nyansert gjennomgang av innholdet i de forskjellige utviklingsteoriene ligger ikke innenfor rammen av denne oppgaven. Jeg vil kun konsentrere meg om de nevnte hovedperspektivene samt de teoretiske bidragene som gjelder landbrukets rolle i utviklingen. Spørsmål knyttet til betydningen av landbruk mener jeg er viktig for å forstå (små)bønder som sosial gruppe og hvilken rolle de spiller i samfunnsutviklingen. Jeg tenker da både på hvordan de oppfattes av resten av samfunnet og i samfunnsvitenskapelig teori, deres selvoppfattelse, identitet og forståelse av egen situasjon i dagens samfunn. Det er også interessant å se i hvilken grad de kan ses som betydningsfulle politiske aktører som kan bidra til sosial endring. Debatten innenfor den teoretiske retningen som tar for seg spørsmål om sosial endring i rural sektor, det som gjerne kalles *det agrare spørsmål*, har fått fornyet interesse etter at landbruk har blitt tatt inn som en del av avtaleverket i Verdens Handelsorganisasjon WTO. WTO har vært gjenstand for mye medieoppmerksomhet, spesielt etter den folkelige mobiliseringen mot organisasjonen som begynte i Seattle i 1999.

Noen teoretikere, blant andre historikeren Eric Hobsbawm, har sett på småbønder som en anakronisme, en sosial kategori som er i ferd med å forsvinne som følge av den kapitalistiske utviklingen som i stadig større grad griper inn i den rurale sektor. De mener

disse endringene gjør at småbønder ikke lenger utgjør en enhetlig kategori, men at de tilpasser seg utviklingen og finner nye måter å livnære seg på utenfor, eventuelt i tillegg, til jordbruket. Dette fører til et mangfold av kategorier blant småbønder. Andre, spesielt innen den ny-marxistiske teoritradisjonen, hevder at det fortsatt gir mening å snakke om småbønder som en sosial og politisk kategori. I første omgang var det de nye bondebevegelsene som oppsto i Latin-Amerika som bidro til å reaktualisere debatten om småbønder og hvilken rolle de spiller i dag. De rurale sosiologene Henry Veltmeyer og James Petras ser på disse bondebevegelsene som betydelige aktører som spiller en viktig rolle i motstanden mot nyliberalismen, både lokalt, nasjonalt og internasjonalt. I den senere tid har fremveksten av Via Campesina, som sammen med andre ruralt baserte bevegelser, miljøbevegelser og kvinnebevegelser protesterer mot den nyliberale politikken, skjerpet oppmerksomheten omkring sammenhengen mellom kapitalistisk globalisering, rural utvikling, fattigdomsreduksjon og bærekraftig utvikling. *Jeg vil se nærmere på hvordan vi kan forstå denne nye alliansen som kanskje kan sies å spille en viktig rolle i den globale motstanden mot nyliberal globalisering.* Som Leslie Sklair (2002) peker på, har det oppstått en del nye menneskerettighetsbevegelser som en respons på krisen den kapitalistiske globaliseringen skaper:

As the dominance of the capitalist global system spreads and deepens, these spreadings and deepenings simultaneously sow the seeds of the transformation of the dominant system by providing resources, forms of organizational capacities, and clarity of purpose for competing forms of globalization (Sklair 2002:1).

I kapittel fire tar jeg for meg den transnasjonale bondebevegelsen Via Campesina og deres kamp mot, og alternativ til, den nyliberale modellen. Jeg skal se på noen av deres mål og strategier, hva de er mot, hva de kjemper for og hvordan de mobiliserer kollektiv handling. Jeg vil også ta for meg deres forhold til andre aktører, blant annet mellomstatlige institusjoner som FNs mat- og jordbruksorganisasjon (FAO), finansinstitusjoner som Verdensbanken, og ikke-statlige organisasjoner (NGO'er).

I kapittel fem gjør jeg først kort rede for fremveksten av alterglobaliseringsbevegelsen (kanskje mer kjent som den globaliseringskritiske bevegelsen) for å plassere Via Campesina inn i en større sammenheng. Deretter diskuterer jeg Via Campesinas ulike mål opp mot nyliberal politikk på noen utvalgte områder: Jeg vil først ta for meg deres ulike syn på statens rolle, og forholdet mellom stat og marked, privat og offentlig sektor. Deretter ser jeg nærmere på hvordan den nyliberale politikken har virket på forholdet mellom individ og samfunn. Jeg vil da se på det verdi- og menneskesyn som ligger til grunn for de to utviklingsmodellene og belyse ulike perspektiver på innholdet i begrepene frihet og mangfold. Som nevnt trekker jeg på innsikter fra økofilosofien og økofeministisk teori for å belyse viktige aspekter ved Via Campesinas kamp. Til slutt spør jeg om Via Campesina (sammen med andre organisasjoner og bevegelser) representerer det som kan kalles en "alternativ modernitet" og om de kan utgjøre en maktfaktor i global sammenheng og bidra til sosial og politisk endring.

2) Nyliberalisme

I dette kapittelet vil jeg gjøre rede for innholdet i nyliberal økonomi og politikk.

Nyliberalismen overtok som rådende økonomisk paradigme, først og fremst i USA og Storbritannia, på slutten av 1970-tallet. Ideene har siden blitt spredd til større deler av verden. Jeg vil først sette nyliberalismen inn i en sammenheng ved å se på hvordan den relaterer seg til globalisering og kapitalisme. Det er foretatt mange analyser av globaliseringsprosessene. Jeg vil her begrense meg til å gjengi noen av hovedperspektivene i debatten, da særlig de som jeg oppfatter som relevant for problemstillingen i denne oppgaven. Så vil jeg vise til situasjonen i den økonomiske utviklingen. Deretter tar jeg for meg de idéhistoriske røttene som nyliberal politikk og økonomi bygger på

2.1 Globalisering

De siste tiårene har det skjedd omfattende endringer i verden, politisk, sosialt og økonomisk. Denne utviklingen omtales gjerne som en prosess av globalisering. Det har pågått, og pågår stadig, diskusjoner omkring begrepet globalisering og hva som ligger i det. Det tales ofte om tid-romlig forminsking, altså en slags sammenpressing eller komprimering av tid og rom - dimensjonen, for å beskrive denne prosessen (Johannesen 1997, Held og McGrew 2003, Harvey 2005). Anthony Giddens definerer globalisering som "the intensification of worldwide social relations which link distant localities in such a way that local happening are shaped by events occurring many miles away and vice versa" (Giddens 2003:60). David Held og Anthony McGrew (2003) gir en noe mer utfyllende definisjon av begrepet. De skriver at globalisering omfatter

much more than a stretching of social relations and activities across regions and frontiers. (...) For it suggests a growing magnitude or intensity of global flows such that states and societies become increasingly enmeshed in worldwide systems and networks of interaction. (Held og McGrew 2003:3)

Ny og rimelig teknologi innenfor transport og kommunikasjon gjør at varer kan flyttes og informasjon spres raskt over store avstander. Verden veves tettere sammen, i tid og rom gjennom utstrakt produksjon, internasjonal handel og kapitaltransaksjoner. Et av kjennetegnene på globalisering er økt integrasjon som fører til økende gjensidig avhengighet mellom land og regioner på en slik måte at en handling i en del av verden får konsekvenser for mennesker i en annen del av verden i større grad enn tidligere. Det finnes derfor knapt områder i verden som i dag ikke berøres av det kapitalistiske systemet.

Globalisering er et mye brukt ord som lett kan miste sin begrepsmessige betydning og som ikke er lett å operasjonalisere. Det blir brukt for å beskrive en stadig "åpnere" verden og en tendens til økt integrasjon mellom ulike deler av verdenssamfunnet. Andre ser globalisering som en ideologi eller nødvendig myte brukt for å legitimere det nyliberale globale prosjektet (Petras og Veltmeyer 2005). En omfattende diskusjon dreier seg om globaliseringens konsekvenser, dens "vinnere og tapere" (Linné Eriksen 2006) eller dens positive og negative effekter ("globaliseringens to ansikter") (Milanovic 2003).

Det er også en diskusjon om globalisering i det hele tatt representerer noe nytt, og hvis så er tilfelle, hva det kvalitativt nye består i (se for eksempel Keohane og Nye 2003 og Mjøset 1997). Hirst og Thompson (2003) mener at det ikke har skjedd en globalisering av økonomien, kun økende internasjonalisering, med en tendens til regionalisering eller "triadisering" rundt de tre polene USA, EU og Japan. En annen diskusjon går på om globaliseringen har vært, og fortsatt er, en naturlig uunngåelig utvikling eller en politisk styrt prosess.

I den teoretiske debatten⁵ skiller man gjerne mellom to idealtypiske motstridende syn på globalisering: "Globalistene" som anser nåtidens globalisering for å være en reell og

⁵ For en mer utfyllende globaliseringsdebatt se for eksempel Held & McGrew The Global Transformation Reader 2003. For en kortere innføring se Tore Linné Eriksen i Marsdal 2006)

historisk betydningsfull utvikling, og "skeptikerne" som ser begrepet først og fremst som en ideologisk eller sosial konstruksjon, og som derfor er av mindre verdi som analytisk begrep. Det også vanlig å skille mellom teknologisk, kulturell, sosial, politisk og økonomisk globalisering, men disse aspektene er ikke uavhengig av hverandre. Etter Berlinmurens fall i 1989 hevdet mange at kapitalismen som system, vestlig markedsøkonomi og det liberale demokratiet, hadde vist sin overlegenhet en gang for alle. Den amerikanske historikeren Francis Fukuyama utgav i 1989 et essay med tittelen *The End of History?* og tidsånden var preget av ideologisk triumf. Globaliseringen ble hyllet som en velsignelse og den ble ansett som en naturlig og irreversibel prosess (Linné Eriksen 2006:22). Jeg følger mer kritiske samfunnsforskere som Linné Eriksen, David Harvey, Alan Freeman, Petras og Veltmeyer, og tar utgangspunkt i at globaliseringen ikke har vært en naturlig utviklingsprosess, noe som bare har skjedd, men en utvikling som har vært politisk intendert og styrt. I det følgende knytter jeg globalisering til den nyliberale politikken.

Den britiske professoren i sosialantropologi David Harvey (2005a) er en av de som mener at det ligger en doktrine, et sett av politisk - økonomiske praksiser, kalt nyliberalisme, bak store deler av den utviklingen som har skjedd. Han hevder at tilhengere av det nyliberale prosjektet hadde interesse av, og ble pådrivere for, ny informasjonsteknologi for å kunne øke mengden og utstrekningen av markedstransaksjoner. Blant annet var det behov for massive databaser hvor en kunne lagre, analysere og formidle informasjon om markedet. Sånn sett kan en si at nyliberalismen er en del av, eller et trekk ved, den økonomiske globaliseringen, og at den nyliberale politikken er en forutsetning for graden av globalisering slik den fremstår i dag.

Leslie Sklair (2002) skiller mellom ulike former for globalisering, men bruker begrepet *kapitalistisk globalisering* for å beskrive dagens dominerende globale system. Ved å knytte begrepet *transnasjonale praksiser* forsøker Sklair å overkomme skillet mellom en statssentrert og en globalistisk tilnærming til forståelsen av globalisering. Han forklarer begrepet transnasjonale praksiser (TNP) på følgende måte: "The concept of transnational practices refers to the effects of what people do when they are acting within specific institutional contexts that cross state borders. Transnational practices create globalizing

processes” (Sklair 2002:84). I motsetning til det mer abstrakte ”globaliserende prosesser”, fokuserer transnasjonale praksiser direkte på observerbare fenomen, hva personer og institusjoner gjør. De transnasjonale praksisene deler han videre inn i tre hovedområder, økonomiske, politiske og kultur-ideologiske praksiser, som han analytisk skiller fra hverandre, men som gjensidig forutsetter hverandre. De økonomiske praksisene er sentrert rundt de *transnasjonale selskapene*, de politiske transnasjonale praksisene rundt en *transnasjonal kapitalistisk klasse*, og de kultur-ideologiske praksisene finner vi i *forbruksideologien* (konsumerismen):

Transnational corporations provide the material base for a transnational capitalist class that unquestionably dictates economic transnational practices, and is the most important single force in the struggle to dominate political and culture-ideology transnational practices (Sklair 2002:9).

Det er ikke nasjonalstaten, men en transnasjonal kapitalistisk klasse, som driver globaliseringen. Den transnasjonale kapitalistiske klassen utgjør en ny elite, (men har til dels sitt utspring i gamle eliter og dominerende sosiale klasser fra Vesten,) bestående av mennesker hvis interesser oppleves å sammenfalle med det globale kapitalistiske systemet. Klassen består av politikere, byråkrater, eiere og ledere av transnasjonale selskaper, som identifiserer seg med den politikken som ofte går under navnet ”the Washington Consensus”, men også av ansatte i disse selskapene, i massemedia, ledere og ansatte i ikke-statlige organisasjoner (NGO’er), og andre som identifiserer seg med de verdier og den livsstil som den globale eliten representerer (Sklair 2002:99).

Det er også en diskusjon om begrepet nyliberalisme, om det er en fruktbar eller snarere en merkelapp fra den politiske venstresiden. Den svenske statsviteren Anna - Maria Blomgren (1997) har i en doktoravhandling om nyliberal politisk filosofi vist at de som refereres til som nyliberale filosofer har til dels svært ulikt syn på statens rolle og hva som bør betraktes som naturgitte individuelle rettigheter. Hun sammenligner Friedrich A. Hayek, Milton Friedman og Robert Nozic og konkluderer med at det er vanskelig, for ikke si meningsløst, i det hele tatt å snakke om *en* ”nyliberal” politisk filosofi (Blomgren 1997:222). Jeg vil likevel argumentere for at det er hensiktsmessig å benytte begrepet nyliberalisme om de siste tyve årenes høyredreining og markedsorientering i økonomisk og politisk liv. Det er i dag en vanlig betegnelse både blant (radikale) økonomer og

samfunnsforskere. Duménil og Lévy skriver "it is common to describe the last 20 years of capitalism as neoliberalism" (Duménil og Lévy 2005:9. Se også Palley 2005:20).

"Nyliberalister" deler et felles ideologisk grunnsyn hva angår markedets fortreffelighet, skepsis til det offentliges innblanding i markedets anliggender og betoningen av individets valgfrihet. Det medfører en markedstenkning og politisk praksis som på mange måter kan sies å være en ny og mer omfattende form for liberalisme som anvendes på stadig nye områder av det sosiale og politiske liv. Statsviter Bent Sofus Tranøy (2006) kaller disse utpregede markedstilhengerne for *markedsfundamentalister* på grunn av deres antakelse om at markedet per definisjon er overlegent offentlig styring.

I det følgende vil jeg gi en nærmere beskrivelse av innholdet i nyliberal teori, dens opprinnelse og faktorer som bidrar til å forklare hvordan nyliberalismen har befestet sin posisjon som dominerende tankesett. Jeg vil også se på hvordan nyliberal politikk har blitt vurdert ut fra et klasse-, makt- (imperialisme) og ulikhetsperspektiv, og hva som har vært drivkraften bak dens utbredelse.

2.2 Hva er nyliberalisme?

Kort fortalt kan vi si at den nyliberale modellen bygger på ideen om at menneskenes velferd best kan oppnås gjennom individets frihet innenfor en ramme av sterk privat eiendomsrett, frie markeder og fri handel (Harvey 2005:2). I nyliberal teori anses bytter i markedet å være en verdi i seg selv og den beste måten å sikre individets frihet og økonomisk effektivitet. Harvey skriver: "It holds that the social good will be maximized by maximizing the reach and frequency of market transactions, and it seeks to bring all human actions into the domain of the market" (Harvey 2005:3).

Staten er ikke uviktig, men dens funksjon er å sikre at markedet fungerer. Staten skal først og fremst tilrettelegge for de politiske, juridiske og militære strukturer som er nødvendige for å garantere og beskytte pengenes verdi og den private eiendomsretten. Slik skal staten legge til rette for frie markedskrefter og privat forretningsvirksomhet. Der hvor det ikke finnes markeder, for eksempel innen helse, utdanning, vann og landeiendom, må de

opprettes, om nødvendig av staten selv. Ut over dette må staten begrense sin innblanding til et minimum. I følge nyliberal økonomisk tenkning vil en intervenerende stat virke hemmende på den økonomiske utviklingen. Offentlig sektor blir tatt for å være kostbar og ineffektiv.

I praksis har nyliberal politikk bestått av følgende:

- liberalisering av finanskapital; opphevelse av nasjonale restriksjoner for utenlandske investeringer og kapitaleksport og økning i valutatransaksjoner
- privatisering (eller del-privatisering og konkurranseutsetting) av statlig næringsvirksomhet og offentlige tjenester som telekommunikasjon, jernbane, postvesen, energiselskap og helsetjenester
- deregulering av næringslivet, som for eksempel boligmarked og energimarked, ved oppheving av priskontroll

Sagt med andre ord har overgangen til nyliberal politikk økt markedets makt på bekostning av offentlig styring av økonomien (Eriksen 2002, Løyning 2006). Det har blitt kuttet i offentlige utgifter slik at satsene for velferdsordninger har blitt redusert og innen helsetjenester er det innført økt egenbetaling. Markedsløsninger har også fått økt innpass i offentlige etater, for eksempel ved gjennomføring av New Public Management (Mydske, Claes og Lie 2007). På arbeidslivsområdet har mantraet vært *fleksibilisering*. I praksis har fleksibiliseringen bestått av konkurranseutsetting av deler av en bedrifts produksjon og tjenester, økt bruk av midlertidige ansettelser, og andre ordninger for å utnytte effektivitetspotensialet og konkurransefortrinnet i arbeidskraften (Johannessen 1997, Tranøy 2005).

For å forstå bakgrunnen for denne politikken vil jeg i det følgende gi en kort gjennomgang av de økonomiske og politisk filosofiske tradisjonene som nyliberal politikk bygger på.

2.3 Idéhistoriske røtter

2.3.1 Klassisk økonomisk teori

Troen på markedet har sine teoretiske røtter innenfor den klassiske politiske økonomi, representert først og fremst ved den engelske økonomen Adam Smith (1723 -1790) og hans hovedverk *Inquiry into the Nature of the Wealth of Nations* fra 1776⁶.

Grunnantakelsen er at hvis mennesket følger sin egeninteresse og søker maksimal profitt i et fritt marked vil dette føre til generell økonomisk vekst og derfor være til det beste for hele samfunnet. Det er *den usynlige hånd* som besørger denne heldige bieffekten av individuell nyttemaksimering⁷. Den klassiske økonomiske teorien er en byttefokusert teori. Økonomen Erik Reinert setter den opp mot en annen modell, den produksjons- og innovasjonsfokuserte teorien. Reinert viser til Adam Smith for å belyse dette:

Arbeidsdelingen oppstår på grunn av en menneskelig legning til å tuske, bytte og handle ting for en annen. Denne legningen er noe alle mennesker har til felles, og finnes ikke hos noe annet dyr... Ingen har noen gang sett en hund bevisst og overlagt bytte et kjøttbein mot et annet (Adam Smith, gjengitt i Reinert 2006:150).

Denne ideen om mennesket som “det byttende dyret” har bestått som grunnlag for økonomifaget frem til i dag. Et annet av Adam Smiths bidrag var å slå sammen arbeid og

6 Andre sentrale økonomer som regnes til den klassiske tradisjonen er David Ricardo (1772 – 1823), John Stuart Mill (1806 - 1873) og hans *Principles of Political Economy* fra 1848, og Thomas R. Malthus (1766 - 1834) som er mest kjent for sitt fokus på overbefolkningsproblematikk i *An Essay on the Principle of Population* fra 1803.

7 Som Marsdal og Wold (2006) påpeker var Adam Smith selv oppmerksom på de moralske implikasjonene av de forskjellene som nødvendigvis ville oppstå mellom fattige og rike i en konkurranseøkonomi, som for eksempel beundring for de rike og forakt for de fattige. De viser også til Korten (1995) som påpekte at Adam Smith ikke mente at enhver markedsøkonomi nødvendigvis ville være samfunnstjenelig, da tanken om den usynlige hånden forutsatte at kapitalen var i hendene på de som forvaltet den direkte. De mener derfor at Adam Smiths teorier ikke ukritisk kan brukes for å legitimere dagens "tøylesløse" kapitalisme (Marsdal 2006:67).

handel til arbeidstimer (Reinert 2006:152), slik at alle arbeidstimer blir behandlet som det samme uavhengig av (det kvalitative) innholdet i selve arbeidet. David Ricardo (1772 - 1823) bygde videre på denne definisjonen av økonomien og utarbeidet derfra sin handelsteori, teorien om *de komparative fortrinn*, i 1817. Teorien danner grunnlaget for dagens økonomiske verdensorden, hvor land spesialisere seg på å produsere det de kan best og har best naturgitte forutsetninger for – deres *komparative fortrinn* – og slik bytter arbeidstimer med hverandre. En følge av teorien er antakelsen om at frihandel skaper økonomisk harmoni og på sikt bidrar til at alle land blir rike, jf. konvergenstesene. Konvergenstesene postulerer at alle land på sikt vil nærme seg hverandre (konvergere) og oppnå tilnærmet lik vekst og velstand. Den økonomiske liberalismen oppstod som en reaksjon på statens sterke rolle under *merkantilismen*. Fra 1500 - 1600-tallet ble de moderne territorialstatene konsolidert i Europa og disse hadde et handelssamkvem, et merkantilt system, som var basert på å søke overskudd på handelsbalansen overfor hverandre. Den allmenne oppfatningen var at den enes vinning innebar den andres tap (Østerberg og Engelstad 1995:72). Myndighetene førte streng kontroll med næringslivet og var samtidig svært proteksjonistiske utad. Staten drev selv forretningsvirksomhet, verdien det ble handlet i var i gull eller andre metaller, og befolkningen forøvrig var ikke integrert i pengeøkonomien (Mjøset 1997:105).

Med Adam Smiths teorier ble økonomien sitt eget formål, det vil si at den ikke tar hensyn til den egentlige nytten av arbeidet, men vurderer som verdiskapning kun det som øker kapitaltilveksten, altså profitten. Slik ble det skapt et skille mellom produktivt og uproduktivt arbeid i som i mange henseender dominerer den økonomiske tenkningen også i dag (Johannessen 1997:184). Tanken var som nevnt at alle ville tjene på liberalisert næringsvirksomhet og friere handel. En annen tradisjon som har preget økonomifaget er en retning i den filosofiske etikken, kalt *utilitarismen*. Å oppnå “størst mulig lykke for et størst mulig antall” er normgivende for enhver handling. Det er en konsekvensetisk begrunnelse for handling som skiller seg fra Kants kategoriske imperativ, som vektlegger hensikten eller sinnelaget bak handlingen. John Stuart Mill og Jeremy Bentham var sentrale i å utforme utilitarismen som egen etisk teori, velegnet for økonomisk vitenskap (Aasland 2005:32). Innenfor en slik vitenskap blir effektivitet en viktig verdi. Sløsing med ressursene unngås så lenge ethvert individ står fritt til selv å bestemme hvordan de vil bruke sine penger, det forutsettes at de brukes til størst mulig (økonomisk) nytte for en

selv. Markedets spontane orden sørger for å aggregere de individuelle handlingene til det beste for alle, altså samfunnet. Slik er økonomifaget for stor del blitt en harmonilære, hvor den spontane orden som markedet antas å skape sammenlignes med den orden en finner i naturen og dens fysiske lover. Disse klassiske økonomiske teoriene ble senere videreutviklet innenfor den tradisjonen som kalles nyklassisk økonomi. Et perfekt marked, frikonkurransemarked, har også en rekke andre forutsetninger, for eksempel at det består av mange små likestilte aktører som har like mye makt og besitter fullkommen informasjon.

2.3.2 Nyklassisk økonomisk teori

Den nyklassiske økonomiske teorien er den dominerende økonomiske retning i dag og kalles også for standardteori innen økonomifaget (på engelsk *mainstream theory* eller *standard textbook economics*) (Reinert 2006:149). Alfred Marshall (1842 - 1924) ble den første talsmann for denne retningen med verket *Principles of Economics* i 1890. William Stanley Jevons (1835 - 1882), Léon Walras (1834 - 1910) og Joseph Schumpeter (1883 - 1950) er andre som også gjerne regnes til de nyklassiske økonomene. Senere har denne tradisjonen av økonomifaget først og fremst blitt assosiert med Chicagoskolen (*the Chicago School of Economics*) hvor Milton Friedman (1912 - 2006) og Friedrich A. von Hayek (1899 - 1992) var sentrale teoretikere.

Nyklassisk økonomi er bygget opp rundt en teori om konsumenters atferd som tar utgangspunkt i forestillingen om *homo economicus*, det rasjonelle nyttemaksimerende individ. Som i den klassiske liberale økonomien tenker en seg at fellesinteresse best besørges ved hjelp av konsumentenes og produsentenes egeninteresse. Markedet er det mest effektive system for å allokere og utnytte ressurser, og markedet består i bunn og grunn av summen av enkeltaktører og deres individuelle valg. Teorien opererer med det som i sosiologien betegnes som atomiserte individ, og står således for det som kalles *metodologisk individualisme*, tanken om at alle fenomener i prinsippet kan forklares ut fra enkeltaktørers egenskaper, intensjoner og handlinger (Korsnes, Andersen og Brante 1997:202). Nyklassisk teori skiller seg fra den klassiske ved å være mer mikro enn makro orientert. Den består av en formalisert matematisk tilnærming til økonomisk teori som opererer med likevektsmodeller for markedet. Disse modellene gir skjematisk

fremstillinger av blant annet prisdannelse med utgangspunkt i samspillet mellom konsumenter og tilbydere. Nyklassisk økonomisk tenkning avviser ikke behovet for en stat, da staten er viktig som tilrettelegger av ordninger som sikrer at markedet fungerer. Men det bør være det som gjerne kalles en “nattvektstat” som har begrensede oppgaver: militært forsvar, politi og institusjonelle ordninger for å sikre lov og orden, og viktigst, den private eiendomsretten.

2.3.3 Politisk filosofi

Den filosofiske liberalismen vektlegger individets frihet, frihet fra statlig innblanding og påtvungne kollektive løsninger. Den filosofiske liberalismen er ikke i utgangspunktet en filosofi om økonomi og marked, men dreier seg om individets frihet i det sosiale og politiske liv. Individet har grunnleggende naturgitte rettigheter, fremfor alt til privat eiendom, som står i fare for å krenkes av myndigheters kontroll over menneskenes virksomhet og utfoldelse. Blant liberalistene legger noen vekt på rettigheter som den høyeste verdi. Andre vektlegger i større grad nytten fordi denne leder til høyest mulig velstand for samfunnet som helhet. De ulike vektleggingene leder frem mot ulike syn på hvor omfattende staten kan og bør være, hvorvidt den bør ha ansvaret for sosialpolitiske oppgaver som offentlige velferdstjenester. De skiller seg også fra hverandre i synet på hvorvidt staten er en naturlig eller kunstig sammenslutning, og om dens hovedoppgave er å sørge for det kollektivt beste eller beskytte individene mot hverandre.

Dette er en gammel diskusjon som går tilbake til den politiske tenknings kjernesporsmål om hva som rettferdiggjør eksistensen av en statsmakt, hvilke formål staten skal tjene, hvilke styreformer som er legitime og så videre⁸. Noen av kontraktteoriens klassikere, Thomas Hobbes (1588-1679), John Locke (1632-1704) og Jean-Jacques Rousseau (1712-

⁸ For en nærmere redegjørelse for de ulike (ny)liberale synspunktene, se Blomberg 1997. For mer om filosofiens grunnproblem, se for eksempel Malnes og Midgaard 1993.

1778) tok alle utgangspunkt i en ide om "naturlilstanden", dvs. en tilstand uten noen form for overordnet politisk myndighet, og at menneskene, ("undersåttene") for å unngå utryggheten som er forbundet med en slik tilstand, frivillig inngår en samfunnskontrakt om underordning til en statsmakt ("suverenen"). Ut fra dette samme premissgrunnlaget utleder de ganske forskjellige tanker om statsmaktens funksjoner. Til tross for at Hobbes er kjent for sin tanke om den uinnskrenkede statsmakt, synes de tre filosofene å vektlegge at forutsetningen for statens makt er at den styrer med folkets ve og vel for øye (Malnes og Midgaard 1993:119-138). De politisk - filosofiske grunnantakelsene får betydning for den økonomiske tenkningen. Hvordan individets frihet kan trues av statlig inngripen er hovedbudskapet i Friedrich Hayeks berømte *The Road to Serfdom* som ble utgitt i 1944. Hayek mente at politisk frihet bare kan sikres gjennom økonomisk frihet. Han argumenterte derfor kraftig mot sosialismen. I tillegg til Hayek er Milton Friedman kanskje den som har hatt størst påvirkning på den nyliberale økonomiske politikken. Han argumenterer for kapitalismens positive konsekvenser fra et utilitaristisk ståsted som assosieres med *laissez - faire*, "la det skure"- filosofi. Staten må begrense sin inngripen i de økonomiske prosessene fordi staten alltid vil ha mangelfull informasjon om markedets funksjoner og signaler og fordi forskjellige mektige interessegrupper til enhver tid vil kunne påvirke staten til å ta beslutninger som gagnar disse og ikke det frie marked. Hvis så skjer vil individets frihet være truet. Noen liberalister ser økonomisk frihet som en forutsetning for politisk frihet, mens andre mener at økonomisk og politisk liberalisme ikke nødvendigvis henger sammen, jamfør liberalismedebatten som pågikk i noen norske aviser høsten 2007. Jeg kommer tilbake til disse spørsmålene i kapittel 5, under diskusjonen om hva som ligger i begrepet frihet.

2.4 Paradigmeskiftet **- fra keynesianisme til nyliberalisme**

2.4.1 Sosialt forankret kapitalisme

De siste tyve - tredve årene har det skjedd en overgang fra det Karl Polanyi (i *The Great Transformation* fra 1944) kalte sosialt forankret liberalisme ('*embedded liberalism*') til en

mer avregulert form for kapitalisme, det jeg omtaler som nyliberalisme. Polanyi brukte begrepet *dis-embedded* om den form for liberalkapitalistisk økonomi som i særlig grad preget 1800-tallet. I at økonomien er sosialt forankret ligger det at markedsprosessene, entrepenør- og forretningsvirksomheten er omgitt av et “nett” av sosiale og politiske begrensinger og reguleringer (Løyning 2006:32). Perioden med sosialt forankret liberalisme etter andre verdenskrig var preget av en intervenserende stat. Statlig industriplanlegging og offentlig eierskap i nøkkelsektorer var ikke uvanlig og dette bidro til en periode med høy økonomisk vekst på 50- og 60-tallet.

Bakgrunnen for politikken som ble ført var at man etter den økonomiske depresjonen i 1930-årene og andre verdenskrig innså behovet for et kompromiss mellom kapital og arbeid, og økt internasjonal handel, for å sikre fred innad og mellom stater. En utviklet dermed blandingsøkonomier med en mer aktiv stat, hovedsaklig i Vesten/OECD-området. Denne nye politikken bygde på John Maynard Keynes’ (1883 - 1946) økonomiske modeller, fremsatt i hans kjente *The General Theory of Employment, Interest and Money* i 1936. Keynes kritiserte det klassiske synspunkt i økonomifaget om sammenhengen mellom sparing og investering, som gikk ut på at investorer mer eller mindre automatisk ville bruke oppsparte midler til nye investeringer som ville være nyttige i økonomien (Løyning 2006:85). Keynes påpekte at økonomien er preget av en viss grunnleggende usikkerhet, og at hvis investorer hadde negative forventninger ville det kunne medføre lavt investeringsnivå. I slike situasjoner kunne, og burde, staten spille en aktiv rolle ved selv å bruke penger for å øke etterspørselen, og slik sette fart i den økonomiske veksten. Staten skulle gå aktivt inn for å hindre nedgangskonjunkturer. Det ble nå akseptert at myndighetene skulle konsentrere seg om målene om full sysselsetting, økonomisk vekst og velferdstjenester for store deler av landets befolkning. Bretton Woods - systemet⁹, og de internasjonale finansinstitusjonene Det internasjonale pengefondet (IMF) og

⁹ Bretton Woods – avtalen ble forhandlet frem i 1944. Avtalen innbar blant annet et system med faste valutakurser som medlemslandene forpliktet seg til, knyttet til amerikansk dollar og en gullstandard.

Verdensbanken (VB) som ble opprettet i tilknytning til Bretton Woods, var det institusjonelle grunnlaget for en slik politikk.

McMichael (1996) ser på Bretton Woods- systemet, sammen med Marshall Planen for gjenoppbygging av Europa etter krigen, som sentralt i det han kaller "utviklingsprosjektet" hvor målet var økonomisk utvikling etter vestlig modell over hele verden med utgangspunkt i nasjonalstaten. Som et eksempel på utviklingsoptimismen denne perioden var preget av, gjengir han en uttalelse fra lederen av Bretton Woods-konferansen, Henry Morgenthau, som forutså

[the] creation of a dynamic world economy in which the people of every nation will be able to realize their potentialities in peace. And enjoy, increasingly the fruits of material progress on an earth infinitely blessed with natural riches. This is the indispensable cornerstone of freedom and security. All else must be built upon this. For freedom of opportunity is the foundation for all other freedoms (McMichael 1996:49).

Bretton Woods-institusjonenes oppgave var å stabilisere landenes finansielle situasjon og revitalisere den internasjonale handelen. Verdensbankens mandat var å gi langsiktige lån til stater for å finansiere utbygging av nasjonal infrastruktur. IMF skulle gi kortsiktig kreditt til land som hadde problemer med betalingsbalansen. Jeg kommer tilbake til disse institusjonene og deres betydning for utviklingslandene i neste kapittel.

Denne *keynesianske konsensus* var i praksis et klassekompromiss mellom kapital og arbeid og ble understøttet av det som kalles et fordistisk regime bestående av masseproduksjon og massekonsum (Veltmeyer, Petras og Viux 1997:9, Mjøset 1997:115). Den fordistiske produksjonsmodellen var karakterisert ved store fabrikker med hierarkisk struktur og stort produksjonsvolum av standardiserte varer på samlebånd etter modell av T-ford produksjonen. Derav navnet fordisme. Harvey fremhever betydningen av masseforbruket som drivkraft i den økonomiske veksten og som et middel til å legitimere statens politikk ved å dempe misnøye og sosial uro som følge av inntektsulikhet. Han kaller forbrukskulturen for "den gylne regelen for indre fred i USA" (Harvey 2005:73). Harveys perspektiv bidrar til å forklare den politiske viljen til å øke arbeidernes lønninger og forklarer samtidig behovet for stadig nye utenlandske markeder, da overproduksjon vil føre

til territoriell ekspansjon. Resultatet var høy økonomisk vekst i de fleste land. Denne perioden, fra 1948 til 1968, er derfor kjent som "kapitalismens gullalder". De gylne tidene ble imidlertid stoppet av en overproduksjonskrise som begynte på slutten av 60-tallet.

2.4.2 Nyliberalismens gjennombrudd - 70-tallskrisa

Mot slutten av 60-tallet og utover på 70-tallet kom en periode med økonomisk nedgang, høy arbeidsledighet og inflasjon, såkalt *stagflasjon*. Man opplevde at den keynesianske modellen ikke lenger virket og krisa førte til slutt til at Bretton Woods-systemet brøt sammen i 1971, etter at USA ensidig valgte å oppheve gullstandarden og man igjen gikk over til et system med flytende valutakurser (Veltemeyer m.fl 1997:12). Denne kapitalakkumulasjonskrisen affekterte hele verden og ble forsøkt løst på ulike måter. I Europa førte krisa til økt statlig kontroll fra de styrende sosialistiske og kommunistiske partiene. Venstrepartiene fikk økt oppslutning og regjeringsmakt i flere land, blant annet i Frankrike, Portugal, Spania og Storbritannia. I Skandinavia videreførte man tradisjonen med en sterk velferdsstat og de sosialdemokratiske partiene beholdt makten. Selv i USA ble det i begynnelsen av 70-årene innført en rekke lovreguleringer innenfor miljø, arbeidsliv, helse og forbrukerrettigheter, og den republikanske presidenten Richard Nixon uttalte at "vi er alle keynesianere nå" (Harvey 2005:13).

Imidlertid klarte ikke venstresiden å utforme en politikk ny politikk som kunne håndtere nedgangen og den økonomiske veksten uteble. En av årsakene til keyensianismens fall var at den keynesianske økonomiske teorien var av preget av intern konflikt. Den amerikanske retningen (også kalt ny-keynesianere) aksepterer den nyliberale oppfatningen om at produksjonsfaktorene (arbeid og kapital) blir betalt hva de er verdt gjennom markedets tilbud og etterspørsel, og at markedet sørger for full sysselsetting. Den europeiske retningen (post-keynesianere) avviser dette og hevder i stedet at inntektsfordelingen mellom arbeid og kapital er avhengig av institusjonelle forhold, og legger derfor vekt på

betydningen av fagforeninger, lovfestet minimumslønn, sosiale sikkerhetsordninger og så videre. Den amerikanske ny-keynesianismen, assosieres med den økonomiske retningen *monetarisme* som legger vekt på økonomisk styring ved hjelp av pengepolitikk¹⁰ fremfor budsjettpolitikk kan således ses som en forløper for det nyliberale paradigmet. Konflikten svekket keynesianismens dominerende posisjon og førte til ny polarisering mellom sosialdemokrater og tilhengere av sentral planlegging på den ene siden, og de som ønsket liberalisering og økt markedsrett på den andre siden. I USA var motstanden mot keynesiansk politikk blant noen grupper hele tiden sterk, hvilket også bidro til den nyliberale vendingen (Palley 2005:21-22).

På midten av 70-tallet var det kapitalens og næringslivets interesser som igjen ble dominerende. Denne motoffensiven fra industrikapitalistene førte til en nedgang i gjennomsnittlig reallønn på 9 % fra 1974-1983 i USA, og liknende tall for OECD-landene (Veltmeyer m.fl. 1997:12). Flere transnasjonale selskaper flyttet arbeidsintensiv produksjon utenlands og internasjonaliserte større deler av virksomheten. Et økende antall selskaper investerte også på denne tiden i ny datateknologi som gjorde produksjonen mindre arbeidskrevende. Et nytt post-fordistisk regime oppstod som gjorde det mulig å øke produktiviteten og konkurranseevnen. Den post-fordistiske produksjonsmodellen er karakterisert ved mindre hierarki, større fleksibilitet i produksjonsprosessen blant annet som følge av mindre produksjonsvolum og en arbeidsstyrke som utfører flere og ulike arbeidsoppgaver (Løyning 2006:66). Produksjonen av ulike deler av en vare kunne nå foregå i forskjellige land. Følgen av endringene i denne perioden var en økning i de transnasjonale selskapenes betydning i verdensøkonomien og en ny internasjonal arbeidsdeling. På begynnelsen av 70-tallet begynte altså kapitalen å bli internasjonalisert på en ny måte gjennom utflytting av industriproduksjon fra industrialiserte land til

¹⁰ Det vil si at man regulerer pengemengde, rentenivå og eventuelt valutakursen. Det forutsettes at arbeidsmarkedet, når likevekten blir forstyrret, raskt kommer tilbake i likevekt, og at en økning i pengemengden kun har innvirkning på pris- og lønnsnivå (Ringstad 1997:367 og 371).

utviklingsland, og økt handel mellom land som følge av nedbygging av tollbarrierer. Tilhengerne av den nyliberale modellen argumenterte med at en av årsakene til akkumulasjonskrisa hadde vært for mye, og ikke for lite, statlig styring av økonomien. De ønsket å frigjøre kapital til private selskaper fra de statlig eide nøkkelsektorene. Flere land gjennomførte betydelig liberalisering av handelspolitikken, dereguleringer av privat sektors aktivitet internt i landene og privatisering av offentlig virksomhet, både produksjon og tjenesteyting. I tillegg åpnet de i større grad enn tidligere opp for private investeringer, også for utenlandsk kapital, på flere områder av samfunnet (Martinussen 1994:163). Endringene i den internasjonale verdensorden på 80-tallet kan oppsummeres på følgende måte:

- enorm ekspansjon i finanskapital; økte utenlandske investeringer og valutaspekulasjoner som følge av avregulering av kapitalen og fjerning av skatt på valutatransaksjoner
- sosialismens og planøkonomiens sammenbrudd i Sovjet og Øst-Europa
- omorganisering av FN-systemet, spesielt innen det militære sikkerhetsapparatet, med større amerikansk dominans
- institusjonalisering av markedsorienterte økonomiske og politiske reformer over hele verden, under styring av IMF, Verdensbanken og andre Washington-baserte institusjoner, basert på konsensus om en (nyliberal) modell for verdens utvikling. (Veltmeyer m.fl. 1997:23)

Det er på bakgrunn av disse endringene vi kan forstå de siste tiårenes politiske utvikling, spesielt forholdet mellom Nord og Sør. Jeg vil her også nevne, som blant annet Linné Eriksen (2006) har påpekt, at må vi tilbake til epoken 1870 - 1914 da verdenshandelen virkelig skjøt fart for å forstå dagens globale kapitalisme. Perioden har blitt kalt "imperialismens tidsalder" på grunn av koloniseringen av Sør, og det var i denne perioden dagens ulikhet mellom Nord og Sør for alvor ble utvidet (Linné Eriksen 2006:28). Den

vestlige dominansen begynte forøvrig med "oppdagelsen" og den brutale koloniseringen av nye kontinenter på 1500-tallet.

Flere faktorer bidro altså til den kapitalistiske ekspansjonen i denne perioden.

Sammenbruddet i planøkonomiene i Øst-Europa og Sovjetunionens fall på slutten av 80-tallet, og en generell styrking av markedsøkonomisk tenkning, var sammenfallende med endrede rammebetingelser for kapitalens internasjonalisering, blant annet utbygging av et internasjonalt kreditsystem. For at markedet skal fungere best mulig og for å akkumulere mest mulig økonomisk kapital, må kapitalen være fri og ubunden i følge den nyliberale tenkemåten. Deregulering av verdens finansmarkeder har således vært et fremtredende trekk de siste tyve årene. Det er denne avreguleringen og tilhørende kapitalflyt som har vært, og er, det fremste kjennetegnet på den kapitalistiske globaliseringen, ikke den økonomiske integrasjonen som har fulgt av økt handel *per se* (Freeman 2006:113).

Betegnelsen "*finansialisering*" blir brukt for å karakterisere denne økningen i finansiell aktivitet (Toporowski 2005). Det nye i 80-årene var altså ikke handelsliberalisering som sådan, men liberalisering av transnasjonale kapitalbevegelser og utvikling av overnasjonale reguleringsregimer som Verdens Handelsorganisasjon (WTO), EU/EØS og andre multilaterale frihandelsavtaler som den nordamerikanske frihandelsavtalen NAFTA (Eriksen 2002:83). På 80- og 90-tallet fikk man en mer gjennomgripende reorganisering av produksjonen i det globale systemet, med de transnasjonale selskapene (TNS) som de viktigste aktørene (Martinussen 1994:153, Sklair 2003). De transnasjonale, eller multinasjonale, konsernenes rolle i utviklingen er bakgrunnen for at mange såkalte globaliseringsmotstandere, nå gjerne kalt *alterglobaliseringsbevegelsen*, har kalt den utviklingen som har skjedd for *konsernstyrt globalisering*.

2.5 Ideologimobilisering

I den offentlige politiske debatten fantes hele tiden noen som mente at økt liberalisme, eller en ny liberalisme, var svaret på kapitalismens problemer. Etter initiativ fra Friedrich Hayek møttes en liten gruppe av disse, bestående hovedsakelig av liberale økonomer, filosofer og

historikere seg i den sveitsiske byen Mont Pelerin i 1947 og dannet Mont Pelerin Society (MPS). MPS blir gjerne omtalt som "alle liberale tankesmiers mor".

Denne gruppen skulle komme til å få stor betydning for den videre utviklingen og spredningen av nyliberal teori. Medlemmene av MPS var ivrige tilhengere av individets frihet og kalte seg selv liberale. Merkelappen "nyliberale" kommer av deres tilslutning til prinsippet om frie marked innenfor de nyklassiske økonomiske teorier som oppstod i andre halvdel av 1800-tallet og erstattet de klassiske teoriene til Adam Smith, David Ricardo og Karl Marx. Gruppen uttalte sin bekymring for tendensene i datidens politiske utvikling som de mente truet "sivilisasjonens sentrale verdier", verdighet, moral og frihet. Spesielt tanke- og ytringsfriheten ble utsatt for press fra ulike minoritetsgrupper og deres krav om toleranse, som Mont Pelerin-gruppen mente ofte bare var et middel for å undertrykke alle andres synspunkt:

The position of the individual and the voluntary group are progressively undermined by extensions of arbitrary power. Even that most precious possessions of Western Man, freedom of thought and expression, is threatened by the spread of creeds which, claiming the privilege of tolerance when in the position of a minority, seek only to establish a position of power in which they can suppress and obliterate all views but their own. (Fra MPS' grunnlagserklæring, gjengitt i Harvey 2005:20)

De mente at årsaken til dette var økt oppslutning om et historiesyn "*(...) which denies all absolute moral standards*", om teorier "*which question the desirability of the rule of law*", og ved en redusert oppslutning om og tro på den private eiendomsretten og det konkurrerende markedet: "*(...) without the diffused power and initiative associated with these institutions it is difficult to imagine a society in which freedom may be effectively preserved.*" (alle sitater fra Harvey 2005:20)

Friedrich Hayek hevdet selv at kampen om ideene var særdeles viktig, Han innså at det antakeligvis kunne ta lang tid å slå tilbake, ikke bare mot marxismen, men også sosialismen, statlig planlegging og keynesiansk intervensjonisme. For å spre sine ideer søkte derfor MPS aktivt finansiell og politisk støtte. I USA allierte de seg med mektige grupper av velstående personer, næringslivsledere og andre som var mot all form for statlig innblanding (Harvey 2005:43). Sammen forsøkte de å organisere en opposisjon mot det de

anså for å være en begynnende konsensus for å innføre blandingsøkonomi. De forble likevel en marginal gruppe både innen offentlig politikk og akademisk inntil de økonomiske problemene satte inn på 70-tallet. Deretter fikk de større betydning, spesielt i USA og Storbritannia, med god hjelp fra velfinansierte tankesmier som *Institute of Economic Affairs* i London og *the Heritage Foundation* i Washington.

Nyliberal teori fikk etter hvert økt innflytelse i akademisk, spesielt ved University of Chicago hvor Milton Friedman, et av de opprinnelige medlemmene av Mont Pelerin Society, dominerte. Anerkjennelsen innenfor akademiske kretser ble enda større etter at Hayek og Friedman fikk Nobelprisen i økonomi, henholdsvis i 1974 og 1976. Forøvrig en pris som den svenske bankeliten står bak, ifølge Harvey. I USA var det næringslivspressen, ledet av *Wall Street Journal*, som tok til seg og applauderte de nyliberale ideene. Aktive skribenter, støttet av de liberale tankesmiene, bidro til å spre ideene til bredere lag av befolkningen. *Business schools* som ble opprettet ved de prestisjetunge universitetene Harvard og Stanford (også med finansiell støtte fra tankesmiene) ble sentra for nyliberal tenkning. Harvey understreker betydningen disse skolene har hatt for å spre nyliberale ideer til større deler av verden. Mange utlendinger tok sin økonomiutdanning her og brakte ideene til sine hjemland, samt til institusjoner som IMF, Verdensbanken, og FN (Harvey 2005:54).

Harvey hevder tilhengerne av nyliberalismen utnyttet den politiske og sosiale atmosfæren som oppstod i kjølvannet av Vietnamkrigen til å mobilisere for sine ideer. Denne perioden var karakterisert av et opprør mot det etablerte, mot statens inngripen i borgernes liv, blant annet på bakgrunn av skepsis til staten på grunn av krigshandlingene, og for personlig frihet til å bestemme hvordan man vil leve sitt eget liv. Sammen med studentopprøret i 1968 ga denne autoritetsskepsisen seg utslag på mange områder av samfunnet, både politisk og sosialt. Thomas I. Palley (2005:21) peker på at det (nord)amerikanske samfunnet alltid har vært preget av radikal individualisme. Denne ble forsterket under den kalde krigens retorikk og bidro til at folk ble mer skeptisk til statlig styring og andre inngrep som smakte av kollektiv tenkning assosiert med kommunismen. Harvey mener at næringslivet spilte på dette nye fokuset på individets politiske og sosiale frihet til også å omfatte individets frihet som konsumenter til å velge blant ulike produkt, typer livsstil og

identitetsuttrykk gjennom betoningen av "valgfrihet". Han understreker i denne sammenheng at frihet er et positivt ladet ord som har en tiltrekkende virkning på folk. Ved å konsekvent og aktivt benytte frihet i sin retorikk var det lettere for de nyliberale å oppnå støtte og sympati for sine ideer.

Den politiske og kulturelle konteksten var ganske annerledes i Storbritannia enn i USA. Næringslivet var mindre involvert i politiske partier, men søkte i større grad innflytelse gjennom elitenettverk. Staten hadde kontroll over nøkkelsektorer som kull, stål og bilindustri, fagforeningene var sterkere og velferdsstaten mer utbygd. London som internasjonalt finanssenter hadde imidlertid stor betydning for det nyliberale skiftet. Det finansielle miljøet, inkludert magasinet *Financial Times*, var viktige talerør for kapitalens interesser. Også opprettelsen av *Centre for Policy Studies* (1974) og *the Adam Smith Institute* (1976), sammen med stadig mer positiv omtale av nyliberal politikk i media, bidro til å påvirke opinionen.

Etter hvert vokste det frem et annet trekk ved det ideologiske klima, det som betegnes som TINA - ideologien, *There Is No Alternative* (Harvey 2005, Marsdal 2006). En tanke som stod sterkt i det konservative partiet i Storbritannia, spesielt under Margareth Thatcher. Alternativet til å la markedet styre seg selv vil medføre svakere økonomisk vekst, hvilket ikke gagnar noen, og samtidig bety mindre demokrati i form av offentlige inngrep eller overgrep. I praksis eksisterer det derfor ikke noe annet valg enn å la markedskreftene råde. TINA blir understøttet av ideen om at "*there is no such thing as society*", kun en sum av individuelle aktører, som er en kjent uttalelse fra Thatcher. Individualismen fikk forrang gjennom betoningen av privat eiendom, personlig ansvar og familieverdier. For Harvey gir dette som nevnt noe av svaret på hvordan det var mulig å oppnå relativt bred oppslutning om et prosjekt som i hovedsak gikk ut på å gjenopprette elitesnes økonomiske makt.

Nyliberalismen fikk etter hvert gjennomslag på stadig flere av politikkens områder, men konsolideringen av nyliberalismen som det nye økonomiske regimet innen offentlig politikk, kom imidlertid først ved valgene av Margareth Thatcher som statsminister i Storbritannia i 1979 og Ronald Reagan som president i USA i 1980.

2.6 Konsolidering

Den økonomiske nedgangen og stagflasjonen førte i Storbritannia til at inflasjonen steg til 26 prosent og antall arbeidsledige var over én million i 1975 (Harvey 2005:57). I 1972 og i 1974 gikk gruvearbeiderne til streik (for første gang siden 1926) på grunn av misnøye med at lønningene ikke holdt tritt med prisstigningen. Myndigheten svarte med å erklære unntakstilstand og utlyste nyvalg for å få folkets støtte for sitt syn. Sympatiene med gruvearbeiderne var stor blant folket og det konservative partiet tapte for Labour, som løste konflikten til gruvearbeidernes fordel. Det enorme statlige budsjettunderskuddet vedvarte sammen med store problemer med betalingsbalansen slik at Storbritannia måtte henvende seg til IMF for å få lån. De ble tvunget til å velge mellom å erklære seg konkurs, ofre sterlingen som betydningsfull internasjonal valuta og dermed skade de finansielle interessene, eller gå med på IMF's strenge budsjetttrimmer og gjennomføre dramatiske kutt i offentlig utgifter. Labour valgte det siste (Harvey 2005:58).

I 1979 ble så Thatcher valgt med et klart mandat til å gjennomføre reformer i den britiske økonomien. Under påvirkning fra Keith Joseph, en svært aktiv skribent og polemiker med nære bånd til den nyliberale Institute of Economic Affairs, aksepterte Thatcher at det var nødvendig å gi opp den keynesianske modellen til fordel for monetarismens inflasjonsmål for å bøte på stagflasjonen som hadde preget økonomien det meste av 70-tallet (Harvey 2005:22). Dette innebar at budsjett- og velferdspolitikken måtte legges betydelig om. Hun signaliserte dermed et tydelig brudd med den sosialdemokratiske tankegangen som hadde vært dominerende etter 1945. I praksis førte det til et angrep på fagforeninger og alle former for solidaritet mellom profesjoner og andre grupper som kunne stå i veien for den fleksibiliteten de mente var nødvendig for å bedre konkurranseevnen og få fart på økonomien. Ulike velferdstiltak ble kuttet kraftig ned på, det ble gjennomført privatiseringer av statlige foretak, og kutt i skatter og avgifter for å skape et best mulig klima for privat entrepenørskap og utenlandske investeringer. I retorikken lå et ideologisk angrep på oppfatninger av samfunnet som noe mer enn bestående av individer. Som Margareth Thatcher sa: "There is no such thing as society".

Det første steget i nyliberalismens gjennombrudd i USA kom med president Carters utnevning av Paul Volcker som direktør for den amerikanske sentralbanken. Volcker gjennomførte et omfattende skifte i den amerikanske pengepolitikken ("the Volcker shock") i 1979 som innebar brudd med amerikanernes langvarige New Deal - politikk. New Deal var i hovedsak basert på en keynesiansk finans- og pengepolitikk hvor full sysselsetting var det overordnede målet. Nå ble imidlertid denne politikken forlatt til fordel for en monetaristisk politikk med mål om å bremse inflasjonen uavhengig av hvordan det virket på sysselsettingen¹¹. Rentenivået ble hevet over natten og etter noe svingning stabiliserte det seg på nærmere 20 prosent i juli 1981. Målet var å dempe inflasjonen og gjenvinne tilliten til dollaren for å sikre finansinteressene. Resultatet ble nedleggelse av fabrikker og massiv arbeidsledighet. Det var imidlertid Reagan som ble valgt til president i 1980 som sto for de mest omfattende politiske endringene. Han fortsatte dereguleringen, (Carter hadde startet med deregulering av flytrafikk og transportsektor), gjennomførte skattelettelser, spesielt på kapital, kutt i offentlige budsjetter og angrep på fagforeninger. I første omgang var det flygeledernes fagforening PACTO som ble nedkjempet etter en langvarig streik i 1981 og som signaliserte en tøffere linje ikke bare mot arbeiderklassen, men også middelklassen. Følgen ble et fall i minstelønnen (som allerede lå på fattigdomsgrensa) på 30 prosent fra 1980 til 1990 (Harvey 2005:23-25).

I Norge kom den nyliberale vendingen ved Willoch-regjeringen i 1981. Høyre hadde gått til valg på løfter om lavere skatter og liberalisering av økonomien. Først ble boligmarkedet

¹¹ Monetaristene ga keynesianismen skylden for at inflasjonen i den vestlige verden var ute av kontroll. Den keynesianske politikken innebar at myndigheten økte de offentlige utgiftene for å øke produksjonen og sysselsettingen. Ved økte offentlige utgifter øker også den totale pengemengden. Monetaristene hevder at for stor pengemengde er årsaken til prisstigning og inflasjon, og at en økning i pengemengden har liten eller ingen innvirkning på produksjon og sysselsetting (Ringstad 1997:231). De er svært skeptisk til offentlig inngrep i økonomien, og Milton Friedman, som var en av monetaristenes betydeligste teoretikere, mente at en aktiv offentlig finanspolitikk snarere ville destabilisere enn stabilisere økonomien. Det offentlige bør kun sørge for at pengemengden øker med en stabil og jevnt rate som er lik produktivitetsveksten. Slik vil en sikre prisstabilitet som er en forutsetning for at markedskreftene kan utvikle seg på en effektiv måte i følge Friedman (Grønn 1998:181).

og aksjemarkedet liberalisert, mens kredittmarkedet fortsatt ble regulert og renta ble holdt nede. Siden fortsatte Gro Harlem Brundtlands Arbeiderpartiregjering til en viss grad omleggingen av politikken i nyliberal retning, mens regjeringen Syse blant annet fjernet de siste restene av kapitalkontroll i 1990 (Wahl 2001:48). På grunn av den norske universelle velferdsstatsmodellen som det har vært bred politisk oppslutning om, har ikke de nyliberale reformene vært like omfattende som i de anglosaksiske landene. I stedet for full privatisering har det blitt gjennomført delprivatisering, som for eksempel av StatoilHydro og Telenor, og omdanning av Posten og NSB fra forvaltningsorgan til aksjeselskap. De nyliberale ideene har også ført til større innslag av markedslignende trekk ved organisasjonsutformingen i offentlig sektor. En slik modernisering av offentlig sektor er blant annet basert på antakelser om offentlige byråkratier som lite kostnadseffektive fordi de har egeninteresse i å ha et høyt budsjett og et stort antall ansatte utover det som er samfunnsøkonomisk lønnsomt (Tranøy og Østerud 2001:19). Det har derfor blitt lagt mer vekt på mål- og resultatstyring, spesialisering og rendyrking av roller, markedsretting og effektivitetsorientering. En fellesbetegnelse for denne reformbølgen er New Public Management (NPM) som har blitt innført i Norge i økende grad fra slutten av 1980-tallet¹² (Christensen og Lægreid 2001:75). Senere reformer med nyliberale innslag har vært Sykehusreformen fra 2002 og Kvalitetsreformen i høyere utdanning fra 2003.

2.7 Ulikhet, makt og imperialism

"här kommer vi med demokrati och bombar Bagdad, inn i vår moderna upplysta tid, tacka och ta emot, var med eller var emot, det är fakta, utvecklingen kan ingen stå emot"

(Timbuktu, svensk rapper)

¹² For mer om nyliberalismen i Norge se *Nyliberalisme – ideer og politisk virkelighet* (2007). Boka er et resultat av prosjektet "Politikkens vilkår i det nyliberale samfunn" ved Institutt for statsvitenskap ved Universitetet i Oslo.

Som vi har sett ovenfor har implementeringen av nyliberal politikk påvirket maktforholdet mellom arbeid og kapital til kapitalens fordel. Harvey mener det er to måter å se det nyliberale prosjektet på: 1) Som teoretisk utopi for reorganiseringen av den internasjonale kapitalismen eller 2) som et politisk prosjekt for gjenopprettingen av betingelsene for kapitalakkumulasjon og dermed befesting av de økonomiske elitenes makt. Han argumenterer for at nyliberalismen ikke har vist seg spesielt effektiv som redskap for å øke den globale kapitalakkumulasjonen, men at den generelt har lyktes med å gjenopprette, og i noen tilfeller også i å opprette, en økonomisk elite. Derfor mener han at det teoretiske prosjektet først og fremst har fungert som et system for å legitimere det politiske "klasse"-prosjektet. Dette ser en blant annet ved at der hvor den nyliberale teorien prinsipielt ikke stemmer overens med elitenes interesser, forlater en prinsippene eller endrer dem til det ugjenkjennelige¹³ (Harvey 2005:19).

Harvey skriver: "Redistributive effects and increasing social inequality have in fact been such a persistent feature of neoliberalization as to be regarded as structural to the whole project" (Harvey 2005:16). Han viser til data av Duménil og Lévy (2005) som konkluderer med at etter implementeringen av nyliberal politikk fra slutten av 70-tallet økte den rikeste 1 prosenten i USA sin andel av nasjonalinntekten til 15 prosent. Den rikeste 0.1 prosenten økte sin andel fra 2 prosent i 1978 til over 6 prosent i 1999. I Storbritannia har den rikeste 1 prosenten doblet sin andel av nasjonalinntekten fra 6.5 prosent i 1982 til 13 prosent. Svært mange andre land har hatt en liknende overføring av rikdom til de øverste lag av befolkningen, spesielt har kapitalinntektene økt. I en del land, som Russland og Mexico har noe få privatpersoner skapt seg mektige formuer etter privatiseringsbølgen (Harvey 2005:17). Som Duménil og Lévy skriver: "Neoliberalism was beneficial to a few and detrimental to many" (2005:13).

¹³ Se også Palley 2005 for forskjellen mellom nyliberal teori og praksis.

2.7.1 Makt og imperialisme

Hvilken rolle har så staten, eller imperiet, spilt i å drive frem den nyliberale globaliseringen? Og hva er forholdet mellom statlige aktører og kapitalister? Noen ser nyliberalismen som en del av et hegemonisk prosjekt som ikke kan analyseres uavhengig av globalisering og imperialisme (Harvey 2005b, Colás 2005). I *Den nye imperialismen* diskuterer Harvey den kapitalistiske globaliseringen ut fra teorier om imperialisme og USAs dominerende økonomiske og politiske rolle i verden. Han siterer fra en tale president Bush holdt 11. september 2003 for å gi et eksempel på amerikansk retorikk som han mener viser deres "imperiehensikter":

Vi vil bruke vår enestående styrke og innflytelse til å bygge opp en atmosfære av internasjonal orden og åpenhet der velstand og frihet kan blomstre i mange land. (...) Vi søker bare fred der undertrykkelse, bitterhet og fattigdom blir erstattet med håpet om demokrati, utvikling, frie markeder og fri handel. (...) USA vil stå for moderasjon, toleranse og de ufravikelige kravene om menneskelig verdighet - rettstaten, begrenset statsmakt og respekt for kvinner, privat eiendom, ytringsfrihet og likhet for loven. USA er glad for ansvaret med å føre an i dette storslagne oppdraget. (Harvey 2005b:12)

Harvey skiller mellom *territoriell* og *kapitalistisk* maktlogikk. De to maktlogikkene skiller seg fra hverandre i flere henseender, først og fremst på grunnlag av at aktørene har forskjellige interesser og motiv. Kapitalen søker individuelle fordeler og unndrar seg kontroll, mens staten søker etter kollektive fordeler for å tilfredsstille sin befolkning eller i det minste en elite, klasse eller sosial gruppe. Likevel, de to maktlogikkene "snor seg om hverandre på komplekse og motstridende måter" ifølge Harvey (2005b:35), og må derfor betraktes dialektisk. Det er institusjonelle forordninger knyttet til staten som spiller en viktig rolle i tilretteleggingen av kapitalakkumulasjon, gjennom monetære, skattemessige og andre økonomiske styringstiltak. Det dialektiske samspillet mellom disse to maktlogikkene, kapitalistenes økonomiske interesser og statens geopolitiske interesser, utgjør det Harvey kaller kapitalistisk imperialisme (Harvey 2005b:36). Han viser til Hanna Arendt som pekte på samspillet mellom den kapitalistiske ekspansjonslogikken og territoriell ekspansjon: "En endeløs akkumulasjon av eiendom og må basere seg på en endeløs akkumulasjon av makt. (...) Kapitalakkumulasjonens grenseløse prosess er avhengig av den politiske strukturen til en så 'grenseløs makt' at den kan beskytte de

voksende eiendommene ved stadig å vokse seg mektigere” (Harvey 2005b:39). Et annet begrep som Harvey benytter er *akkumulasjon gjennom frarøvelse* ("accumulation by dispossession") som han mener har blitt et sentralt trekk ved den globale kapitalismen i løpet av 1980- og 1990-tallet. Privatisering av allmenning, naturressurser som vann og store land- og skogområder er et av elementene i en slik prosess. Ut fra et slikt perspektiv ses den kapitalistiske globaliseringen som et dynamisk forhold mellom økonomiske og geopolitiske interesser. Disse kan noen ganger være motstridende, men, som Harvey viser, vil det ofte være snakk om en gjensidig avhengighet mellom dem. Denne tilnærmingen kan ses som en måte å bidra til å forene to andre perspektiver på internasjonal utvikling. Det klassiske marxistiske perspektivet som ser utelukkende på økonomiske forklaringer og dermed overser de geopolitiske faktorene, og den realistiske skolen i internasjonale relasjoner som har fokusert på staten som den viktigste aktøren. Som vi har sett foretar Sklair (2002) en liknende tilnærming. Han hevder at drivkreftene i den kapitalistiske globaliseringen må ses som et samspill av flere faktorer som han kaller for transnasjonale praksiser. Først vil kort peke på noen perspektiver på globaliseringens konsekvenser for nasjonalstatens makt og for demokratiet.

2.7.2 Nasjonalstat, transnasjonale selskap og demokrati

Et viktig spørsmål er hvordan (makt)forholdet mellom stat, marked og sivilsamfunn har endret seg som følge av at næringsliv, kapital og overnasjonale finansinstitusjoner har økt sin betydning i internasjonal og nasjonal politikk¹⁴. Dette får igjen betydning for teoretiske og empiriske tilnærminger til studier av sosial endring og internasjonale relasjoner. Dette er tema jeg også tar opp i senere kapitler hvor jeg diskuterer Via Campesinas kritikk av nyliberalismen og dens konsekvenser blant annet for landbruks- og matpolitikk. Jeg vil her peke på noen perspektiver på statens nye rolle og de transnasjonale selskapene som drivkrefter i globaliseringen og betydningen av forbrukskulturen for å understøtte deres

¹⁴ Birkeland 1997 gir forskjellige bidrag til denne debatten og flere omfattende analyser av nasjonalstatens rolle finnes i Held og McGrew 2003.

ekspansjon. De fleste er enige om at de transnasjonale selskapene har fått økt betydning i den globale økonomien. Det er derimot uenighet om de har bidratt til å svekke nasjonalstatens makt eller demokratiet. Nasjonalstaten har lenge vært den viktigste analyseenhet innen utviklingsteori og andre samfunnsvitenskaplige studieområder. Ifølge globaliseringsteoretikere er staten i mange henseender ikke lenger den mest fruktbare størrelsen å fokusere på grunn av framveksten av massemedia, de transnasjonale selskapene og nye sosiale bevegelser. Kompleksiteten i det McLuhan har kalt “den globale landsbyen”¹⁵ får derfor stor betydning for hvordan vi analyserer flere sosiale fenomener og ikke minst har den påvirket utviklingsdebatten (McMichael 1996:10).

Jan Arild Snoen (2004), som er tilknyttet den liberale tankesmia Civita, hevder at de multinasjonale selskaperes makt er overdrevet, og forklarer dette med at de er underlagt nasjonale regjeringers kontroll og rammevilkår. Han viser til Anthony Giddens for å underbygge sin påstand:

Nasjoner, særlig når de handler i fellesskap, har langt mer makt enn selskaper, og vil fortsette å ha det i overskuelig fremtid. Nasjoner har kontroll over territorium, det har ikke selskaper. Nasjoner etablerer rammeverk i form av lover, det gjør ikke selskaper. Nasjoner kontrollerer militærmakt, det gjør ikke selskaper (Giddens, gjengitt i Snoen 2004:13).

Stein S. Eriksen (2002) peker på at vi bør skille mellom globaliseringens konsekvenser for nasjonalstaten og dens konsekvenser for demokratiet da demokratiet i prinsippet kan svekkes selv om ikke staten svekkes:

¹⁵ Jeg bruker dette begrepet om den økende gjensidige avhengigheten og påvirkningen mellom stater, regioner, kulturer, grupper og så videre, og ikke i betydningen et globalt, kulturelt harmonisk *gemeinschaft* – fellesskap.

Selv om vedtakene om å gi fra seg demokratisk kontroll er fattet på vanlig demokratisk måte, representerer de en svekkelse av demokratiet fordi den løpende demokratiske maktutøvelsen er svekket og fordi det i framtida vil være vanskelig å reversere slike vedtak hvis det skulle være ønskelig (Eriksen 2002:103-5).

Han nevner tre eksempler: 1) Ved at staten inngår forpliktende internasjonale avtaler kan dette begrense demokratiske organers mulighet til å fatte vedtak (for eksempel ved Norges tilknytning til EØS-avtalen.) 2) Myndighet kan overføres fra demokratisk valgte institusjoner til autonome byråkratiske institusjoner som er unndratt løpende politisk kontroll (for eksempel uavhengige sentralbanker.) 3) Ved privatisering av statlige institusjoner og foretak flyttes disse ut av sfæren for direkte politisk kontroll og over til markedet, som per definisjon er unndratt direkte politisk styring (for eksempel ved privatiseringen av Telenor.) I artikkelen *Om grensene for statens makt i en markedsøkonomi* peker Trond Johannessen på noe av det samme: "Globaliseringen har utvilsomt stilt nasjonalstaten overfor nye utfordringer, men de bør analyseres og reformuleres i en kontekst der hensynet til markedet balanseres mot de menneskelige hensyn." (Johannessen 1997:202). I kapittel fem vil jeg komme tilbake til spørsmålet om menneskelige hensyn ofres av hensynet til økonomiens vekst.

Vi har i dette kapittelet sett på innholdet i nyliberal teori, som kan oppsummeres som en sterk tro på individets frihet, den private eiendomsretten og de frie markedskreftenes evne til å utnytte ressurser på en måte som kommer hele samfunnet til gode. Flere faktorer bidro til at nyliberalismen fikk den dominerende posisjonen den har i dag. Etter en periode med høy vekst under et keynesiansk paradigme inntraff en kapitalakkumulasjonskrise, sammen med oljekrisene i 1973 og 1979, banet vei for et nyliberalt skifte i økonomisk politikk. Politiske, sosiale og kulturelle strømninger i kjølvannet av Vietnamkrigen og studentopprøret, og aktiv mobilisering støttet av liberale tankesmier, gjorde det lettere å oppnå folkelig tilslutning til de nyliberale ideene. Oppheving av kapitalkontroll (USA var først ute i 1974) med påfølgende økning i finans- og valutatransaksjoner har vært et av de mest sentrale trekkene ved den nyliberale globaliseringen fra og med 1980-tallet. Transnasjonale selskap og en transnasjonal kapitalistisk klasse av næringslivsledere, politikere, byråkrater har vært viktige for å drive frem denne globaliseringen, understøttet av en økende kommersialisering og orientering mot forbruk av luksusvarer. Vi har sett noen tall for ulikhet i form av økte inntektsforskjeller innad i de "nyliberale statene"

Storbritannia og USA. Mer relevant for tema i denne oppgaven er hvordan den nyliberale politikken har virket i et utviklingsperspektiv, om den har bidratt til økt velferd for flertallet av verdens befolkning og redusert forskjellene mellom rike og fattige land slik markedsliberalismen og konvergenstesens postulerer. I neste kapittel knytter jeg nyliberalismen opp mot utvikling i et bredere perspektiv og ser spesielt på hvilke konsekvenser utviklingen har hatt for den rurale sektor og småskalalandbruk.

3) Utvikling, landbruk og matpolitikk

"Global inequality is perhaps the most critical issue on the contemporary global agenda" (Held & McGrew 2003:421)

Har de siste tyve årenes globaliseringsprosess bidratt til økonomisk, sosial og politisk utvikling i de fattige landene? Hvordan har disse prosessene virket på den rurale sektor? Har retten til mat blitt styrket eller svekket? Og hvem har makt til å styre matpolitikken og dermed hvilken mat som produseres?

I dette kapittelet vil jeg gjøre rede for noen ulike syn på konsekvensene av den nyliberale globaliseringen og jeg vil argumentere for at det "vanlige" positive synet blant økonomer i beste fall er unyansert. Jeg bygger da i hovedsak på Verdensbankøkonom Branko Milanovics kritikk av "mainstream" økonomi og konvergenstesen. Først vil jeg si noe generelt om fattigdomsproblematikken, ulike måter å måle fattigdom på og presentere noen tall som illustrerer den ekstremt skjeve fordelingen i verden. Mange av verdens aller fattigste bor i rurale områder og har på en eller annen måte sitt livsopphold i tilknytning til landbruk eller mer direkte til naturens ressurser. Deretter vil jeg kort skissere noen hovedperspektiver i utviklingsteorier for så å se på hvordan landbruket har blitt betraktet i disse teoriene. Fremstillingen vil være svært forenklet da min hensikt først og fremst er å få frem ulike syn på utvikling som jeg mener preger den internasjonale handelspolitikken i dag.

Innen utviklingsstudier har spørsmålet knyttet til landbruk og rural utvikling (agrar politikk) lenge vært av stor interesse. Det agrare spørsmål dreier seg om landbrukets betydning og rolle i utviklingen, og et viktig felt er forståelsen av småbønder (peasants) som sosial, økonomisk og politisk aktør. Jeg vil gi noen eksempler på teoretiske tilnærminger til debatten om småbønder i dag. Jeg vil så ta for meg innholdet i og konsekvensene av strukturreformene som i stor grad ble påtvunget land i Sør av IMF og Verdensbanken. Strukturreformene må ses i sammenheng med de øvrige nyliberale reformene i landbrukssektoren. De bygger på den samme nyliberale politikken som

promoteres av IMF, VB og WTO. Til slutt tar jeg for meg liberalisering av verdenshandelen gjennom GATT og WTO og knytter dette spesielt opp mot matpolitikk og de transnasjonale selskaperes rolle. Jeg vil da fokusere på dagens matregime, som McMichael (1996) kaller "*the corporate food regime*"; hvordan handel med mat, såkorn og andre landbruksprodukter i stor grad kontrolleres av noen få store multinasjonale selskap. Underveis vil jeg peke på konsekvenser av den nyliberale politikken for småbruksektoren (subsistens- og familielandbruket) i både fattige og rike land.

3.1 *Fattigdom og ulikhet*

"Hver dag er jeg redd for den neste" (kvinne i Russland)

"Fattigdom er manglende frihet, å være en slave under en knugende daglig byrde, under mismot og frykt for framtiden" (fra Georgia)¹⁶

Fortsatt lever nærmere tre milliarder mennesker i fattigdom. 840 millioner mennesker sultet daglig, og 50 000 barn dør hver dag av sult, feilernæring og andre fattigdomsrelaterte årsaker. Dette skjer til tross for at det produseres mer enn nok mat til å fø hele verdens befolkning. To tredjedeler av de som sultet bor i land som har et produksjonsoverskudd av mat og mange av de som sultet er paradoksalt nok matprodusenter. Omlag 75 prosent av verdens fattige bor i rurale områder (Verdensbanken 2000). Axel Borchgrevink (2001), forsker ved Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI), fremhever noen viktige aspekter i forhold til rural fattigdom, og forholdet mellom problemer i den rurale sektor og fattigdom i byene:

¹⁶ Verdensbanken 2000, *Voices of the Poor* - en studie med intervju av 60 000 fattige i 60 land

I forhold til målsetningen om å redusere antall fattige er det imidlertid viktig ikke å glemme landsbygda. Her bor tre firedeler av alle fattige. (...) Støtte til landbruket - særlig små og middelstore bruk - er derfor hevdet å være den viktigste formen for fattigdomsbekjempelse. (...) Bedre leveforhold på landsbygda vil redusere flyttingen til storbyene og dermed redusere fattigdom også der. I områder der jorden er svært ulikt fordelt, vil imidlertid resultatene bli annerledes. Her kan jordreform være en nødvendig forutsetning for at landbruksvekst skal føre til nevneverdig fattigdomsreduksjon. Ut fra en erkjennelse av at fattigdom har flere sider enn den økonomiske, kan ikke vekst alene løse problemene. (...) de fattige [trenger] å få større kontroll over sine livsbetingelser og innflytelse for å hevde sine rettigheter. (Borchgrevink 2001)

Borchgrevink peker også på ulike måter å måle fattigdom på. Verdensbanken bruker et begrep om absolutt fattigdom målt ved én og to dollar dagen å leve for som definisjon på henholdsvis ekstrem fattigdom og fattigdom. Denne måten å definere fattigdom på har blitt kritisert av flere. Den tidligere nobelprisvinneren i økonomi, Amartya Sen, beskriver fattigdom som manglende mulighet til å leve et fullverdig liv, et eksempel på det som gjerne betegnes som relativ fattigdom. Det har blitt vanligere å snakke om sosial eksklusjon, og ikke ha muligheten til å delta i det sosiale liv på lik linje med andre grupper i befolkningen. Det er også slik at mange fattige ikke lever av inntekt, de har ikke lønnsarbeid og er ikke en del av "markedet". Noen har sitt livsgrunnlag direkte knyttet til naturressurser, subsistensbønder som lever av det de selv dyrker, kystfolk som lever av eget fiske og fangstfolk av jakt og sanking. Andre har en usikker og løs tilknytning til arbeidsmarkedet, gjennom sesongarbeid eller arbeid i uformell sektor. Derfor er ikke penger eller inntekt nødvendigvis et godt mål på fattigdom. Utvikling er ikke bare et spørsmål om å øke et lands vekst, oftest målt ved BNP per innbygger. Høy vekst i BNP kan også skjule store forskjeller i inntekt og levekår mellom grupper innad i de enkelte land. BNP per innbygger gir heller ikke noen god indikasjon på øvrige sosiale og politiske forhold som en anser for å være viktig kriterier for et godt samfunn. Det er imidlertid blitt vanligere å utvide utviklingsbegrepet til å omfatte flere faktorer som forventet levealder, barnedødelighet og sosiale og politiske rettigheter, for eksempel UNDPs Human Development Index. Den senere tid har det også blitt stilt spørsmål med om økt velstand nødvendigvis betyr bedre levekår, dvs. at folk får det bedre og er lykkeligere jo rikere de blir. Studier som undersøker folks tilfredshet eller lykke viser at sammenhengen mellom inntekt og lykke avtar når inntekten har passert et visst nivå. For eksempel er "lykkenivået" i USA ikke høyere i dag enn det var på midten av 1950-tallet. En norsk undersøkelse utført

ved Handelshøyskolen BI viser noe av det samme. Professor Guri Hjeltne og førstelektor Per Espen Stoknes, som sto bak undersøkelsen, mente at dette var oppsiktsvekkende, og at resultatene burde få radikale implikasjoner for hvordan vi innretter samfunnets økonomi og produksjon som fortsatt har økonomisk vekst som mål (BI-rapport Fremtidsbilder 2030). Jeg skal se nærmere på menneskelige og psykososiale konsekvenser av den nyliberale globaliseringen i kapittel 5 i diskusjonen om forhold mellom individ og samfunn, frihet og mangfold, som jeg mener er viktig for å forstå Via Campesinas agenda og mål.

Som Milanovic (2003) skriver er globalisering en stor og mangesidig prosess og vil derfor nødvendigvis vise seg med ulike sider for ulike mennesker, avhengig av hvor vi bor i verden, om vi er rike eller fattige og hva som er vårt ideologiske ståsted. Likevel, det hersker overraskende stor uenighet om konsekvensene av globaliseringen. Har de siste tiårene med globalisering og nyliberalisme økt eller redusert ulikheten i verden, forstått som økt forskjell i inntekt mellom grupper innad i land og mellom fattige og rike land? Flere peker på at utviklingen har vært positiv og løftet mange mennesker ut av fattigdom (Snoen 2004). Andre mener ulikhetene har økt, og at globaliseringen er en direkte årsak (Bello 2005, Freeman 2006, Milanovic 2003). Snoen kritiserer dette synet, som han mener er det dominerende i dag:

Forskjellen mellom land og individer har tvert i mot blitt mindre. Aldri før har så mange blitt løftet ut av fattigdommen, og for første gang i verdenshistorien er det absolutte antallet fattige på vei ned. (Snoen 2004:12)

Økonomen Alan Freeman (2006) hevder derimot at utviklingen de siste tyve årene har doblet ulikheten mellom den rike og fattige verden, hvis en holder Kina utenfor statistikken. En vanlig oppfatning blant liberalister er at deltakelse i den globale økonomien gjennom åpning av grenser og marked bidrar til vekst. Altså vil de som ikke deltar i like stor grad ha lavere vekst. Milanovic (2003) gjengir synet på globalisering blant dets tilhengere, de som mener at det kan løse utviklingslandenes problemer, på følgende måte:

The only thing that a country needs to do is simply to open up its borders, reduce tariff rates, attract foreign capital, and in a few generations if not less, the poor will become rich, the illiterate will learn how to read and write, and inequality will vanish as the poor countries catch up with the rich. (Milanovic 2003:3)

Han hevder, i motsetning til Snoen, at dette er det vanlige synet på globalisering, "at least among people who matter in the countries that matter - the vast majority of economists, many political scientists, and political commentators (...)" (Milanovic 2003:3). Han argumenterer for at det er mange problemer og feilantakelser knyttet til synet på globalisering som utelukkende eller hovedsaklig en positiv kraft og han kritiserer økonomer for å systematisk overse de negative sidene ved globalisering og for at spørsmål om makt og tvang er fraværende i deres analyser. Særlig påtakelig finner han det faktum at de ser bort fra kolonisering, slaveri og andre former for tvang i sine analyser av den tidlige globaliseringsperioden 1870 - 1913¹⁷:

Economists who deal in models of individual rational behaviour are not well equipped to treat conquest and plunder. (...) From this "clean-shaven" world of voluntary exchanges, the unpleasant facts of slavery and conquest are simply banished. (Milanovic 2003: 7)

Deretter kritiserer Milanovic konvergenstesesen, som postulerer at gjennom integrasjon i verdensøkonomien vil fattige land ta igjen de rike landenes utviklings- og velstandsnivå. Han viser til at forskjellige studier gir forskjellige resultat avhengig av målemetode, men konkluderer med at inntektsulikheten mellom fattige og rike land, målt ved Gini-koeffisienten, økte i den første globaliseringsperioden. Også mellom de rike landene viser data en tendens til divergens snarere enn konvergens. Den koloniale handelspolitikken var

¹⁷ Milanovic viser spesielt til at en artikkel om 1800-tallets globalisering av to anerkjente økonomer, Jeffrey Williamson fra Harvard og Peter Lindert fra University of California, fra 2001 ikke nevner ord som kolonialisme, slaveri eller kolonisering en eneste gang.

en direkte årsak til deindustrialisering i Kina og India og hindret industrialisering og dermed utvikling i de mindre utviklede koloniene (Milanovic 2003:12).

Han tar så for seg den senere utviklingen som han deler i to perioder; 1960-1978 og 1978-1998, hvorpå han sammenligner disse. I perioden fra 1960 til 1978 førte mange land i Latin-Amerika, Afrika og Asia en importsubstitusjonsstrategi, Øst-Europa og tidligere Sovjetunionen var kommunistiske, mens OECD-landene var blandingsøkonomier med utbygde velferdsstater. Den andre perioden, fra 1978 til 1989, var kjennetegnet av strukturtilpasning i Latin-Amerika og Afrika, overgang til markedsøkonomi i Øst-Europa og tidligere Sovjetunionen, og nedskjæringer i velferdsstaten i de rike landene. Milanovics data viser at uavhengig av hvilken region en ser på og hvilket målebegrep en bruker, finner en at vekstraten var høyere i den første perioden. To av tre regioner hadde høyere vekst enn de rike landene i den første perioden, mens alle regionene hadde lavere vekst enn de rike landene i den andre perioden. Konvergensens innad i regionene var også høyere i den første perioden, som altså var karakterisert ved mindre deltakelse i den globale økonomien enn den andre perioden. Han forklarer det vanlige synet på handelsliberalisering blant økonomer med at de ofte overser en del variabler i sine analyser. For eksempel viser frihandelstilhengere ofte til Kina for å underbygge påstanden om at en åpnere økonomi med mindre nasjonale reguleringer fører til økonomisk vekst.

Kina har hatt en formidabel vekst de siste tyve årene. Flere har imidlertid pekt på at Kina i stor grad beskyttet sitt hjemmemarked, parallelt med industrialiseringen og den økte eksporten (Smukkestad 1994, Milanovic 2003, McMichael 1996). Kinas vekst skjøt fart på begynnelsen av 1980-tallet, mens de fortsatt hadde høye tollsatser. Disse lå da på gjennomsnittlig 40 prosent, som er dobbelt så høyt som gjennomsnittet i utviklingslandene og mer enn fire ganger høyere enn gjennomsnittlig tollnivå i de industrialiserte landene. Først på begynnelsen av 1990-tallet åpnet de sine markeder for utenlandske varer og kapital og ikke før i 1995 ble gjennomsnittlige tollsatser redusert til 26 prosent, og har siden blitt redusert til 16 prosent. Indias utvikling viser et liknende mønster; veksten og økningen i handel begynte under en proteksjonistisk fase. Milanovic peker på det paradoksale i at liberalistiske økonomer bruker Kina, et av få kommunistiske land i verden, som eksempel på en "god" åpen økonomi. Det kan hevdes at Kina kun er kommunistisk i navnet, men at

de i praksis har en åpen økonomi og er integrert godt i det globale kapitalistiske systemet. Men i følge Milanovic står imidlertid statlig eide selskap fortsatt for nesten 20 prosent av Kinas BNP og for ca en tredjedel av total industriell produksjon. Kina har også ført en statlig styringspolitikk på en rekke områder som ikke er i tråd med det nyliberale idealet om en god markedsøkonomi. Eksempler på dette er statlig eide foretak, gratis utdanning, jordreform og begrensninger på den frie bevegelsen av arbeidskraft (Milanovic 2003:15-16). Det var også sterke innslag av statlig intervensjonisme og proteksjonisme i "de fire små tigrene", Sør-Korea, Taiwan, Singapore og Hongkong, som på kort tid utviklet seg til å bli relativt velstående og høyt industrialiserte land gjennom en eksportbasert industrialiseringsstrategi og tilpasning til det globale kapitalistiske systemet (Smukkestad 1994:42). Disse blir gjerne referert til som førstegenerasjon av ny - industrialiserte land (NICs), og har sammen med Kina og India blitt fremhevet som eksempler på betydningen av fri markedsøkonomi og laissez-faire politikk til etterfølgelse for andre utviklingsland. I følge Smukkestad har flere utviklingsforskere (Hettne 1990, Toye 1987 og Gordon White 1988) imidlertid pekt på andre faktorer som kan forklare veksten i disse landene. En av faktorene er den generelle oppgangsperioden i verdensøkonomien i denne perioden. I tillegg kan særlig Sør-Koreas og Taiwans vekst dels forklares med felles kulturelle trekk ved disse landene; det sterke innslaget av konfutsiansk tenkning og moral som har bidratt til en godt kvalifisert, hardtarbeidende og disiplinert arbeidsstyrke¹⁸ (Smukkestad 1994:123).

Som vi skal se nedenfor har Verdensbanken og IMF sine strukturtilpasningsprogrammer (SAP) på 1980-tallet bidratt til å ødelegge både landbruks- og industrisektoren i flere utviklingsland. Frihandelspolitikken som har blitt ført i økende grad gjennom bilaterale og regionale handelsavtaler siden 90-tallet, og som siden har blitt institusjonalisert gjennom WTO, har i flere tilfeller forsterket de negative konsekvensene, med dramatiske følger for

¹⁸ Tanken om hierarkiske relasjoner, står sentralt hos Confucius og hans morallære fremhever betydningen av utdanning, kunnskap og hardt arbeid.

store deler av befolkningen. Utviklingslandene har ikke fått samme muligheten til å skjerme sine markeder mot utenlandsk konkurranse, slik de rike landene gjorde når de industrialiserte. Som Eriksen skriver: "All historisk erfaring tyder på at industrialisering bare kan oppnås gjennom statlig intervensjonisme" (Eriksen 2002:102).

3.2 *Utviklingsteori*

Det er spesielt økonomisk sosiologi og utviklingssosiologi som har befattet seg mest med spørsmålet om årsaker til underutvikling i land og regioner. En idealtypisk hovedmotsetning finnes mellom moderniseringsteorier på den ene siden og avhengighetsteorier på den andre (Løyning 2006:102). Litt forenklet kan man si at de førstnevnte har lagt mest vekt på interne faktorer som tradisjonsbundet tenkning, mangel på teknologi og kapital i de enkelte land, mens de sistnevnte har lagt mest vekt på ytre strukturelle forhold som makt- og avhengighetsforholdet mellom fattige og rike land, eller sentrum og periferi. En av de som har preget mye av den videre tenkningen innenfor moderniseringsskolen er den amerikanske økonomiske historikeren Walt Rostow. Han la frem en generell teori om økonomisk utvikling, faseteorien, i boka *The Stages of Economic Growth. A non-communist Manifesto* i 1960. Rostows teori ga en beskrivelse av utviklingen fra primitivt jordbrukssamfunn til avansert masseforbrukssamfunn som han mente at alle land ville gå gjennom før eller siden:

- 1) det tradisjonelle samfunn
- 2) forstadie til gjennombrudd
- 3) gjennombrudd (*take off*)
- 4) utvikling mot modenhet
- 5) masseforbrukets epoke

I den første fasen finnes klare grenser for produktivitetsøkning per capita fordi en ikke har lært seg å benytte moderne produksjonsteknologi. Den andre fasen er en overgangsfase hvor moderne teknologi begynner å tas i bruk i enkelte sektorer. Det forutsetter en markant stigning i oppsparingsraten og risikovillige kapitalister, og en sterk stat som foretar nødvendige investeringer i infrastruktur og fremveksten av politiske, sosiale og institusjonelle rammer som gjør det mulig å utnytte potensialene i den moderne sektoren. Gjennombruddet er den fasen hvor industrialiseringen "tar av" (take off henspiller på når et fly tar av fra bakken) gjennom bruk av moderne teknologi i mange sektorer samtidig og skaper en selvforsterkende vekst. Etter gjennombruddet vil det følge en lang fase med vedvarende økonomisk vekst og jevn utvikling mot industriell modenhet og landet finner sin naturlige plass i den internasjonale arbeidsdelingen. I den siste fasen er gjennomsnittsinntekt per capita så høy at alle grunnleggende behov er dekket og forbruket styres over mot luksusvarer og tjenester (Smukkestad 1994:29, Martinussen 1994:88-89).

Rostows teori har blitt mye kritisert fra forskjellige hold. Men hovedtrekket ved moderniseringsteoriene, også kalt vekstteorier, finner vi imidlertid igjen i dag i den nyliberale politikken. Den dominerende oppfatningen er at utvikling, det vil si modernisering, er en *evolusjonær* prosess, en omforming til stadig høyere trinn, den er *irreversibel* og *endogen*, det vil si at en anser at kimen til modernisering ligger immanent i alle typer samfunn. Teoriene har derfor også blitt kritiserte for å være *teleologiske* og *etnosentriske* fordi de ser utvikling en moderniseringsprosess som skal lede frem mot det moderne vestlige industrisamfunnet. Moderniseringen har således innebært en vestliggjøring av utviklingslandene (Smukkestad 1994:51). Philip McMichael (1996) er blant de som har lagt vekt på det siste. Han mener tenkningen som moderniseringsteoriene representerer har preget det han kaller "*the Development Project*" som han daterer til perioden fra slutten av 1940-årene til begynnelsen av 1970-årene og som ble "avløst" av "*the Globalization Project*" på 1980-tallet. Den styrende tanken bak disse "prosjektene" har vært ideen om at utvikling må forekomme etter vestlig modell som innebærer en lineær og fremadrettet utvikling fra det tradisjonelle, usiviliserte og tilbakestående til det moderne, siviliserte og høyerestående. Slik han ser det har dette vært en del av vestens kulturimperialistiske tenkning siden koloniseringen, jf. uttrykket "den hvite manns byrde" – tanken om at Vesten måtte ta på seg ansvaret med å sivilisere den usiviliserte delen av verden (McMichael 1996:16). McMichael gjengir en tale som den amerikanske

presidenten Harry S. Truman holdt 20. januar 1949 for å illustrere det rådende vestlige synet på utvikling:

We must embark on a new bold program for making the benefits of our scientific advances and industrial progress available for the improvement and growth of underdeveloped areas. The old imperialism - exploitation for foreign profit - has no place in our plans. What we envisage is a program for development based on the concepts of democratic fair dealing. (Truman, gjengitt i McMichael 1996:30)

En meksikansk intellektuell, Gustavo Esteva, hadde følgende kommentar til Trumans inndeling av verden i de utviklete og moderne og de som ikke var det:

Underdevelopment began, then, on January 20, 1949. On that day, two billion people became underdeveloped. In a real sense, from that time on, they ceased being what they were, in all their diversity, and were transmogrified into an inverted mirror of other's reality: ... a mirror that defines their identity ... simply in the terms of a homogenizing and narrow minority. (Esteva 1992, gjengitt i McMichael 1996:30)

De første kritikkene av moderniseringsskolen ble fremsatt allerede på 50-tallet og den sterkeste kritikken kom fra Raol Prebisch som var leder for ECLA (Economic Comission for Latin America) i Chile. Han var sentral i å utvikle en teori om underutvikling som la vekt på ulike strukturelle faktorer både internt i utviklingslandene og i relasjonen mellom utviklingslandene og de industrialiserte landene. Hovedpoenget i denne teorien er at verdensøkonomien er polarisert i sentrum og periferi, og at disse to delene har vesensforskjellig produksjonsstruktur. På grunn av ulike roller i den internasjonale arbeidsdelingen, hvor utviklingslandenes tradisjonelt har vært eksportører av råvarer og matvarer mens sentrumslandene har produsenter og eksportert bearbeidede varer og industrivarer, oppstår et asymmetrisk forhold som gjør at handel hemmer snarere enn fremmer utviklingen i periferien. Det ulike bytteforholdet (*terms of trade*) blir forsterket av interne strukturelle forhold i utviklingsland, som for eksempel dårlig organisert arbeidskraft som gjør at bedret produktivitet gir høyere lønn snarere enn høyere pris. Slik forverres utviklingslandenes bytteforhold, en stadig større del av det globale eksportoverskuddet tilfaller de industrialiserte landene, og det er hovedsaklig der kapitalakkumulasjonen skjer.

Den tyskamerikanske økonomen Hans Singer lanserte liknende ideer, og teorien har siden blitt kalt Prebisch-Singer-tesen. På bakgrunn av den innsikten som lå i de strukturalistiske teoriene satset flere utviklingsland, først og fremst de latinamerikanske, på en imports substitusjonsstrategi (ISI) som et alternativ til frihandel. Denne industrialiseringsstrategien gikk ut på å selv produsere inntektselastiske varer for eget marked for å stoppe eller begrense importen av slike varer fra sentrumslandene (Smukkestad 1994:44-49). De strukturalistiske teoriene innebar ikke noe radikal kritikk av det kapitalistiske systemet, men de la noe av grunnlaget for den ny-marxistiske avhengighetsskolen som vokste frem på begynnelsen av 1960-tallet. Avhengighetsteoriene skiller seg vesentlig fra moderniseringsteoriene ved at de så utvikling i Nord og underutvikling Sør som to sider av samme sak, et uunngåelig resultat av den kapitalistiske organiseringen av økonomien. Avhengighetsteoriene er således først og fremst teorier om underutvikling. Manglende utvikling i Sør forklares med deres rolle i det globale økonomiske systemet hvor de er underlagt utenlandske makters dominans (Smukkestad 1994:58). Franks metropol - satellitt modell ble fremsatt i boka *Capitalism and Underdevelopment in Latin America* i 1969. Frank fokuserte på internasjonale handelsrelasjoner og ble kritisert av mer ortodokse marxister for å overse de interne klassestrukturene og produksjonsforholdene. Dette ble tatt opp av Samir Amin i 1970. Den ny-marxistiske retningen innenfor utviklingsteoriene som oppsto i Latin- Amerika på 60-tallet skiller seg fra den europeiske marxismen blant annet ved at de tillegger småbøndene den rollen som arbeiderklassen har i klassisk marxisme.

På 1950-tallet var utviklingsforskningen preget av at en så på landbruket hovedsaklig som en sektor som skulle levere økonomisk overskudd, arbeidskraft og ressurser til den industrielle utvikling. Utviklingsteoretikere som Walt Rostow og Arthur Lewis mente at landbruket var karakterisert ved omfattende skjult arbeidsledighet og en marginal arbeidskraftsproduktivitet slik at arbeidskraft kunne overflyttes til industrien og andre mer produktive sektorer utenat det ville føre til en nedgang i den samlede produksjonen. (Martinussen 1994:164-165). Simon Kuznet (1966) ble siden en av representantene for en mer omfattende teoridannelse om landbrukets utvidede betydning for den samlede utviklingen. Kuznet skilte mellom tre ulike former for bidrag fra landbruket: *Markedsbidraget*, som viser til både landbrukets kjøp av innsatsfaktorer og forbruksvarer fra andre sektorer og landbrukets salg av forbruksvarer og råmateriale til bearbeiding i

industriektoren. Den andre formen kalte han *faktorbidraget*, de ressurser landbruket overfører til andre sektorer, blant annet opptjening av utenlandsk valuta gjennom eksport, og den tredje, *produktbidraget*, henviser til vekst innenfor landbruket selv (Martinussen 1994:165-66). Til tross for at Kuznet hadde et bredere perspektiv på landbrukets rolle var heller ikke han særlig opptatt av de spesielle produksjonsforholdene, spesielt knyttet til jordkvalitet og klima som særpreger landbrussektoren. Senere teorier (Timmer 1988) har fremhevet landbrukets spesielle produksjonsforhold; de naturgitte jord- og klimatiske forhold, det faktum at mye produseres for eget forbruk og hvordan dette påvirker beslutningstaking i bondehusholdninger og således i landbrukssektoren som helhet.

Imidlertid har det blant utviklingsøkonomer og vestlige forskere vært en tendens til å betrakte bønder, spesielt subsistensprodusenter i 3. verden, som irrasjonelle i den forstand at de ikke visste å benytte seg av mulighetene for å øke egen produksjon og inntekt. (Martinussen 1994:171). Som Martinussen skriver, er dette oppfatninger som fortsatt "trives" blant mange politiske beslutningstakere, dog noe nyansert. Som vi skal se når det gjelder implementering av nyliberal politikk på landbrukssektoren bygger denne politikken på antakelsen om bønder som rasjonelle bedriftsøkonomiske aktører og bondehusholdningen som enhver annen rasjonell konsument. Denne motsigelsen mellom hvordan subsistensbønder tradisjonelt har blitt oppfattet som irrasjonelle og lite endringsvillige, kan muligens ses som et forsøk på å "tvinge" dem til å opptre som rasjonelle aktører og provosere frem omstillings- og nyskapingsevne.

I tidlige utviklingsstudier var fokuset som sagt hovedsaklig på hvordan landbruk kunne være til hinder for, eventuelt bidra til, nasjonal økonomisk vekst og videre industrialisering i mindre utviklede land. De siste tiårene har fokuset imidlertid i større grad vært på hvilken effekt den historiske utviklingen, industrialisering av landbruket og globaliseringsprosesser har virket på den rurale sektoren. Debatten har gjenoppstått og det agrare spørsmål blir nå undersøkt i en mer internasjonal utviklingskontekst (Veltmeyer 2006). Teoriene tar for seg sosiale endringer på landsbygda; rural klassedannelse, produksjonsforhold, sosiale relasjoner og så videre, i forbindelse med den kapitalistiske utviklingen og de seinere nyliberale reformene. De siste årene har landbrukspolitikken vært gjenstand for økende oppmerksomhet også i den norske politiske debatten. Årsaken har blant annet vært bruddet

i WTO – forhandlingene, hvor landbruksavtalen har vært et av de store konfliktområdene. Det har blitt reist spørsmål om konsekvensene av den foreslåtte landbruksavtalen for norsk landbruk, samt om opprettholdelsen av dagens støttenivå til norsk landbruk hindrer fattige lands landbrukseksport og dermed deres mulighet til å komme seg ut av fattigdom. Samtidig krever norske bønder at de får en inntekt som svarer til lønnsutviklingen i resten av samfunnet, og at deres viktige rolle som matprodusenter blir verdsatt. Etter at de globale miljøproblemene og klimaendringene har kommet høyere opp på den politiske dagsorden har landbruks- og matpolitikk fått økt relevans, ikke minst på grunn av spørsmålet om importavhengighet, økning i matvareprisene og konsekvensene for verdens fattige. Det er også en tendens til økt oppmerksomhet på ernæringsmessig sunn og etisk og miljøvennlig produsert mat blant forbrukere i Vesten, som bidrar til å belyse situasjonen i den globale matproduksjonen. I det følgende skal vi se på noen nyliberale reformer i landbrukssektoren og hvordan de har virket på områder som utvikling, bekjempelse av fattigdom og sult. Hovedfokus vil her være på konsekvensene den nyliberale politikken har hatt for utviklingslandene. I kapittel 5 tar jeg opp spørsmål knyttet til økologi og hva som forstås med bærekraftig landbruk.

3.3 *Nyliberalisme i landbrukssektoren*

"This is our country. Give us back our markets, don't force your ideas on us!"
(jamaikansk bonde, i dokumentarfilmen Life and Debt)

Det var studier av landbruket i Afrika utført av internasjonale institusjoner, blant annet Verdensbankens 1981 Berg Rapport og en studie av Bates (1981), som la grunnlag for nyliberal landbruksreform fra begynnelsen av 80-tallet. (I Latin-Amerika hadde de nyliberale reformene i landbruket begynt allerede på 70-tallet, spesielt i Chile under diktaturet.) Rapportene kritiserte statlig intervensjon i landbrukssektoren og foreslo markedsløsninger for å friggi kapital og skape vekst (Oya 2005:128). Den nyliberale politikken har som sagt sitt utspring i mainstream nyklassisk teori. I henhold til teorien baseres politikktutforming på ideen om husholdningsmodeller hvor bonden ses som

rasjonelt profittmaksimerende individ, "bedriftsleder" og forbruker på samme tid. Stat - marked dikotomien anvendes også på landbruket. Stat og marked ses som gjensidig utelukkende institusjoner hvor markedsmekanismenes effektivitet settes opp mot den antatt innebygde ineffektiviteten i statlige institusjoner; statlig intervensjon vil føre til manglende teknologisk utvikling og dårlig utnyttelse av ressurser. En av de første oppgavene i rekken av nyliberale reformer var å "få riktige priser" ved å la prisdannelsen skje i markedet, i samspill mellom tilbydere og etterspørere. I følge nyliberal økonomisk tenkning vil man ved å fjerne prisforstyrrelser utløse det produktive potensialet til en ellers "utbyttet" og tungt avgiftsbelagt bonde (Oya 2005: 128). Oya argumenterer for at nyliberalismen har mange feilaktige teoretiske og empiriske antakelser når det gjelder landbruk og "den gjennomsnittlige representative bonde" som ignorerer viktige historiske forskjeller i landbruksstruktur, ulike teknologiske forutsetninger og ulikhet og lagdeling i rurale strøk:

Treating peasant farmers as representative 'firms' that constitute a notional 'agricultural sector' in poor countries has therefore created the illusion of a homogenous mass of atomized peasant farmers, who, in the absence of policy distortions, should behave like competitive firms in almost perfectly competitive markets (Oya 2005:128)

Utgangspunktet for de nyliberale reformene var, i følge Oya, for det første, antakelsen om at tidligere politikk var feilslått, grunnet uvitenhet, svak stat med lav kapasitet, eller "rent seeking". Denne politikken forsøkte en så å endre ved å benytte teknokratisk ekspertise med støtte fra multilaterale institusjoner. En annen årsak mener han var at det fant sted en overdreven pessimisme i vurderingen av produktiviteten i jordbruket på 60- og 70-tallet. Man mente å registrere en kraftig stagnasjon som skyldes feil politikk. Andre igjen vil hevde at stagnasjonen i større grad hadde naturlige årsaker, at produksjonen ikke kunne effektiviseres mer med de ressurser, deriblant økologiske begrensinger, som var tilgjengelig (Shiva 1991)

De første stegene i den nyliberale reformen som ble iverksatt på 80- og 90-tallet var:

- å fjerne subsidiering av innsatsfaktorer og matpriser

- å foreta omfattende devalueringer av valutaen for å skape insentiv for jordbrukseksport
- drastiske omlegging eller fjerning av halvstatlige markedsførings- og bearbeidingsinstitusjoner for å fremme konkurranse i markedet og oppmuntre private forhandlere
- deregulering og liberalisering av prisene på landbruksvarer
- å erstatte subsidiert jordbrukskreditt med alternative midler for å etablere stabile finansinstitusjoner og lånemarked

Staten fikk dermed en vagt definert ny rolle: Sørge for gode betingelser for marked og prisinformasjon, oppmuntre til privat aktivitet og infrastruktur, sikre riktig bruk av vekt og mål og kontrollere kvaliteten på eksporten. En av dens viktigste oppgaver ble å etablere juridisk rammeverk for økt konkurranse i markedet og nedbygge hindringer for regional og internasjonal handel¹⁹ (Oya 2005:126-128).

3.3.1 Strukturtilpasning

Tidlig på 80-tallet begynte de nyliberale ideene å dominere i akademia og innenfor noen områder av utviklingsdebatten, blant annet i Verdensbanken, IMF, regionale utviklingsbanker og, mindre tydelig, i noen FN-institusjoner, som FAO og IFAD (International Fund for Agricultural Development). Dette falt sammen med skiftet i økonomisk og politiske modeller i USA, Storbritannia og noen europeiske land. Den

¹⁹ Oya påpeker at ved gjennombruddet til det som betegnes som "post-washington consensus" har den nyliberale agendaen blitt noe svekket. Dette har åpnet for et bredere syn på landbrukspolitik og et mer balansert syn på stat - marked og deres respektive roller. En har innsett at det forekommer betydelig markedsimperfeksjonisme og fått øynene opp for betydningen av og behovet for institusjonsbygging og godt styresett. Fortsatt er den grunnleggende skepsisen til statlig intervensjon og oppmuntringen av markedet under Washington konsensusen til stede, men med et mindre fokus på priskefaktorer enn tidligere.

amerikanske innflytelsen over en del viktige multilaterale institusjoner og andre OECD myndigheter la grunnlaget for spredningen av de nyliberale ideene til større deler av verden (Oya 2005:127). I 1979 og 1981 hevet som sagt USA renta kraftig for å bremse inflasjonen, og dette påvirket det internasjonale rentenivået. Utviklingslandenes lånerente økte fra det opprinnelige 6 % til 16-17 % i 1981. I 1982 var Mexico første land ut til å konstatere at de ikke kunne betale gjelda si, og siden fulgte flere land i Latin-Amerika. Resultatet var at de måtte to opp mer lån fra IMF og Verdensbanken. Betingelsene fra disse institusjonene var en rekke nyliberale omstruktureringer av økonomien: reduksjoner i offentlige utgifter, åpning av offentlig sektor for privat konkurranse og andre tiltak for å øke de internasjonale investeringene.

Verdensbanken og IMF er to forskjellige institusjoner men deres ideologiske likhet gjør at de for enkelhets skyld flere steder vil bli omtalt sammen. Verdensbanken har først og fremst stilt krav om *strukturtilpasning*, som innebærer at utviklingsland for å motta lån må "strukturtilpasse" seg verdensøkonomien gjennom økonomiske reformer for å åpne seg mer mot det internasjonale markedet. IMF's politikk har vært basert på prinsippet om *kondisjonalitet*, betingelser i forbindelse med de kortsiktige lånene som institusjonen gir. Målet har vært "stabilisering" av den nasjonale økonomien i de enkelte land gjennom ulike politiske og økonomiske reformer, med vekt på forhold som kan skape bedre vilkår for eksport og bedre valutabalanse (Linné Eriksen 1990:20).

Dette er noen av de viktigste betingelsene som lå i IMF's og Verdensbankens strukturtilpasningsprogrammer:

- *stabilisering* av økonomien gjennom bedre budsjettbalanse, som innebærer kutt i offentlige utgifter, bla. for å redusere behovet for kapitaltilførsel fra utlandet
- *privatisering* av statlig næringsvirksomhet og offentlig tjenesteyting
- *liberalisering* av markeder, ved å fjerne tollrestriksjoner og andre handelshindringer
- *deregulering* av priser, slik at prisdannelsen skjer "i markedet". Innebærer bla. fjerning av matvaresubsidier

- *devaluering* av valutaen for å bedre handelsbalansen. Med lavere valuta vil det bli billigere å eksportere og dyrere å importere (Linné Eriksen 1990, Veltmeyer m.fl.1999, Smukkestad 1994)

SAP har senere blitt mye kritisert for å ha virket mot sin hensikt i det de ikke har gitt økt mulighet for økonomisk utvikling i fattige land. I stedet førte de til stagnasjon og forverrede levekår for store deler av befolkningen fordi reformene innebar store kutt i offentlig sektor, i tillegg til den nevnte åpningen av lokale markeder (Sklair 2002, Johannesen 1997, McMichael 2004, Rosset 2006, Bello 2005). I sine analyser av konsekvensene av SAP i Latin – Amerika har Petras, Veltmeyer og Vieux funnet at SAP har ført til et skifte i klassemakt fra folk til den dominerende klasse og deres utenlandske allierte: “In short, structural adjustment has contributed to a shift in the balance of class power away from the popular classes and toward domestic dominant classes and their foreign allies” (Petras m.fl.1997:73). De mener strukturtilpasningsprogrammene har svekket både den økonomiske veksten og den politiske stabiliteten, og at konsekvensen har vært økt sosial uro.

Også IMF selv har kommet med rapporter som er kritiske til egen politikk på grunn av de negative konsekvenser for utviklingen i Sør. IMF har i tråd med dette endret sin politikk noe. De utviklet nye strategier, kalt Poverty Reduction Strategy Program (PRSP) som skulle erstatte de gamle SAP. Det er derimot usikkert i hvilken grad det reelle innholdet i politikken er endret. Kravet om å åpne sine markeder for import og samtidig redusere offentlige utgifter har hatt dramatiske konsekvenser for landbruket i mange utviklingsland. Lokale markeder blir oversvømt av billigere matvarer produsert i de rike landene noe som svekker muligheten for å opprettholde lokale matproduksjonen.

For å forstå konsekvensene av de nyliberale reformene er det viktig å ha en idé om hvordan strukturen i landbrukssektoren var når reformene ble gjennomført. Moderniseringen av landbruket skjøt fart i de fleste land på 1950- og 60 tallet.

3.4 *Industrialisering og grønn revolusjon*

"Når kan mennesker konkurrere med maskiner?" (jamaikansk bonde, fra 'Life and Dept')

Ny teknologi gjorde det mulig å øke produktiviteten i landbruksproduksjonen, for eksempel ved bruk av traktor, treskemaskiner og andre mekaniske redskaper. Samtidig ble det mer vanlig å ta i bruk kjemiske sprøytemidler (pesticider) og kunstgjødsel. Den nye teknologien ble i de fleste land ikke tatt i bruk i hele landbrukssektoren. Flere land har hatt en såkalt *bimodal* utviklingsstrategi for landbruket hvilket i korte trekk betyr at myndighetene konsentrerte innsatsen, de statlige overføringene og teknologiutviklingen, i de større bruksenhetene (Hulme og Turner 1990:113). Hensikten med en slik strategi var å utvikle et konkurransedyktig landbruk som kunne produsere for utenlandsk eksport, for på den måten tjene utenlandsk valuta som igjen kunne brukes til å finansiere industriutvikling og således generere generell økonomisk utvikling i landet. En slik strategi for nasjonal økonomisk utvikling kalles gjerne eksportorientert vekst (som motsetning til den mer innadvendte importsubstitusjon strategien). I flere land, som for eksempel Brasil, er jordeiendom, av historiske årsaker som går tilbake til portugisernes kolonisering av landet, ekstremt skjevt fordelt. 1 prosent av befolkningen eier 50 prosent av jorda, og av denne ligger ca 60 prosent brakk, dvs. udyrket. Brasil er også et av få land som aldri i løpet av historien har gjennomført en offentlig jordreform. Lignende forhold finner vi i flere land i Sør. Denne konsentrasjonen av landeiendom i hendene på få må ses som medvirkende årsaker til at landbrukssektoren i mange land har fortsatt å utvikle seg i retning av to forskjellige deler. En tilbakeliggende, tradisjonell og arbeidsintensiv del, og en annen del bestående av større, mer moderne og mindre arbeidsintensive enheter som hovedsaklig har produsert råvarer for eksport. Slik har man, også i rike land som Norge, fått et skille

mellom industrielt landbruk og småbruk²⁰ (subsistenslandbruk eller familielandbruk). I Norge er antallet bruk for første gang under 50 000, mot 99 382 i 1989 (SSB 2007).

Resultatet av denne politikken, manglende overføringer til små produksjonsenheter og mekanisering av store enheter, har vært en massiv tilstrømming av bønder og landbruksarbeidere til byene, særlig i utviklingslandene. Flere millioner mistet arbeidet sitt i landbrukssektoren i denne perioden. Fattigdommen i de store byene må ses i sammenheng med denne utviklingen. I mange fattige land har ikke andre sektorer kunnet absorbere overskuddsarbeidskraften og resultatet er massiv arbeidsledighet i storbyene. Urbaniseringen har ført til økt slumdannelse i byene, i områder som ofte mangler grunnleggende infrastruktur som elektrisitet, vannforsyning og kloakksystemer. Et annet resultat av urbaniseringen er knyttet til miljøproblemer som dårligere luftkvalitet og forurensning, på grunn av fortetting av byrommet, manglende avfallshåndtering og mangel på rekreasjonsområder eller ”grønne lunger”. Også kriminaliteten og volden øker og utgjør mange steder et alvorlig samfunnsproblem.

Den første mekaniseringen av jordbruket fikk etter hvert følge av den grønne revolusjon (Shiva 1991).

Oya mener at det i større grad har blitt foretatt analyser av nyliberale reformer på landbrukssektoren generelt, men at det har vært minimal fokus på hvordan de har virket på forskjellige klasser av bønder:

²⁰ I Norge er småbruk på under 50 dekar

The contradictory effects of these reforms on different classes of farmers are seldom emphasised by mainstream analyses, while great effort has been devoted to assessing the impact of neoliberal reforms on agriculture. (Oya 2005:129)

Det er med andre ord viktig å skille mellom konsekvensene for det kapitalintensive industrilandbruket og det mer arbeidsintensive familielandbruket. Det er også problematisk å sammenligne effekten av nyliberal reform mellom ulike land hvis en ikke samtidig kontrollerer for forskjeller i antall og type reformer som ble iverksatt i det enkelte land. Det er klart at nyliberal politikk har andre og mer alvorlige konsekvenser i fattige land hvor flere mennesker lever direkte av jorda og hvor andre sektorer ikke er i stand til å absorbere arbeidskraften til de som må gi opp å drive jorda. Også i rike land har landbruksaktiviteten blitt konsentrert i større enheter mens mange småbruk har blitt lagt ned eller har fått en økonomisk vanskeligere situasjon. I Norge ble det i perioden 1999 til 2006 lagt ned i gjennomsnitt 2 800 bruk per år, tilsvarende 3,6 % (SSB, foreløpige tall fra 2007). Også bøndernes inntekt henger som nevnt etter lønnsnivået for den øvrige befolkningen. Det ligger imidlertid utenfor denne oppgaven å gå inn på hvilke reformer som har blitt gjennomført i de enkelte land, og hvordan dette har virket ut fra den agrare strukturen i det enkelte land. Dette vil kreve omfattende komparative analyser. Jeg konsentrerer meg her først og fremst om forskjellen mellom industrielt landbruk (ofte eksportrettet) og familielandbruk som utgangspunkt for å forstå Via Campesinas mobilisering mot den nyliberale landbrukspolitikken. I motsetning til det syn som ligger til grunn for nyliberal landbrukspolitik og det internasjonale frihandelsregime hevder mange at det er flere viktigere hensyn når det kommer til spørsmål om matproduksjon og landbruk. Foruten distriktpolitiske hensyn og ønsket om å opprettholde en viss bosetting i hele, eller i det minste store deler av, landet, er mange opptatt av det kulturelle aspektet som knytter seg til lokale tradisjoner i levemåte. Matproduksjon og lokal matkultur er en viktig del av kulturhistorie og identitet. Et annet argument for å opprettholde nasjonal og lokal matproduksjon dreier seg om ønsket om å bevare naturlandskapet av dyrket mark og

beitemark. Noen argumenterer for at det er mulig å bevare kulturlandskapet uten at man opprettholder særlig matproduksjon. Det betyr at bøndene får støtte til husdyrhold i stedet for til selve produksjonen. Dette har blitt gjort i WTO ved å vri støtten over til grønn boks²¹ i WTO – avtaleverket. Vi skal nå se nærmere på WTO - avtalen og hovedkonfliktene som har gjort at forhandlingene foreløpig har stoppet opp.

3.5 Liberalisering gjennom GATT/WTO

It is ironic that agricultural policy is so contentious, given its small and declining importance in the world economy.

(Anderson og Martin 2005:1)

We cannot seem to do anything to stop the waves that have destroyed our communities, where we have been settled for hundreds of years. To make myself brave, I have tried to find the real reason and the real force behind those waves. And I reached the conclusion, here in the front of the WTO. I am crying out my words to you, that have for so long boiled in my body: (...) Take agriculture out of the WTO system!

(den koreanske bondelederen Lee Kyung Hae, før han begikk selvmord under WTO - møtet i Cancun. Gjengitt i Rosset 2006:xii)

Mat og jordbruk er fundamentalt for alle mennesker. Mange hevder at den nyliberale politikken har hatt uheldige konsekvenser på disse områdene og er i ferd med å undergrave staters rett til å produsere mat til egen befolkning og ellers bestemme sin egen landbrukspolitik. Liberalisering av handel med landbruksprodukter har hatt stor betydning for utviklingen av landbruket, spesielt i de fattige landene hvor landbruk utgjør en større

²¹ Grønn boks er et uttrykk for støtteordninger som ikke virker handelshindrende.

del av den nasjonale økonomien. I det følgende skal vi se nærmere på handelsliberaliseringen og dens konsekvenser.

Første GATT-avtale kom på plass i 1947, som et forsøk på å bygge en ny internasjonal orden etter krigen. Mange mente at proteksjonismen i mellomkrigstiden bidro til spenninger og konflikter mellom land og dermed også til krigen. En friere verdenshandel ble ansett for å være et viktig skritt på veien til en fredeligere verden. Den første avtalen innebar en reduksjon i tollsatsene på omkring en femtedel. De etterfølgende forhandlingsrundene har vært Kennedy-runden (1964 -1967) som ga en tredjedel kutt, Tokyo - runden (1973 - 1979) som ga ytterligere en tredjedel, og Uruguay - runden (1986 - 1994) som først og fremst brakte nye områder inn i avtalen. Disse var blant annet matvarer, klær og tjenester (GATS), investeringer (TRIMS) og intellektuell eiendom (TRIPS) (Snoen 2004:33, Attac 2003:8).

Landbruket var altså ikke med i den opprinnelige GATT-avtalen fra 1948, men ble tatt med som forhandlingstema i 1986. I den såkalte Uruguayrunden som pågikk fra 1986 til 1994 (også kalt *utviklingsrunden* da målet med forhandlingene skulle være å oppnå utvikling i fattigere deler av verden) ble det kommet frem til en avtale for landbruk og internasjonal handel med matvarer, AoA, *Agreement on Agriculture*, som trådte i kraft i 1995, da som en del av den nyetablerte handelsorganisasjonen WTO. WTO overtok hele avtaleverket til GATT samt at flere nye avtaler ble etablert. I dag omfatter WTO over 30 forskjellige avtaler (Attac 2003:9), de fleste gjelder handel med industrivarer. Men WTO har tatt inn nye områder, som avtalen om handel med tjenester, GATS (General Agreement on Trade in Services) og avtalen om patentrettigheter, TRIPS (Trade - Related Aspects of Intellectual Property Rights) som representerer en omfattende utvidelse av det mandatet til handelsorganisasjonen. I dag er 150 land medlem av WTO, Kina og nylig Russland er de to siste som er kommet med. WTO er både forhandlingsarena og en institusjon med administrasjon med 625 ansatte i Genève. Det har også blitt opprettet et tvisteløsningssystem (*Dispute Settlement Mechanism*) som skal dømme i handelskonflikter mellom land, og i konflikter mellom frihandel og andre hensyn, som menneskerettigheter, miljø, arbeidstakerrettigheter osv, hvor disse andre hensynene gjerne oppfattes som handelshindringer.

WTOs virksomhet bygger på tre prinsipper: Økt *markedsadgang*, som skal oppnås blant annet ved prinsippet om *ikke-diskriminering* og *bestevilkårsprinsippet*. Prinsippene gjelder også for handelen med mat. Prinsippet om ikke-diskriminering betyr at et land ikke kan diskriminere utenlandske tilbydere slik at alle utenlandske leverandører, når de først har kommet inn på det nasjonale markedet skal behandles på samme måte som innenlandske leverandører. Bestevilkårsklausulen går ut på at handelsfordeler, eller krav til standarder for eksempel når det gjelder matvarer, til ett land samtidig må gis til alle andre. Det har likevel kommet inn flere bestemmelser som gjør at bestevilkårsklausulen noen ganger settes til side. For eksempel er regionale frihandelsavtaler unntatt fra denne regelen og kan derfor operere med lavere tollsatser internt. Åpning for særbehandling av utviklingsland (*general system of preferences*) er et annet eksempel. I WTO fattes vedtak på bakgrunn av konsensus, alle land har en stemme. Det har likevel blitt rettet en del kritikk mot organisasjonen for at den ikke fungerer like demokratisk i praksis. Kritikken går blant annet på at store deler av forhandlingene foregår i såkalte "grønne rom" hvor ikke alle lands delegater har tilgang. I det grønne rommet får kun 20 - 30 land, de rikeste landene pluss noen utvalgte andre, være med å diskutere forslag til avtaletekst som siden blir presentert for resten av medlemmene. Utviklingsland har også ved flere anledninger blitt utsatt for press fra USA og EU, i form av trusler om tilbakeholding av lån, bistand og lignende²². Flere møter hvor ikke alle land deltar finner også sted mellom Ministermøtene. Et annet demokratisk problem som har blitt pekt på er at medlemslandene har svært ulike ressurser til å forberede seg på og å delta i forhandlingene. De rike landene har gjerne bedre muligheter til å sende mange delegater, mens de fattigste landene ofte har færre representanter, og mangler kanskje økonomiske ressurser til å forberede seg. Her til kommer det at avtaleverket i WTO er svært omfattende og komplisert. De transnasjonale selskapene har derimot gjerne de økonomiske ressursene som trengs for å utgjøre sterke lobbygrupper.

²² Dette er dokumentert i en rapport, *Power Politics in the WTO* av Focus on the Global South som finnes på www.focusweb.org

Avtalen som ble forhandlet frem i Doha i 2001 slo fast at eksportsubsidier skulle fjernes over tid. I Cancun i 2003 var dette endret til at de skulle reduseres men ikke endres, noe utviklingslandene ikke oppfattet som rettferdig og nektet å godta. De var også strid om de såkalte *Singapore-issues*, nye tema som omfatter investeringer, offentlig innkjøp av varer og tjenester, forenklede handelsregler og konkurransepolitikk (bestemmelser om miljøstandards og arbeiderrettigheter er med blant disse). Utviklingslandene ville ikke at de nye temaene skulle tas med i forhandlingene. Forhandlingene brøt derfor sammen. Som verdensbankøkonomene Anderson og Martin gir uttrykk i for (se sitat ovenfor) er konfliktene i WTO-forhandlingene i strid med tanken om at alle vil tjene på økt liberalisering. Vi skal derfor se på noen argumenter for og mot handelsliberalisering.

Frihandelspolitikken bygger på Ricardos teori om at alle land vil tjene på å handle med hverandre når hvert enkelt land spesialiserer seg i den næringen der de *relativt sett* kan produsere mest effektivt. Han bruker et eksempel med England og Portugal og produksjon av vin og klær. Selv om Portugal har absolutte fortrinn til å produsere både vin og klær mest effektivt, det vil si at de bruker færre arbeidstimer på å produsere en enhet, har England et komparativt fortrinn i å produsere klær. Årsaken til det er at *forholdet* mellom antall arbeidstimer per produsert enhet er større i Englands tilfelle, det trengs dobbelt så mange timer for å produsere vin som klær. Mens Portugal bruker kun femti prosent flere timer på produksjon av vin enn klær. De relative prisene vil da føre til at det, til tross for at Portugal kan produsere begge varene mest effektivt, vil lønne seg at England produserer klær. I følge teorien vil den samlede produksjonen og velstanden i verden øke ved at hvert land produserer det de har komparativt fortrinn i å produsere, uansett hva de produserer. Reinert kritiserer Ricardos teori for at den behandler alle arbeidstimer som om de var like uavhengig av kvaliteten eller innholdet i arbeidet da teorien baserer seg på at bytte av arbeidstimer er den eneste kostnaden. Han argumenterer derfor for at frihandel i praksis vil føre til at noen spesialiserer seg på å være fattige og andre rike, siden størrelsen på inntekten avhenger av type vare som produseres og selges (Reinert 2006:153-155).

Liberalisering av handel dreier seg om å få økt mulighet for markedsadgang for egne produkter og å åpne eget marked for importerte produkt fra andre land. Det rådende synet, blant de fleste økonomer og også i den offentlige debatten i Norge, er det som ligger i "the

Washington Consensus”: Jo mer åpent et land er, jo mer vil handelen øke og jo høyere vekst er mulig. Det legges også vekt på at økt liberalisering med landbruksvarer vil komme de fattigste landene til gode fordi dette er viktige eksportartikler for dem (Anderson og Martin 2005). Det er dette synet som ligger til grunn for landbruksforhandlingene i WTO. I følge Anderson og Martin har landbrukssektorens andel av BNP falt fra omkring en tiendedel på 1960-tallet til litt over en-trettiendedel i dag. I utviklingslandene står sektoren for kun 1.8 prosent av BNP. Landbruksvarers andel av den globale handelen er redusert med mer enn halvparten siden 70-tallet, med en nedgang fra 22 prosent til 9 prosent, og for utviklingsland har landbruksvarers andel av den totale eksporten falt fra 42 til 11 prosent. De argumenterer for at det er svært viktig, ikke bare den globale veksten og velferden, men også for utviklingslandenes interne vekst, at man gjennom WTO - forhandlingene fortsetter å fullføre liberaliseringen av handelen med landbruksvarer og andre varer:

Freeing all merchandise trade and eliminating agricultural subsidies are estimated to boost global welfare by nearly \$300 billion a year by 2015. (...) The developing countries would enjoy 45 percent of the global gain from completely freeing all merchandise trade. (ibid.:7)

Studien *Eksport av landbruksvarer: En vei til utvikling i Sør?* utført av samfunnsgeograf Aase Lømo for Landbrukets Utredningskontor (Lømo og Eldbye 2004), nyanserer dette optimistiske synet på frihandel og peker på en rekke forutsetninger som må være til stede hvis økt eksport av landbruksvarer skal føre til vekst og redusert fattigdom. Flere studier viser at handel har vært viktig for land som har hatt sterk økonomisk vekst, men de viser også at handelspolitikken har variert og at flere land har hatt sterkest vekst i perioder med sterk statlig regulering. Som vi har sett i kapittel 3 peker Milanovic (2003) og Smukkestad (1994) på det samme, spesielt når det gjelder Kina og India som ofte blir fremhevet som gode eksempler på de positive effektene for veksten ved en åpen økonomi. Flere har derfor hevdet at en sterk stat er av større betydning for vekst enn handelspolitikken. De stiller spørsmål om det ikke snarere er slik at økt vekst fører til økt handel enn omvendt, slik den økonomiske liberalismen postulerer (Lømo og Eldbye 2004, Milanovic 2003).

Rammeavtalen for forhandlinger i den pågående Doha-runden fokuserer spesielt på tre områder, markedsadgang, eksportsubsidier og innenlandsk støtte. Anderson og Martin fremhever markedsadgang som spesielt viktig for utviklingslandene: “Market access

opportunities for developing countries' exports, and especially for poor producers in those countries, are to be found much more in agriculture (...) than in other sectors." De argumenterer for at utviklingsland vil tjene på økt liberalisering, fordi dette vil øke deres muligheter til å eksportere landbruksvarer som er deres fortrinn. Som nevnt har noen utviklingsland et landbruk med en relativt godt utbygd eksportproduksjon. En kan så stille spørsmål om hvem i de enkelte land som vil tjene på den eventuelt økte eksporten. Et annet spørsmål er hvilke konsekvenser økt eksportretting har for andre deler av landbrukssektoren. For det tredje kan det argumenteres for at selv om eksporten øker vil dette ikke nødvendigvis føre til varig vekst og utvikling. Lømos rapport tar for seg flere av disse problemstillingene. Via Campesina hevder derimot at det største problemet for bøndene ikke er mangel på tilgang til internasjonale markeder, men manglende tilgang til egne lokale markeder. Liberaliseringen av handelen med jordbruksprodukter har i stedet økt økt de transnasjonale selskapenes kontroll over matkjeden.

A profound reform of the WTO in order to make it respond to the rights and needs of people would mean the abolition of WTO itself! We do not believe that the WTO will allow such a profound reform. Therefore, the Via Campesina, as an international movement responsible for the agricultural sector, demands that agriculture should be taken out of the WTO. Perhaps more appropriately, let's take the WTO out of agriculture. (Via Campesinas posisjon under WTO - ministermøtet i Seattle, 1999, gjengitt i Desmarais 2002)

4) Via Campesina

We are the international movement of peasants, small- and medium-sized producers, landless, rural women, indigenous people, rural youth and agricultural workers. We defend the values and the basic interests of our members. We are an autonomous movement, independent of any political, economic or other type of affiliation. Our members are from 56 countries from Asia, Africa, Europe and the Americas.

Via Campesina er en internasjonal nettverksorganisasjon av småbønder, jordløse, landarbeidere og urfolk som jobber for en mer rettferdig, demokratisk og solidarisk utviklingsmodell for landbruket og den rurale sektor enn den dominerende konsernstyrte modellen. Via Campesina mener at implementering av den nyliberale politikken i landbrukssektoren, med frihandel og privatisering som grunnelementer, har ført til en ytterlig marginalisering av utsatte grupper og forverret situasjonen for mange jordløse og jordfattige bønder, rurale lønnsarbeidere og småskalaprodusenter. Via Campesina er en partipolitisk uavhengig og ideologisk autonom koalisjon av selvstendige medlemsorganisasjoner. Felles for disse organisasjonene, både i nord og sør, er at de oppfatter nyliberalismen som en trussel mot småbøndenes tradisjonelle levesett, med de konsekvenser det får for retten til (trygg) mat, fattigdom og utvikling, bærekraftig matproduksjon og miljø.

4.1 Organisasjon

Initiativet til opprettelsen av Via Campesina ble tatt i Managua Nicaragua i april 1992. Representanter fra åtte bondeorganisasjoner fra Mellom-Amerika, Karibien, USA, Canada og Europa deltok på den andre kongressen til Unión Nacional de Agricultores y Granaderos (UNAG) for å diskutere mulighetene for å styrke det internasjonale samarbeidet mellom bondeorganisasjonene. I konferansens slutterklæring står det: "[It is

only] through our unity [that] we will find the means to have our voice and our propositions heard by those who would usurp our right to cultivate the land and assure our families' dignity." (Managua-erklæringen 1992, gjengitt i Desmarais 2002:95)

Et år etter, i mai 1993, møttes 46 bondeledere (25 prosent av dem kvinner) fra alle kontinenter i Mons i Belgia og Via Campesina ble formelt opprettet. Den andre internasjonale konferansen ble holdt i Tlaxcala, Mexico i april 1996. Der deltok 69 organisasjoner fra 37 land i diskusjoner om en rekke tema av betydning for små- og mellomstore (mat)produsenter; matsuverenitet, jordreform, kreditter og utenlandsgjeld, teknologi, kvinners deltakelse og rural utvikling. De neste internasjonale konferansene ble holdt i Bangalore, India i 2000 og i Sao Paulo, Brasil i 2004. I dag forener Via Campesina mer enn hundre nasjonale og lokale organisasjoner fra 56 land fra Latin-Amerika, Nord-Amerika, Karibien, Midtøsten, Afrika, Europa og Asia. Til sammen representerer de om lag 200 millioner medlemmer. Via Campesina har en internasjonal styringskomite (ICC) som består av 14 representanter, en mann og en kvinne fra hver av de syv regionale kontorene. Disse syv er Sør-Asia, Sørøst- og Nordøst Asia, Europa, Nord-Amerika, Mellom-Amerika og Karibien. Konferansen er det øverste beslutningsorgan og holder møter hvert tredje år. Lokalisering av møtet roterer mellom regioner. Størstedelen av bevegelsens arbeid skjer ved de regionale kontorene mens den internasjonale styringskomiteen fungerer som det koordinerende organ mellom regionene

4.2 Agenda og mål

Via Campesina jobber for å bevare småskala familielandbruk "basert på bærekraftig produksjon som anvender lokale ressurser og som er i harmoni med lokal kultur og tradisjon." (folder) De er motstandere av den industrialiserte agrobusinessmodellen som de mener er et forsøk på konsernernes totale dominans av all landbruksaktivitet, fra produksjon av frø til salg av innsatsfaktorer og bearbeidet mat. De mener det er en modell som utnytter arbeidere og som fører til økt konsentrasjon av økonomisk og politisk makt. Via Campesina ønsker en desentralisert modell hvor produksjon, bearbeiding, distribusjon og

forbruk kontrolleres av mennesker og lokalsamfunn og ikke av transnasjonale selskap. De ønsker derfor å bygge en bred allianse av småbondeorganisasjoner som kan utgjøre en motvekt til den nyliberale modellen. Deres primære mål er:

to develop solidarity and unity in the diversity among small farmer organizations, in order to promote gender parity and social justice in fair economic relations; the preservation of land, water, seeds and other natural resources; food sovereignty; sustainable agricultural production based on small and medium-sized producers.²³

Via Campesinas medlemmer er en svært heterogen gruppe av bønder, landarbeidere og jordløse, både i Nord og Sør, fra små melkeprodusenter i Tyskland og Norge, kornprodusenter i USA, risdyrkere i Asia, til jordløse i Brasil og jordfattige i Mexico. Via Campesinas agenda og mål reflekterer deres medlemsorganisasjoner, som kan ha varierende ideologisk overbevisning. Til tross for tilsynelatende store forskjeller blant medlemmene har de noe felles. Den viktigste er at de representerer sektorer i samfunnet som er blitt økonomisk og politisk marginalisert i sine respektive stater eller regioner, og at de derfor står overfor en felles "fiende" eller trussel i den nyliberale utviklingen. João Pedro Stédile fra De jordløses bevegelse, MST, i Brasil uttrykker det på følgende måte.

If capital has become international and uses international methods, peasant movements must also internationalize their form of struggle and develop new and creative ways to confront a common enemy. (Stédile 2004, gjengitt i Borras Jr. 2004:10)

Via Campesinas hovedagenda er å bekjempe de nyliberale kreftene og samtidig jobbe for å utvikle et alternativ til nyliberalismen. De arbeider hovedsaklig ut fra prinsippet om matsuverenitet, som innebærer et hvert lands og folks rett til å bestemme over sin egen matproduksjon:

²³ Se www.viacampesina.org

"Via Campesina's alternative to neo-liberalism is food sovereignty, based on a model of peasant agriculture, genuine agrarian reform, fair trade, respect for peasant rights, full and respective participation of women, and social justice."
(Via Campesina 2004, gjengitt i Borras Jr. 2004:10)

I kampen for å nå sine mål har Via Campesina markert seg som en hovedaktør i den globale kampen mot nyliberal globalisering. Med sin motstand mot storkonsernenes kontroll over naturressurser og matproduksjon har bevegelsen vært en sentral aktør på Verdens Sosiale Forum siden det ble arrangert første gang i Porto Alegre, Brasil i 2001. Via Campesina har deltatt i politiske kampanjer mot landbruksavtalen i WTO, store multinasjonale selskaper som McDonalds og genetisk modifiserte organismer (GMO) og selskaper som promoterer disse, slik som Monsanto. De er motstandere av frihandel med mat og ytterligere liberalisering av landbrukssektoren, privatisering av offentlige tjenester som vann og helsetjenester gjennom GATS og de tar avstand fra avtalen om patentrettigheter, TRIPS.

4.2.1 Jordreform

Ved nyliberalismens globale gjennombrudd på slutten av 70-tallet ble spørsmålet om jordreform tatt av den utviklingspolitiske agenda av flere grunner, en av dem var den økte prioriteringen som ble gitt til betaling av utenlandsgjeld (Borras 2004:6). Tilgang til jord og jordreform har imidlertid kommet tilbake på agendaen på grunn av noen dramatiske politiske konflikter som har dreid seg om retten til land og det nyliberale fokuset på betydningen av effektiv allokering og utnyttelse av landressurser. For å skape økonomisk effektive og konkurransedyktige gårder og frigi "sovende" kapital i form av land har det blitt gjennomført massiv privatisering av offentlig eller kommunal (felleseid) landeiendom, for eksempel i Afrika og urfolkssamfunn i Latin-Amerika og Asia, privatisering og oppdeling ("parcel-out") av statlige og kollektivt eide gårder for eksempel i Øst-Europa. Andre politiske vedtak har rettet seg mot allerede privat eid land ved å oppmuntre til sameie og andre typer leieavtaler i tilfeller hvor eksisterende lover har forbudt privat eie av gårder over en viss størrelse. Flere slike lover har blitt avskaffet for å maksimere effektivitetspotensialet. Denne politikken bygger på den nyliberale antakelsen om at private eiere vil benytte seg av sin juridiske rett til å få lån, og at en slik vil kunne øke kapitaltilførselen til landbruksområder, hvilket igjen vil stimulere til økt

kapitalakkumulasjon og dermed redusere fattigdommen på landsbygda. Den nyliberale jordreformmodellen baserer seg på prinsippet om "villig selger - villig kjøper" som skiller den fra konvensjonell statlig gjennomført jordreform. Nyliberal jordreform er en frivillig reform som styres av etterspørsel og den kalles derfor gjerne Market - led Agrariaian Reform (MLAR). Via Campesina krever at det gjennomføres en offentlig jordreform. Men erfaring fra Brasil viser at til tross for at staten har ansvaret for å fordele jord som ligger brakk til sosiale formål, skjer dette ikke på en tilfredsstillende måte i følge De Jordløses Bevegelse (MST 2002). I tillegg til at prosessen går sakte, blir bøndene ofte tildelt de mest marginale jordområdene. Det er heller ikke tilstrekkelig med redistribuering av land uten at dette blir fulgt opp av andre tiltak som kan hjelpe bøndene å bli på jorda. Økende eksportretting av landbrukssektoren fordriver de små bøndene vekk fra den beste jorda. En genuin jordreform må derfor komme neden i fra, som en del av en demokratisk utvikling som bøndene må være en del av (Morissawa 2001, Desmarais 2002, Martins 2000).

4.2.2 WTO ut av landbruk

Et av Via Campesinas hovedmål er å ta landbruk ut av WTO - avtalen. De anser ikke reformering av WTO som et aktuelt alternativ "because its very purpose, practices and policies are so fundamentally flawed" (Via Campesina 2000, sitert i Borras 2003:13). Via Campesina jobber ikke for å avskaffe WTO men de krever at landbruk tas ut av WTO - avtalen og plasseres under FN. Men det bør være et mer demokratisk og åpent FN. (fotnote: Borras bemerker at det på grunn av økt misnøye med FN blant noen av medlemmene knytter seg noe usikkerhet til hvordan dette spørsmålet vil bli behandlet i fremtiden.) Standpunktet i forhold til WTO er et kompromiss mellom ulike synspunkt blant medlemsorganisasjonene. KRRS (Karnataka State Farmers' Association) fra India ønsket å avskaffe WTO, franske Confederation Paysanne ville at Via Campesina skulle jobbe for å reformere WTO for å sikre at handelsorganisasjonen retter seg etter den internasjonale menneskerettighetskonvensjonen, mens for eksempel det kanadiske NFU (National Farmers Union) og UNORCA (Union Nacional de Organizaciones Regionales Campesinas Autonomas) fra Mexico inntok en mer positiv holdning til WTO, da de anså et internasjonalt regelverk for å være en nødvendig motvekt til de regionale frihandelsavtalene som NAFTA.

4.2.3 Matsuverenitet

Hovedprinsippet for Via Campesinas kamp er prinsippet om *matsuverenitet*. Med matsuverenitet menes et hvert folks eller en stats rett til å definere og bestemme over sin egen landbruks- og matpolitikk. Begrepet ble utviklet av Via Campesina og introdusert i den offentlige debatten på FAOs *Verdens matkonferanse* (World Food Summit) i 1996.

Food is a basic human right. this can only be realized in a system where food sovereignty is guaranteed. Food sovereignty is the right of each nation to maintain and develop its own capacity to produce its basic food respecting cultural and productive diversity. We have the right to produce our own food in our own territory. Food sovereignty is a precondition to genuine food security (Via Campesina, 1996, gjengitt i Desmarais 2002:104)

Siden har det blitt sentralt i den internasjonale landbruksdebatten, også innenfor FN. Matsuverenitet var hovedtema på forumet av frivillige organisasjoner som ble holdt parallelt med Verdens matkonferanse i 2002(Christie 2004:180). Matsuverenitet, slik det er definert av Via Campesina, innebærer blant annet:

- Retten til å prioritere lokal matproduksjon for å fø egen befolkning. Det vil si at folk og land må ha muligheten til å kunne motsette seg påtvunget produksjon for eksport og å beskytte seg mot billige importerte matvarer for eksempel ved hjelp av "straffetoll" på eksportsubsidierte landbruksprodukter.
- bønder og jordløses tilgang til jord, vann, frø og kreditt. Dette krever gjennomføring av jordreform, fri tilgang til frø, retten til å velge bort GMO og til å forsvare vann som et fellesgode som bør fordeles på en bærekraftig måte.
- forbrukernes rett til å kunne være med å bestemme hvilken mat de skal spise, og hvem som skal produsere maten. Med det menes det at folk skal ha mulighet til å velge lokalt produsert, kulturelt tilpasset og trygg mat.
- Anerkjennelse av kvinnelige matprodusenters rettigheter. Via Campesina mener dette er spesielt viktig da flertallet av matprodusenter i utviklingsland er kvinner og til tross for at mange kvinner har ansvaret for husholdningen anerkjennes de

ikke i like stor grad som eiendomsberettigede
(www.viacampesina.org, Food Sovereignty, januar 2003)

Via Campesinas begrep om matsuverenitet er et mye bredere og holistisk begrep som skiller seg fra begrepet *matsikkerhet* som har blitt brukt i den internasjonale debatten, av nasjonale myndigheter, NGO'er og internasjonale institusjoner. Via Campesina er skeptisk til begrepet, fordi det begrenser seg til spørsmålet om å produsere nok mat nasjonalt og globalt og å fordele dette slik at alle har tilgang på mat. De mener spørsmålene om hvilken mat som produseres, hvordan den produseres og på hvilken måte er minst like viktige. Matsuverenitet setter småbøndernes interesser og rolle i sentrum, og innebærer i første omgang gjennomføring av omfattende jordreform som sikrer at bøndene selv har tilgang til produksjonsressurser som jord, frø, vann og så videre. Via Campesina mener at matsuverenitet er en forutsetning for genuin matsikkerhet (Desmarais 2005:104-105).

Matsuverenitet er ikke et prinsipp som står i motsetning til internasjonal handel. Men det krever en mer rettferdig handel i motsetning til "frihandel" med den nærmest ensidige vektleggingen av eksport. Produksjon for eksport og import av lavt prisede varer truer lokale markeder og dermed folks matsikkerhet. Handel mellom regioner bør derfor forekomme først og fremst med spesielle ("eksotiske") produkter som ikke kan produseres i de forskjellige landene. Via Campesina mener FN bør ta ansvaret for å utarbeide et nytt rammeverk for internasjonal handel med mat som

- prioriterer lokal og regional produksjon før eksport
- tillater land og regioner å beskytte seg mot for lavt prisede (dumpede) importerte varer
- tillater offentlig støtte til bønder, forutsatt at denne ikke er direkte eller indirekte rettet mot eksportproduksjon
- garanterer stabile priser internasjonalt, gjennom avtaler om mengderegulering. Prisene må samsvare med produksjonskostnadene, og for å unngå overproduksjon må de reguleres innenlands.

4.2.4 Nei til patenter, GMO og biodrivstoff

"We, the small-scale farmers of the world, do not need Monsanto or Limagrain to provide seeds to us. For millennia, we have conserved, exchanged, replanted and adapted our seeds. Rural communities have the collective right to the usage of their seeds, and their privatization by fraudulent means is pure and simple robbery" (Via Campesina 2008).

Til alle tider har bønder tatt vare på, utvekslet, og videreutviklet frøsorter som er tilpasset lokale forhold. Denne tradisjonen, og bøndenes demokratiske rett til egne frø, trues nå av konsernernes patentrettigheter som er muliggjort gjennom WTO-avtalen. Frøsparing er en måte å ta vare på det biologiske mangfoldet på. Sårket er første leddet i matkjeden og det ultimate symbolet på matsikkerhet, men det er også sterkt knyttet opp til kultur og tradisjon: "The seed for the farmer, is not merely the source of future plants and food; it is the storage place of culture and history" (Shiva 2000:8). I India, for eksempel, har ris også en religiøs betydning, og den brukes i religiøse festivaler for å symbolisere menneskenes nære relasjon til naturen. I dag kontrollerer ti selskaper 32 % av det kommersielle frømarkedet, og 100 % av markedet for genetiske modifiserte organismer (GMO). For eksempel har det amerikanske selskapet Rice Tec tatt patent på basmatiris (som det opprinnelig finnes over 200 000 tradisjonelle sorter av), og Calgene, eid av Monsanto, har fått patent på soyabønner (Shiva 2000:9). Andre selskaper med patent, alle med GMO-teknologi, er Dupont, Syngenta, Limagrain, Bayer og Pioneer (Via Campesina 2008).

Via Campesina avviser GMO som en løsning på verdens matproduksjon, både fordi de anser det som for risikabelt fordi vi ikke kjenner konsekvensene av teknologien, og fordi det er et redskap for å forsterke konsernernes kontroll over maten. De ser det først og fremst som et forsøk fra selskapenes side til å øke sin inntjening. Monsanto har utviklet frøsorter, som blant annet Roundup Ready soyabønner, ved hjelp av genteknologi, til å bli resistente mot plantevernmidler. Disse sortene trenger spesielle typer kunstgjødsel som også er utviklet av Monsanto. Monsanto har også utviklet en type frø som ikke fornyer seg, såkalt "terminator-teknologi". På grunn av massiv motstand er det forløpig moratorium på denne teknologien. Monsanto, på sin side, hevder at bioteknologi er fremtidens løsning på sultproblemet:

Worrying about starving future generations won't feed them. Food biotechnology will. The worlds population is growing rapidly, (...) To feed these billion more mouths, we can try extending our farmingland or squeezing greater harvests out of existing cultivation. (...) Soil erosion and mineral depletion will exhaust the ground. Lands such as rainforests will be forced into cultivation. Fertilizer, insecticide, and herbicide use will increase globally. At Monsanto, we know believe food biotechnology is a better way forward (Monsanto reklamekampanje, sitert i Shiva 2000:11-12)

Via Campesina advarer også mot biodrivstoff som en "mirakelløsning" mot energikrisa og global oppvarming. Produksjon av biodrivstoff baserer seg på monokulturell dyrking som krever enorme mengder vann, jord og gjødsel, samt at den skal transporteres over lange avstander. De mener at nettoeffekten både på CO2 utslipp og energibruk fra biodrivstoff produksjon er negativ. Monokulturer reduserer også jordas evne til å binde karbon (Shiva 2000, Via Campesina 2008). Problemer med fattigdom og sult vil øke som et resultat av økte matvarepriser og at småbønder blir ytterligere presset vekk fra matjorda.

4.3 Strategier og kollektiv mobilisering

[Via Campesina] should seek to achieve its goals by using the most effective non-violent strategies available, ranging from refusal to participate and direct action to full cooperation and negotiations (Via Campesina 2004, gjengitt i Borras 2003:21)

Noen av de viktigste arbeidsområdene for Via Campesina er å:

- styrke medlemsorganisasjonene
- påvirke makt- og beslutningssentra innenfor myndigheter og multilaterale organisasjoner på økonomiske og landbrukspolitiske områder som affekterer små- og mellomstore produsenter
- styrke kvinners deltakelse i sosiale, økonomiske, politiske og kulturelle spørsmål
- formulere alternative forslag til politikk på viktige områder, som jordreform, matsuverenitet, kvinner/kjønn, handel og investeringer, biodiversitet og genetiske ressurser

Det er mange utfordringer knyttet til å være en internasjonal bevegelse. Via Campesina både en *arena* for utveksling av erfaringer og synspunkter, diskusjoner omkring politikktutforming og strategier, og en *aktør* som driver felles kampanjer og opptrer samlet overfor en felles fiende. Fordi medlemsorganisasjonenes opererer innenfor ulike historiske, politiske og kulturelle kontekster vil det alltid være diskusjoner om hva som vil være den beste strategien for å oppnå resultater i ulike regioner og på ulike områder. Via Campesina stiller seg følgende spørsmål:

What is the best way to carry out our coordinated mobilisation at the international level? Organisational styles differ in Bolivia, Mexico, India and Brazil. Should we find a common form or style of mobilisation or should each organisation make its own decisions?

Koordinert handling og mobilisering på det globale nivå er en av Via Campesinas viktigste strategier. Strategiene kan deles i to ytterpunkter, konfrontasjon eller forhandling, men ofte benyttes en kombinasjon av disse. Selv om Via Campesina er organisert globalt er deres arbeid fortsatt grunnleggende basert i lokale problemstillinger og kamper. Slike lokale og nasjonale aktiviteter kan variere mellom demonstrasjoner, seminarer og konferanser, informasjonsarbeid via media og møter med beslutningstakere. Mer direkte aksjoner, som sabotasje av GMO - avlinger, har også forekommet. Den franske bondelederen Jose Bové, ble forøvrig fengslet etter sabotasje mot en McDonaldsrestaurant. I Brasil gjennomførte MST en aksjon mot Erling Lorentzens plantasje Aracruz. En handling som Via Campesina støtter. Et eksempel på vellykket kollektiv organisering er mobiliseringen som skjer 17. april hvert år. Denne dagen ble valgt som "international day of peasant struggle" etter datoen for en massakre i byen Eldorado do Carajás i delstaten Para i Brasil i 1996, hvor 19 medlemmer av MST ble drept av politiet. I 2001 opprettet Via Campesina en elektronisk plattform for å promotere 17. april som en dag for mobilisering mot undertrykkelse og marginalisering av småbønder over hele verden, hvorpå de har fått økt oppmerksomhet og støtte fra flere hold. De var sentral i planleggingen av det første Verdens Sosiale Forum som ble holdt i Porto Alegre, Brasil, i 2001, hvor de også holdt egen seminarrekke. Annen viktige mobilisering skjer gjennom demonstrasjoner mot WTO og regionale frihandelsavtaler. I Latin-Amerika var medlemmer av Via Campesina sentrale i å mobilisere folkelig motstand mot den planlagte all-amerikanske frihandelsavtalen (FTAA).

I Norge har Norsk Bonde- og Småbrukarlag mobilisert motstand mot EU og WTO sammen med andre europeiske Via Campesina - medlemmer.

4.4 *Allianser og autonomi*

Via Campesina samarbeider med andre sosiale, økonomiske og politiske krefter på den internasjonale arena for å bekjempe nyliberalismen og for å utvikle forslag til en alternativ utviklingsmodell. De advarer mot å se kampen for jord og bærekraftig matproduksjon kun som en sak for (små)bønder og understreker behovet for å definere sin kamp som en del av en utvidet problemstilling om endringer i samfunnet forøvrig (Borras 2004:16). Via Campesina skriver:

Our efforts to defend peasant agriculture/culture and rural areas cannot succeed without cooperation with others. Where we share objectives and can join forces over particular issues with another organisation the Via Campesina should enter into strategic alliances. Such alliances must be politically useful, carefully articulated in a formal agreement with a specified timeline and mutually agreeable... The Via Campesina must have autonomy to determine the space it will occupy with the objective of securing a large enough space to effectively influence the event (Via Campesina 2000, gjengitt i Borras 2004:16).

De understreker at det ikke er bare på det internasjonale nivå at det kreves at man inngår allianser med andre krefter, men også lokalt og nasjonalt. Likevel er de opptatt av å bevare sin autonomi i forhold til andre, både statlige og ikke-statlige aktører, spesielt i forhold til NGO'er. Noen former for samarbeid er det lite konflikt om internt, andre er mer problematiske. Det er lite uenighet angående samarbeid med andre ruralt baserte internasjonale sosiale bevegelser, som for eksempel urfolksgrupper, kvinner og fiskere. Via Campesina har samarbeidet med flere slike bevegelser gjennom det internasjonale nettverket for matsuverenitet, *Agritrade*, som ble dannet i 2000. Agritrade har blant annet jobbet med å foreberede Forumet for Matsuverenitet som ble holdt i Nyéleni, Mali i mars 2007. Det er større uenighet når det gjelder samarbeid med NGO'er. NGO'ene har lenge vært de dominerende representantene fra det sivile samfunn i internasjonale fora hvor spørsmål om landbruk og matsikkerhet har vært diskutert, men Via Campesina føler ikke at de har snakket på vegne at småbønder og de

"[the Via Campesina] sought to distance itself from the paternalistic embrace of well-intentioned NGOs. In so doing, it forced NGOs working at the international level to come to grips with critical issues of representation, interlocution, accountability, and legitimacy." (Desmarais 2003, gjengitt i Borras 2004:16)

På Verdens Matkonferanse (World Food Summit) i Roma i 1996 ville Via Campesina ikke skrive under på en felles NGO - erklæring fordi de mente at den ikke tok tilstrekkelig hensyn til småbøndene og deres familiers interesser. Hittil har Via Campesina kun samarbeidet direkte med noen få NGO'er, som Friends of the Earth og Food First Information and Action Network (FIAN). FIAN²⁴ er en internasjonal menneskerettighetsorganisasjon dannet i 1986 som jobber for å sikre retten til mat, hvilket ofte innebærer å sikre tilgang til og kontroll over ressurser som for eksempel jord. I 1999 ble Via Campesina og FIAN enige om å samarbeide om en felles kampanje knyttet til landspørsmål. Det resulterte i den globale kampanjen for jordreform (Global Campaign for Agrarian Reform). Kampanjen er også støttet av nettverket Land Research and Action Network (LRAN) hvor blant annet Focus on the Global South (basert i Thailand) og Rede Social (Brasil) er med i koordineringskomiteen.

4.4.1 Forhold til statlige aktører

Via Campesina har avvist enhver form for mulig partnerskap med de internasjonale finansinstitusjonene, IMF, VB og WTO. De har derimot gått i dialog med FNs organisasjon for mat og landbruk, FAO (United Nations Food and Agriculture Organization) med håp om at de kunne påvirkes i en mer positiv retning til å bli en motvekt til WTO. Via Campesina har også vært åpne for dialog med andre FN organisasjoner, som UNDP (United Nations Development Program). Manglende

²⁴ FIAN har medlemmer i 60 land og lokale avdelinger i 20 land i tre verdensdeler. De bygger på FNs menneskerettighetserklæring og FNs internasjonale konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle menneskerettigheter og har konsultativ status i FN. Det internasjonale sekretariatet ligger i Heidelberg, Tyskland.

samarbeid med slike aktører skyldes ikke bare at de er opptatt av å bevare sin uavhengighet, men også begrensede ressurser. Via Campesinas standpunkter skiller seg fra FAOs i flere spørsmål så samarbeidet har ikke vært uproblematisk. Skuffelsen var stor i Via Campesina da FAO i mai 2004 ga åpent uttrykk for at de var positive til GMO:

FAO promotes GMO as a solution for the world hunger, a slap in the face of those who defend food sovereignty. Is the FAO being taken over by Monsanto, Syngenta or other corporate interests?... FAO has sold itself out to Monsanto... Via Campesina demands a public retraction by FAO regarding this issue... Otherwise we believe that further dialog is useless because it makes civil society accessory to a policy of introduction of GMOs, a technology in which we see no solution at all and against which we will have to increase our struggle and resistance. (Via Campesina pressemelding mai 2004, gjengitt i Borras 2004:18)

Sentrale personer innen FAO har også stilt seg positive til Verdensbankens nyliberale landpolitikk uten at Via Campesina har gått ut med samme sterke kritikk av banken som av FAO. Som Borras skriver viser episoden med FAO og spørsmålet om GMO at også disse institusjonene, på samme måte som stater, ikke alltid (heller sjelden) opptrer som enhetlige aktører, de er også dynamiske arenaer for politisk uenighet. Deres syn og standpunkter vil variere med personer, sted og over tid, og i den grad de er dominert av nyliberalister vil Via Campesina holde fast på sitt standpunkt om å jobbe for å delegitimere disse (Borras 2004:19).

Via Campesinas kamp for småbøndernes interesser er også en kamp om *mening*, om å beskrive virkeligheten og hva som ligger i forskjellige begrep som benyttes på ulike måter av ulike aktører. Verdensbanken hevder for eksempel at deres markedsbaserte landbruksreform (MLAR) er "*pro-poor*", mens Via Campesina og FIAN ser den som en trussel mot deres interesser. Et annet eksempel er hvordan begrepet matsikkerhet og mattrygghet blir brukt i internasjonale fora. Vi skal se eksempel på slike konflikter i forholdet mellom Via Campesina og deres "rival" IFAP.

4.4.2 Rivaliserende bevegelser

International Federation of Agricultural Producers (IFAP) ble dannet i 1946, som en sammenslutning av små og store bønder hovedsakelig fra utviklede land, og var frem til

Via Campesina ble dannet det eneste transnasjonale nettverk av bondeorganisasjoner. De nyliberale reformene har ikke hatt de samme negative konsekvensene for IFAPs medlemmer som for småbøndene og andre grupper som Via Campesina representerer. IFAP er som Via Campesina et heterogent nettverk, men dens politikk blir ofte styrt av de økonomisk sterkeste medlemmene i følge Borras, og mange av disse har hatt fordel av markedsreformene og de nye handelsreglene i WTO. Også IFAP hevder at de representerer den marginaliserte rurale sektor: "IFAP is the only world body gathering together nationally representative general farmer organisations."²⁵ I likhet med Via Campesina tar IFAP opp spørsmål knyttet til bærekraftig landbruk, mer rettferdig handel, jordreform og representativiteten til internasjonale institusjoner. Den tilsynelatende likheten i diskurs hos de to organisasjonene kan overskygge essensielle forskjeller. Borras illustrerer dette ved et eksempel fra International Land Coalition (ILC). ILC ble opprettet i 1995 og er i følge deres hjemmesider

a global alliance of intergovernmental, governmental and civil-society organisations. The coalition work together with the rural poor to increase their secure access to natural resources, especially land, and to enable them to participate directly in policy and decision-making processes that affect their livelihoods at local, national, regional and international levels²⁶

IFAP er blant grunnleggerne av ILC. Andre mellomstatlige medlemmer og viktige bidragsytere er Verdensbanken, Den Inter-amerikanske Utviklingsbanken (IaBD), Den europeiske kommisjon, FAO og Verdens Matvareprogram (World Food Program, WFP). ILC har også medlemmer blant NGO'er og bondeorganisasjoner. Noen av disse, som Asociación de Organizaciones Campesinas Centroamericanas para la Cooperación y el Desarrollo (ASOCODE) er også medlemmer av Via Campesina. Via Campesina og IFAP har grunnleggende forskjellig syn på landspørsmålet. Via Campesina anser nyliberal

²⁵ www.ifap.org. Norges Bondelag er medlem av IFAP

²⁶ www.landcoalition.org, "Mission Statement"

landpolitikk som en trussel mot småbønder. IFAP betrakter det som en mulighet, og IFAPs direktør Bruce Moore uttalte seg positivt om Verdensbankens rapport om landpolitikk i 2003. Et problem for Via Campesinas kamp, som Borrás peker på, er at ILC ved å presentere seg som en sivilsamfunnsorganisasjon (*civil society organization*), til tross for at den er en mellomstatlig og ikke-statlig koalisjon, som er drevet og økonomisk støttet av mellomstatlige aktører, bidrar til å tilfredsstille de internasjonale finansinstitusjonenes krav om å konsultere grupper i det sivile samfunnet. Siden ILC involverer formelle institusjoner av både statlige og ikke-statlige aktører, inkludert banker og andre med interesser som kan være motstridende til rurale fattige, vil de påvirkes i stor grad av anti-reform krefter blant disse. Det er derfor en utfordring for Via Campesina å identifisere og gå i dialog med reformvennlige krefter innen de samme institusjonene. Dette er eksempler på at Via Campesinas kamp også er en kamp om representativitet og mening. Hvem snakker på vegne av ”bøndene” og ”de fattige”? Flere aktører hevder å føre en politikk som er ”for de fattige”, mens de like fullt fører en politikk som kan forverre levekårene for de gruppene man hevder å hjelpe.

5) Motglobalisering

(...)the situation of the larger part of the present-day population, whether located in areas of the globe afflicted with endemic poverty, or placed inside relatively well-off societies boasting high GNP and a high 'average' level of consumption, is not just 'comparatively bad', but also quickly - and thus palpably - deteriorating. Under such conditions, one would expect a widespread feeling of injustice, with the potential to condense into a mass protest movement, if not an open rebellion against the system (Bauman 1998:61).

Hvordan kan vi forstå en ny internasjonal småbrukerbevegelse som Via Campesina? Som nevnt i kapittel 3 ble småbønder tidligere sett på som hinder for økonomisk utvikling i land. De ble betraktet som irrasjonelle og lite endringsvillige. Landbruket var en sektor som kunne bidra til industriell og dermed økonomisk utvikling gjennom et samspill med andre sektorer, blant annet ved å etterspørre maskiner og andre innsatsfaktorer, og som en leverandør av arbeidskraft til andre sektorer når landet hadde nådd et visst utviklingsnivå. I dag ser vi at småbøndene har organisert sin motstand mot den kapitalistiske utviklingen på et internasjonalt nivå.

Philip McMichael skrev i 1997 at verden er inne i en fase "of rethinking development, given the evident failure of many countries to fulfill the promise of postwar development and the world's growing awareness of environmental limits" (McMichael 1997:9). Han viser til at *bærekraft* har blitt et populært tema som har tvunget fram en evaluering av hele "utviklingsprosjektet". Manglene ved utviklingsprosjektet har produsert to ulike responser: Den ene fra de som ønsker å utvide det globale markedet og slik spre velstand. Den andre fra de som stiller spørsmålstegn ved den ensidige vektleggingen av økonomi og fremhever betydningen av lokalsamfunn og kulturelt fellesskap. Utviklingsdebatten kan således sies å ha blitt gjenskapet som en konflikt mellom to ulike leire, "globalistene" og "kulturalistene" i følge McMichael:

Do we continue expanding industry and wealth infinitely, or do we find a way that human communities (defined politically, ethnically, religiously) can recover social intimacy, healthy environments, and sustainable economic practices? (McMichael 1997:12).

I en analyse av dagens markedsøkonomi peker Johannessen på det paradoksale absurde i at man i Europa, på grunn av den globale konkurransen, nå aksepterer en situasjon med høy arbeidsledighet og nedbygging av velferdsstaten som en nødvendig konsekvens av et system basert på fri konkurranse: "Det ligger noe paradoksalt i kravet om at man skal gi avkall på sin levestandard for økonomiens skyld." (Johannessen 1997:207). Det er disse menneskelige hensyn jeg vil hevde at det nyliberale paradigmet ikke klarer å ta og som er en av hovedårsakene til den globale motstanden mot den. Som Alan Freeman skriver vil det oppstå konflikt og politisk motstand når økonomisk divergens (forskjell og ulikhet) opptrer over tid sammen med økonomisk stagnasjon. Under gullalderen på 50- og 60-tallet var verden inne i en periode med generell økonomisk vekst. Noen land og sosiale grupper ble rikere enn andre, men det betydde bare at de andre hang etter. I dag derimot, i en situasjon med stagnasjon i verdensøkonomien og økende ulikhet, "blir konflikt eneste utvei" (Freeman 2006:113)

Via Campesina er et eksempel på en bevegelse som representerer den leiren som ønsker en annen utviklingsmodell enn det som tilbys av den nyliberale modellen og kapitalistisk globalisering. De er en del av en større bevegelse for global rettferdighet som samles under slagordet "En annen verden er mulig". Attac²⁷ er en annen ny transnasjonal sosial bevegelse. Attac, som nå er etablert på alle kontinenter og har omlag 85 000 medlemmer fordelt på 24 land, ble dannet i Frankrike i juni 1998. Initiativet kom fra redaktøren av den franske månedsavisa *Le Monde Diplomatique*, Ignacio Ramonet, i form av en lederartikkel hvor han tok til orde for en verdensomspennende bevegelse for demokratisk kontroll av finansmarkedene. Utgangspunktet var ustabiliteten i finansmarkedene og de enorme

²⁷ ATTAC er en forkortelse for "Association pour une Taxation des Transactions financières pour l'Aide aux Citoyens"

valutaspekulasjonene som førte til Asia-krisa. Attac har, som et av flere mål, krevd innføring av såkalt Tobinskatt²⁸ for å begrense spekulasjonshandelen på valutamarkedet. Zapatistbevegelsen i Mexico er et annet eksempel på motstand mot nyliberalismen. Den zapatistiske frigjøringshæren, EZLN, gjorde væpnet opprør i delstaten Chiapas 1. januar 1994, den dagen den nordamerikanske frihandelsavtalen NAFTA trådte i kraft. De har siden blitt kjent verden over, blant annet for sin aktive bruk av internett for å kommunisere sin kamp ut til større deler av verden, og blir på mange måter sett som et forbilde for andre globaliseringsmotstandere. Motstanden mot undertrykking, utbytting og det vestlige utviklingsprosjektet flere steder dateres tilbake til europeernes første kolonisering av nye kontinenter. Også De Jordløses Bevegelse, MST, i Brasil ser på sin kamp som en fortsettelse av denne tidlige motstanden. De bruker aktivt historiske personer og hendelser som symboliserer motstand mot undertrykking.

Den globaliseringskritiske bevegelsen, eller alterglobaliseringsbevegelsen, oppstod²⁹ (eller ble kjent) under demonstrasjonene mot WTO - møtet i Seattle i 1999. Marte Nilsen, leder i Attac Norge, skriver:

Misnøyen og protestene som hadde preget store deler av verden gjennom siste del av 1990-tallet kom til uttrykk gjennom organisert motstand på globalt plan. En global bevegelse for demokrati, solidaritet og motmakt var født (Marsdal 2006:183).

²⁸ Tobinskatt er en skatt på internasjonal valuta- og finanshandel, oppkalt etter økonomen James Tobin som forelo den.

²⁹ Vandana Shiva kritiserer forøvrig den vestlige oppfatningen om at globaliseringsmotstanden oppstod først i Seattle. Hun viser til organisasjoner og bevegelser i Sør som i mange år har kjempet mot kapitalistisk globalisering representert ved nasjonale myndigheter og transnasjonale selskap, blant annet i form av lokale protestaksjoner mot for eksempel dammprosjekter eller skogindustri som ødelegger livsgrunnlaget for lokalbefolkningen.

Seattle markerte et skille. Nye allianser av ulike miljøer som er kritiske til markedskreftenes økte makt oppstod. Siden fulgte massive folkelige demonstrasjoner når representanter for den globale makteliten, IMF, G8, WTO, OECD eller EU møttes, med krav om rettferdige handelsregler, gjeldsslette, opprettholdelse av velferdstjenester og økt folkelig demokrati og så videre. Bevegelsen har siden blitt formalisert i større grad etter opprettelsen av Verdens Sosiale Forum i 2001. Det sosiale forumet ble dannet som et motstykke til Verdens Økonomiske Forum som arrangeres hvert år i Davos i Sveits, og som samler næringslivseliten, politiske ledere og andre representanter for den økonomiske globaliseringen. Det interessante er så hvordan vi kan forstå framveksten av en transnasjonal eller global alterglobaliseringsbevegelse. Sklair (2002) ser den som en ny rødgrønn allianse som har sprunget ut av tidligere nye sosiale bevegelser, nærmere bestemt proteksjonistiske bevegelser, miljøbevegelsen og menneskerettighetsbevegelse (herunder kvinnebevegelsen). Han mener at dens suksess i stor grad skyldes det faktum at den forener de to problemstillingene han anser for å være det alvorligste resultatet av den kapitalistiske globaliseringen, klassepolarisering (økt sosial ulikhet) og den økologiske krisa. Jeg vil argumentere for at vi må trekke in flere dimensjoner enn den økonomiske og økologiske for å forstå Via Campesinas motstand mot nyliberalismen. Deres agenda er preget av et større fokus på menneskelige, sosiale og kulturelle faktorer. Dette kommer jeg tilbake til i avsnittet Alternativ modernitet? Først skal vi se på ulike perspektiver på stat og marked, individ og samfunn og frihet og mangfold. Deretter tar jeg kort for meg Via Campesinas syn på kvinnenenes betydning for rural utvikling, som jeg belyser med perspektiv fra økofeministiske teorier. Via Campesinas kamp er også sterkt preget av en økologisk tankegang lik den vi finner i økofilosofien.

5.1 *Stat eller marked*

En av hovedkomponentene i nyliberal politikk er privatisering av offentlige tjenester, deregulering og åpning for konkurranse på flere av samfunnets områder. I nyliberal økonomisk teori antas det at markedet er en overlegen mekanisme for å garantere effektiv utnyttelse av ressurser og staten må legge til rette for individuelt entrepenørskap og privat kapital. Denne politikken har vært dominerende innenfor de internasjonale finansinstitusjonene, IMF og VB, som vi har sett stiller krav om privatisering og nedskjæringer i offentlig sektor som betingelser for lån og bistand. Følgelig har land som har mottatt økonomisk støtte fra disse institusjonene måttet redusere utgiftene over statsbudsjettet som har gått til velferdstjenester som helse og utdanning. Overføringene til landbruket har også blitt kuttet samtidig som IMF har bestemt rentenivået på lån som nasjonale myndigheter gir til bønder. Gjennom politiske beslutninger har politikerne overført makt til markedet og dets aktører. Dette kan sies å svekke demokratiske prosesser, og dermed nasjoner og enkeltindividers mulighet for innflytelse på avgjørende spørsmål som angår deres velferd. Garbo påpeker at ”reell frihet krever at parter som inngår en kontrakt, har noenlunde samme styrke” (Garbo 2008:17). Økonomisk (og politisk) sterke stater har evne til å presse svakere stater til å inngå avtaler som er fordelaktige for de sterke. Dette er tydelig i internasjonale forhandlinger, ikke minst i WTO. Monopoldannelser og store selskapers økonomiske makt og ofte sterke lobbygrupper skaper ubalanse i styrkeforholdet mellom arbeid og kapital, og mellom stat og marked.

Med nyliberal politikk har internasjonal handel med landbruksvarer blitt viktigere enn produksjon av mat for egen befolkning, en utvikling som har vært styrt av transnasjonale selskapers interesser med fatale konsekvenser for subsistensjordbruk i både fattige og rike land. Via Campesina hevder at denne politikken ikke har bidratt til å bekjempe sult i verden. Tvert i mot har den økt folks avhengighet av matvareimport og forsterket tendensen til en videre industrialisering av jordbruket verden over. Økt importavhengighet fører til økt avhengighet av de multinasjonale selskapene som kontrollerer mye av

handelen med mat, såkorn og andre landbruksvarer. Dette utgjør ikke bare et demokratisk problem, og vanskeliggjør bekjempelse av fattigdom og sult, men det også er en direkte trussel mot verdens genetiske og kulturelle mangfold, miljøet og menneskenes helse i følge Via Campesina. Via Campesina ser på WTO som et redskap for nyliberal politikk som styres av interessene til agroindustrien og som derfor er uegnet for å lage internasjonale avtaler om handel med landbruksvarer som ivaretar hensynet til småskalaprodusenter, bærekraftig og demokratisk utvikling. De har derfor inntatt et konfronterende standpunkt i forhold til organisasjonen og de jobber for at spørsmål knyttet til jordreform, landbruk og matproduksjon skal bli behandlet i et alternativt demokratisk forum. Via Campesina mener at institusjonalisering av frihandel med landbruksvarer gjennom WTO - avtalen svekker lands mulighet for å føre en landbruks- og matpolitikk som ivaretar hensynet til småbønder, distriktene, helse og miljø, og som kan sikre alle lands innbyggere tiltang til mat:

Styresmakter må sikre retten for alle folkegrupper til matsuverenitet og mattryggleik, og setje i verk ein politikk som fremjar bærekraftig, familiebasert produksjon i staden for industristyrte, eksportorientert produksjon med driftsmiddel tilførde utanfrå. For å garantere retten til fridom og mattryggleik for all verdas folk er det avgjerande at maten blir produsert i ulike lokalsamfunnsbaserte produksjonssystem. (Nicholson og Verhagen, Via Campesina 2004:180)

Siden 50-tallet har de store selskapene innen matvareindustri dominert amerikansk landbrukspolitik, både nasjonalt og internasjonalt. "As agribusiness interests were accomodated, farmers' interests were sacrificed." (Dawkins 2002:208). For eksempel ble det første amerikanske forslaget til Uruguayrunden ble utarbeidet av Daniel Amstutz, direktør i Cargill Corporations. Cargill er verdens største kornselskap, med 700 fasiliteter i ca 48 land. Codex Alimentarius Commission, en institusjon tilknyttet FAO og WHO, har som oppgave å utarbeide felles standarder for å gjøre internasjonal handel med matvarer enklere. Også Codex har tette bånd til transnasjonale matselskaper i følge Dawkins (2000:219). Når Codex ble opprettet i 1962 var det den amerikanske matvareindustrien som finansierte den amerikanske regjeringens deltakelse i Codex. Den offisielle amerikanske delegasjonen til Codex i 1989, bestod av tre toppledere i Nestle, en toppleder fra blant annet hvert av selskapene Coca Cola, Pepsi og Kraft, samt representanter fra the Food Marketing Institute, Frozen Food Institute, Food Processors Association og

Association of Cereal Chemists. Av alle delegater til Codex' 19. sesjon, fra 1989-91, var totalt 445 representanter fra industrien og kun 8 fra NGO'er. Følgelig er Codex' standarder, når det gjelder tillatt bruk av veksthormoner og grenseverdier for rester av pestisidier, relativt svake. I mange tilfeller er de tillatte verdiene av miljøgifter Codex har fastsatt langt over det som er tillatt ved amerikansk lov. USA kan også klage land som opererer med strengere grenseverdier inn for WTO for å ha benyttet seg av handelsforstyrrende virkemidler. Det er da opp til det landet som har de strengeste reglene å bevise at disse standardene er nødvendige for å beskytte menneskers, dyrs eller planters liv, og at de basert på "tilstrekkelig vitenskapelige beviser". Hva som er "nødvendig" og "vitenskapelig" er vanskelig å bestemme på objektivt grunnlag, og er følgelig gjenstand for kontinuerlig diskusjon og gjentakende konflikter, blant annet mellom USA og EU.

I tillegg til at en hver stat må ha rett til å opprettholde beskyttelsestoll og importrestriksjoner, for å beskytte innenlandsk matproduksjon mot dumping, mener Via Campesina at staten må spille en aktiv rolle i å gjennomføre jordreform, forstått som omfordeling av jord, og en mer omfattende landbruksreform. Staten må sikre demokratisk tilgang til land, kystområder, skog og andre naturressurser for å hindre privatisering av allmenning og overforbruk av naturressurser. Blant annet må urfolk, kystfiskere, småbønder og nomader sikres kollektive rettigheter som innebærer tilgang til og kontroll over naturressurser slik at de kan forstette å leve i sine områder. Det offentlige må også sørge for at småskalaprodusenter fått tilgang til kreditt med lav rente og matprisene må reguleres for å sikre rettferdige priser til produsentene. Institusjoner for bearbeiding av råvarer og distribusjon til lokale markeder må likeledes være et offentlig ansvar i følge Via Campesina. Staten må tilby helse, utdanning og infrastruktur i rurale områder.

Via Campesina mener at det kreves en omfattende reform av landbruket for å oppnå matsuverenitet og bærekraftig utvikling. Deres begrep om jordreform skiller seg fra den nyliberale markedsbaserte landpolitikken. Omfordeling av jord er nødvendig for å sikre småbønder kontroll over sine egne livsbetingelser, men det er kun et første steg i en større reform. En av lederne av MST i Brasil legger vekt på utviklingen av klassebevissthet blant småbønder og jordløse:

We are well aware from the agrarian struggles of the past that if farmers don't organize themselves, don't fight for more than just a piece of land, they'll never reach a wider class consciousness and be able to grapple with the underlying problems – because land itself doesn't free the farmer from exploitation (Stédile 2002).

Den nyliberale modellen for jordreform en markedsbasert reform (MLAR) som tar utgangspunkt i prinsippet om villig selger - villig kjøper. Forskjellige politiske virkemidler og lovendringer har blitt tatt i bruk for å frigi kapital i form av uutnyttet (sovende) kapital som ligger i udyrket jord eller jord hvor ikke resurssene utnyttes optimalt (se kapittel 3). Ved å oppmuntre til privat eierskap tenker en seg at det skapes insentiv for økte investeringer som vil føre til kapitalakkumulasjon i landbrukssektoren. Det er imidlertid slik at store områder land allerede er i privat eie uten at det produktive potesialet utnyttes. For eksempel i Brasil, der konsentrasjonen av landeiendom er svært stor, finnes mange storgods såkalte *latifundios*. Av disse ligger omlag 60 prosent av jorda brakk. Store landområder eies også av multinasjonale selskap.

5.2 *Individ og samfunn*

Via Campesinas medlemmer den økende globaliseringen av den industrialiserte og konsernstyrte modellen for landbruk, som en trussel mot småbønders livsgrunnlag og levekår. Deres motstand mot den nyliberale utviklingen kan likevel ses som mer enn et forsvar for småbøndernes økonomiske interesser. I tillegg til å forsvare "the peasant way of life", småbønder og deres familiers rett til å leve slik de har gjort i århundrer, ligger det i deres kamp et ønske om en samfunnsutvikling som tar hensyn til "mennesker før profitt". Et ønske om å bidra til å skape et mer rettferdig, solidarisk og inkluderende samfunn. Et godt samfunn må respektere og verdsette mangfold. Mangfold og solidaritet er viktige verdier som Via Campesina mener er truet av markedslogikkens inntreden på stadig flere av samfunnets områder.

Økonomiske teorier og dens forutsetninger om menneskets motiv og motivasjon for handling blir kritisert innen sosiologien og andre samfunnsvitenskaper for ikke å ta hensyn til at mennesker i sitt vesen er sosiale. Flere hevder at ideen om *homo economicus* i beste

fall ikke gir et fullgodt begrep om mennesket og dets handling og væren, og i verste fall er en grunnleggende feilaktig antakelse som ikke en gang gir nyttig informasjon om menneskets økonomiske valg. I sin opprinnelige form er homo economicus et rasjonelt nyttemaksimerende individ med perfekt informasjon om valgalternativ og oversikt over utfall av de ulike valgene. Å være nyttemaksimerende innebærer å handle for å oppnå det best mulige resultat for en selv i enhver situasjon. Teorien om rasjonelle valg (TRV) har blitt kritisert innen sosiologien fra flere ulike hold og på flere nivåer. Det har blitt stilt spørsmål om betydningen av normer, verdier og moral og hvordan man kan forklare fenomener som tillit, samarbeid og kollektiv handling i lys av teorien om rasjonelle valg. Gratispassasjerproblemet er et kjent fenomen. Mange vil unndra seg å bidra til det kollektivt beste hvis de antar at de kan slippe unna med det, eller de tror at ingen andre vil bidra eller de tror at "alle andre bidrar" derfor slipper de selv. på å oppnå best mulig resultat for seg selv, handler på en slik måte at det gir ender det dårligste resultat for begge parter. Det kan også ses som et uttrykk for en manglende evne blant noen økonomer og politiske beslutningstakere til å tilpasse teori og politikkkutforming til virkeligheten, i stedet for at virkeligheten tilpasser seg økonomiens forutsetninger. Alan Freeman (2006) hevder at økonomiske teorier og modeller av mainstream økonomer på mange måter blir oppfattet som den eneste sannhet. Freeman mener derfor at økonomifaget har karakter av å være en religion, preget av en "slik er det bare"-tankegang. Den individorienterte forståelsen som ligger til grunn for nyliberalismen utfordres fra flere hold, som alle legger vekt på at menneskene i sin natur er sosiale. Nicanor Perlas³⁰ mener at årsaken til den dype urettferdigheten er å finne i menneskenes bevissthet og egomotiv:

³⁰ Nicanor Perlas ble tildelt Right Livelihood Award sammen med Walden Bello i 2003. Perlas er tilknyttet Centre for Alternative Development Initiatives (CADI) på Filipinene.

Ultimately, elite globalization is the manifestation of a diseased consciousness. It is for example difficult to see how the 358 billionaires can live a happy life knowing that their \$760 billion worth of assets are equivalent to the income of 2.5 billion poor people. Only a consciousness that has been hardened, and has lost practically all sense of compassion, will ignore the unjust gap between the poor and the rich (Perlas 2002:418).

Zygmunt Bauman har gitt verdifulle bidrag til å forstå det moderne samfunnet og konsekvensene av globaliseringen for menneskene eller det menneskelige. Han er spesielt opptatt av vilkårene for moralsk bevissthet og handling i dag. Som nevnt i oppgavens innledning påpeker Baumann at hver og en av oss har ansvar for konsekvensene av våre handlinger, for å tilstrebe oss å handle moralsk ansvarlig, hvilket også innebærer å forsøke å mildne "den fjerne lidelsen", altså den vi blir presentert for gjennom media. Jo mer kompleks verden er, eller oppleves, dess vanskeligere blir det å skue konsekvensene av våre handlinger, da disse jo ofte vil være utilsiktede og uforutsette. Baumann snakker om "ansvarets globalisering":

(...) påstanden om å ta ansvar for sitt ansvar innbefatter nå også nødvendigheten av å mildne lidelsen uansett hvor på kloden den rammer, også den fjerneste lidelse. Denne nye utfordringen strekker "den moralske impulsen" til dens yttergrenser (og kanskje enda lenger), om vi tenker på at opp gjennom tidene har denne impulsen vært virksom (og har dermed lært å føle seg hjemmehørende) bare i Den andres nærhet. Nå er den nødt til også å omfatte en fjern og egentlig "abstrakt" Annen, en "Annen" som vi sannsynligvis aldri skal komme til å stå ansikt til ansikt med, og en lidelse vi knapt kommer til å møte direkte (Baumann/Tester 2002:151).

Bauman peker også på den endemiske usikkerheten som har bredt om seg ved globaliseringen, den økende fattigdommen, arbeidsledigheten og *fleksibiliteten* i arbeidslivet som skaper uvisshet, og dermed berører menneskets eksistensielle trygghet. Han hevder at vårt verdisystem og kognitive referanseramme utelukker full forståelse av systemet, og dermed også letingen etter mulige alternativ. Den kognitive referanserammen for diskusjonen om et fenomen som voksende fattigdom, er, slik han ser det, for det første rent økonomisk. Verdisystemet som styrer valget av relevante data og hvordan disse fortolkes, dreier seg oftest om medlidenhet og omsorg for de fattiges skjebne. "Til tider blir det også uttrykt bekymring for samfunnsordenes sikkerhet men den er - med rette - sjelden høyrøstet, siden få nøkterne mennesker ville spore en reell opprørstrussel i de fattiges nød."

Bauman sier at den kognitive rammen og verdisystemet for så vidt ikke er uriktige i seg selv, med hensyn til det de fokuserer på, men angående det de *ikke* fokuserer på:

De fakta de underslår, er den rollen de nyfattede spiller når det gjelder å reprodusere og forsterke den typen global orden som er årsak til den nød de lider under, men også frykten som "ligger i luften", og som gjør alle andres liv så trøstesløst, og dessuten i hvilken grad den globale orden avhenger av nøden og frykten som "ligger i luften", for å opprettholde seg selv. (...) Å løfte de fattige ut av fattigdommen er ikke bare et spørsmål om nestekjærighet, samvittighet og etisk forpliktelse, men en uunnværlig (skjønt bare foreløpig) betingelse for å kunne gjenoppbygge de frie borgeres republikk ut av det globale markedets ørken. (Bauman 1998:18)

Via Campesina legger vekt på verdier som solidaritet og medfølelse for å skape et sosialt og økologisk bærekraftig samfunn. For å illustrere dette vil jeg vise til eksempler fra de jordløses bevegelse, MST, i Brasil, hvis retorikk er sterkt preget av ideen om dette "nye" samfunnet. MST ønsker, som Via Campesina, et samfunn som "verdsetter mennesker fordi de er mennesker og ikke fordi de er forbrukere" (LAG 2002). Det innebærer å skape "a new man and a new woman for a new society" (Harnäcker 2002). De ønsker å oppmuntre til "solidariske verdier i personlige relasjoner" i stedet for relasjoner preget av individualisme og konkurranse. Dette er en av årsakene til at de oppmuntrer til kollektiv produksjon i sine bosetninger. Tanken er at dette vil styrke samholdet og bidra positivt til følelser av fellesskap og samhørighet. MST legger også stor vekt på kultur, dans, musikk og sang, noe som preger deres møter, både lokalt, regionalt og nasjonalt. Da fremføres noe de kaller "*mística*" som kan ses som en slags kollektiv historiefortelling om bondens tilværelse og jordens frukter. MSTs bruk av symboler, som den røde caps'en, (kamp)sanger og lignende bidrar til å gi de jordløse en felles identitet og følelse av verdighet, noe som MST fremhever som en av de viktigste sidene ved sitt arbeid (Morissawa 2001:64). I Brasil har som nevnt jorda alltid tilhørt eliten. De fattige har enten vært lønnsarbeidere på storgodsene eller de har vært leilendinger som har leid et jordstykke hvor de har kunnet dyrke til eget forbruk, men måttet gi overskuddet til jordeieren. Relasjonene har vært sterkt preget av det som gjerne kalles patron - klient forhold hvor jordeieren har fremstått som småbondens beskytter. Slike relasjoner eksisterer fortsatt (noe

vi så tydelig under vårt opphold i Brasil) hvilket vanskeliggjør demokratiske sosiale endringer. MST, og Via Campesina, ønsker å utfordre og endre disse forholdene og frigjøre de fattige bøndene fra undertrykkende relasjoner. Bevisstgjøring og utdanning er derfor en viktig del av bevegelsens arbeid, et arbeid som er sterkt inspirert av pedagogen Paulo Freire, forfatter av blant annet *De undertryktes pedagogikk*. Freire er kjent for å ha utviklet en metode for alfabetisering (lese- og skriveopplæring) av voksne, men har så på utdanning som mye mer enn en metode, han så det også som en politisk handling. Kunnskap må ta utgangspunkt i elevenes virkelighet og bør ikke overføres passivt fra lærer til elev, fordi bevisstgjøring aldri kan komme utenfra. Folket må bevisstgjøres for sin egen del, for å kunne reise seg fra undertrykkelse, og ikke utdannes for ikke å representere en fare som var en vanlig holdning blant den politiske eliten i Brasil. "Formar para transformar", å utdanne for å endre, var således et viktig prosjekt for Freire, som det er for MST. Gjennom bevisstgjøring av "massene" kan en skape sosial endring og redusere den store ulikheten mellom fattig og rik.

Ingen pedagogikk som virkelig gjør fri, vil kunne holde seg på avstand fra de undertrykte og behandle dem som stakkarer og gi dem forbilder som stammer fra deres undertrykkere. De undertrykte må ha seg selv som eksempel i kampen for sin frigjøring (Freire 1999:36).

5.3 *Frihet og mangfold*

Hva legger vi i ordet liberal? Høsten 2007 pågikk et offentlig ordskifte om det er forskjell på politisk og økonomisk liberalisme. Kan man være politisk liberal uten samtidig å være for full økonomisk liberalisme, eller er økonomisk frihet en forutsetning for politisk frihet? Det er vanskelig å være mot at enkeltmennesket skal få være fritt og fritt bestemme over sitt liv, eller ha mulighet til å utfolde seg fritt og realisere sitt menneskelige potensiale. Det er like fullt slik at frihet for en kan medføre en annens ufrihet. Derfor er det viktig å diskutere ordet frihet og hva det betyr. Frihet for hvem? For hvilke grupper gjelder friheten? Og frihet til hva? Ligger det grenser for retten til frihet og hvor skal man i så fall trekke denne grensen? Tidligere leder av Venstre, Gunnar Garbo, tar opp disse

spørsmålene i boka *Nyliberalisme. Verken ny eller liberal*. Han påpeker at svaret på disse spørsmålene er av stor betydning for hvordan vi kan løse de store samfunnsmessige utfordringene i vår tid:

Om disse sakene hersker det dyp uenighet mellom ulike liberale og liberalistiske retninger. Det kan se ut som om alle de store og omstridte samfunnsmessige problemene i vår tid – nasjonale så vel som internasjonale – henger sammen med måten disse fire spørsmålene blir besvart på (Garbo 2008:13).

Utgangspunktet deres er at den politiske høyresiden til en viss grad har fått monopol på begrepet frihet og de ønsker å vise at reell frihet for alle først er mulig i et samfunn som sikrer borgerne en grunnleggende sosial sikkerhet. Som vi så tidligere i kapitlet om nyliberalismen (kapittel 2) mener David Harvey at den økonomiske og politiske elite som var tilhengere av nyliberal politikk, i form av økt markedsrett, frislepp av finans og privatisering av offentlig virksomhet, bevisst har benyttet ordet frihet for å oppnå tilslutning til sine politiske ideer. Spesielt skjedde dette i den motkulturelle perioden på slutten av 60-tallet og begynnelsen av 70-tallet da mange var opptatt av frihet fra staten, konvensjoner og det etablerte, frihet til å være den man er og leve slik man ønsker. Også i dag kan det se ut som at politiske partier og andre interessegrupper bevisst forsøker å appellere til menneskets behov for selv å bestemme over sitt liv og deres motstand mot å bli pålagt rammer av kollektivet. I Norge bruker særlig partiet Høyre ord som valgfrihet i sin politiske retorikk. Venstresiden kritiserer derimot denne friheten for å være dels illusorisk og dels for i hovedsak å gjelde frihet som forbruker til å velge det produkt man ønsker blant luksusvarer som i hovedsak er ganske like, eller som en mulighet for rike å velge private tilbud av helse- og utdanningstjenester. Mitt inntrykk at diskusjonen i mindre grad har dreid seg om hvilke konsekvenser den enkeltes frie valg som forbruker i markedet har i et rettferdighetsperspektiv. Jeg tenker da særlig på økonomisk og politisk marginaliserte gruppers rett til frihet, deres mulighet til å leve et verdig liv eller det liv de ønsker. Det er klart at når om lag 20 % av jordens befolkning bruker 80 % av jordens ressurser, finnes det en moralsk grense for den enkeltes rett til å forbruke en så stor andel av disse begrensede ressursene. Et vanskelig spørsmål er selvsagt om, og i så fall på hvilken måte, myndighetene kan gripe inn og begrense den enkeltes frihet til å forbruke, og

ved sitt forbruk ytterligere belaste jordens sårbare økosystemer samtidig som er også fratar andre mulighet til samme materielle velstand.

Tidligere konkurransedirektør Egil Bakke (2005) mener at staten har en viktig rolle som tilrettelegger for markedets eksistens og funksjonsdyktighet, men at ”politikkens oppgave er ikke å velge for oss”. Han hevder at om lar markedet få utvikle seg og la den private sektor disponere en større del av sin egen verdiskapning, vil markedet og ”de private” kunne løse mange spørsmål som vi i dag anser som politiske. (Bakke 2005:10) Han viser til Joseph Schumpeter og Friedrich Hayek som begge var opptatt av den rolle private entreprenører kunne spille i den økonomiske utviklingen. De begrunner det med at markedets lønnsomhetskrav vil presse oss til å foreta stadige omstillinger som vil føre til mer lønnsom ressursanvendelse. Dette vil øke vår velstand. Bakke mener likevel at det største fortrinnet med det markedsøkonomiske systemet er at markedet sørger for mangfold og økte valgmuligheter. Og han anser markedets mangfold for å være grunnlaget for individuell frihet:

I motsetning til de samfunn som er karakterisert ved direkte politisk styring, som forutsetter at vi marsjerer i takt, er markedsøkonomien et system som tillater hver enkelt å gjøre det han selv ønsker. Det er det eneste system jeg kjenner til som tillater mennesker med vidt forskjellige preferanser å leve side om side og å ha nytte av hverandre. Dessuten vil markeder hvor folk møtes for å handle, tvinge frem anstendighet, og den enkelte markedsdeltaker vil kunne regne med at han ikke blir snytt, like lite som han vil snyte andre (Bakke 2005:16)

Bakkes artikkel handler i utgangspunktet om konkurranse i det norske markedet, men jeg oppfatter det dit hen at han her uttaler seg mer generelt om det markedsøkonomiske system. Et trekk ved markedsøkonomien har vært en forskyvning av maktforholdet mellom arbeid og kapital. Et liberalistisk syn på dette vil være at dette ikke utgjør noe problem i seg selv. Som vi så i kapittel 2 bygger den nyliberale økonomiske politikken på antakelsen om at markedsmekanismene sørger for at det to produksjonsfaktorene arbeid og kapital vil bli betalt det de er verdt. Kapitalen vil så bli anvendt der den antas å bringe høyest profitt. En kan da anta at det ikke vil bli investert i utsatte næringer i distriktene siden avkastningen her vil antas å være lavere, og at en naturlig følge vil være sentralisering. Spørsmålet er om et slikt system ikke samtidig kan føre til at folks reelle valgmuligheter på

noen viktige områder vil svekkes, slik at det ikke ”tillater hver enkelt å gjøre det en selv ønsker” som Bakke hevder. Det kan også argumenteres for at markedets frie krefter kan ”tvinge” folk til marsjere i takt med den økonomiske logikken. I boka *Markedets makt over sinnene* fremhever Statsviter Bent Sofus Tranøy andre sider ved det frie markedet og dets valgfrihet og mangfold enn Bakke. Han gir, etter min mening, en ganske treffende, beskrivelse av noen av paradoksene ved den økte valgfriheten. Han hevder blant annet at man ved å være en ”god forbruker” vil leve et dårlig liv (Tranøy 2006). Bauman uttrykker det på følgende måte: ”Jo mer kompetent forbruker, desto mer inkompetent samfunnsborger” (Bauman/Tester 2002:123).

Den kanadiske moralfilosofen Charles Taylor skiller mellom positiv og negativ frihet, også uttrykt som *frihet fra* og *frihet til*. Negativ frihet betegner muligheten man har til å gjøre som man vil, altså frihet fra hindring. Den positive friheten dreier seg på den annen side om å ha en grunnleggende kontroll over eget liv og muligheten til selv å bestemme innholdet i det. Den positive frihetsforståelsen legger således vekt på hvem vi er og hvilken motivasjon vi har for våre valg. Ut fra en slik forståelse fremstår frihet som et spørsmål om å virkeliggjøre et bestemt ideal eller innhold i våre liv. Den negative forståelsen av frihet er ikke tilfredsstillende i følge Taylor, fordi den i seg selv ikke gir rom for å forstå hva som er meningen med friheten vår. Han peker som filosofen Kant på at for å være fri er det viktig å ha en bevissthet om hvem vi er, vi må kunne kontrollere oss, og ha evne til å skille moralsk mellom flere handlingsalternativer. Med andre ord, for å vite hvordan vi skal handle må vi vite hvem vi er. Ved å utvikle en selvforståelse som gir retning og mening til vårt liv, oppnår vi samtidig selvbestemmelse og mulighet for å foreta reelt frie og autonome valg (Vetlesen og Henriksen 2003:160-161). I en slik kontekst kan vår frihet som forbrukere i et marked fortone seg som en innskrenket og usann form for frihet.

Frihet kan også være frihet til å velge ”the peasant way of life” eller fortsatt leve på landsbygda. Mange mennesker fordrives fra jorda eller på andre måter fratas sitt tradisjonelle levebrød, på grunn av ”utviklingsprosjekter” knyttet til skogindustri eller eksportlandbruk, damprosjekter eller oppretting av frisoner for industriell produksjon. Også i Norge virker dynamikken i den kapitalistiske økonomien på en sentraliserende måte slik at flyttingen fra utkantkommunene tiltar. Frihet kan også være frihet for forbrukere i

både Sør og Nord, til å velge sunn og kulturelt tilpasset mat som i dag truet av agroindustriens kontroll over matvarekjeden.

Økende handelsliberalisering har ikke ført til økt frihet for matprodusentene, men i hovedsak fungert som et redskap for økt makt til de multinasjonale selskapene som opererer innen agroindustrien. Dette har igjen ført til økende sentralisert kontroll over landbrukspolitikken, i stedet for en nødvendig desentralisering. Shiva skiller således mellom *ekstern* liberalisering og *intern* liberalisering, avhengig av hvem sin frihet som legges til grunn for liberaliseringen. Ekstern liberalisering tjener globale handelsinteresser og er basert på at landbruket integreres i globale markeder, uavhengig av de sosiale og økologiske kostnadene. Intern liberalisering baserer seg på at landbruket integreres i økologiske prosesser som sikrer bærekraft, og politiske og økonomiske prosesser som kan garantere for matsikkerhet innen de enkelte husholdninger, lokalsamfunn og nasjonalstater. Shiva identifiserer fem hovedårsaker til økt ekstern liberalisering og globalisering av landbruket i India:

1. Verdensbankens strukturaljusteringsprogrammer (SAP)
2. Landbruksavtalen (AoA) i Verdens Handelsorganisasjon
3. Press gjennom bilaterale handelsavtaler fra land som USA
4. Internt press fra TNS i agroindustri
5. Ekspertene og beslutningstakeres tilslutning til det eksterne liberaliseringsprogrammet

På den annen side vil intern liberalisering av landbruket, som kan garantere reell matsikkerhet, forutsette følgende:

- Frigjøring fra eksterne innsatsfaktorer som kunstgjødsel og sprøytemidler, og overgang til mer økologisk landbruk basert på interne, økologisk bærekraftige innsatsfaktorer
- Frigjøring av bøndene fra kapitalintensiv produksjon og gjeld

-
- Frigjøring fra jordløshet
 - Frigjøring fra frykten for frarøving på grunn av monopolisering av vann, jord og biologisk mangfold
 - Frigjøring av de fattige fra sult ved å garantere mat som grunnleggende menneskerettighet
 - Frigjøring fra vannmangel ved å sikre rettferdig tilgang på vann
 - Frigjøring av kunnskap og biologisk mangfold fra patentmonopoler
 - Gjenoppretting av lokal matsikkerhet og lokale markeder (Shiva 2002:12-14).

5.4 Kvinner

“Women’s perspectives, leadership and energy are essential for the building of just societies”

Det er kjent at globaliseringen har virket ulikt på menn og kvinner og ført til det som gjerne kalles *feminisering av fattigdommen*. Flere kvinner enn menn er blant de fattigste i verden og kvinner utgjør en stadig større relativ andel av de fattige. Kvinner utgjør 70 prosent av verdens fattige og to tredjedeler av analfabeter i verden er kvinner. Rundt 1 prosent av verdens eiendom besittes av kvinner og de disponerer under 10 prosent av verdens inntekter. Mellom 80 og 90 prosent av de fattigste familiene har kvinnelige eneforsørgere (Fokus 2001).

The radical changes that are occurring in the countryside are undermining the economies, cultures and the very livelihood of rural women all over the world. We, in the Via Campesina, understand that these threats to women, mothers and the Mother Earth must be analyzed and conscientiously, collectively confronted in order to shape a future that is filled with regenerative energy, justice and hope (Via Campesina 2002)

Et viktig mål for Via Campesina er å styrke kvinners rettigheter og stilling. De mener at kvinner har en spesiell rolle i utviklingen, spesielt i rurale områder: "[Women] are the beating heart of rural cultures. Genuine rural development (...) depends on rural women consciously and courageously taking a leading role." (Via Campesina). Årsaken til kvinnes spesielle stilling består i at det først og fremst er kvinnene som tar vare på jorda, de er matprodusenter, har oftere enn menn ansvaret for husholdningen og besitter verdifull tradisjonell kunnskap som er nødvendig for å ta vare på det biologiske mangfoldet. Via Campesina mener at agendaen i den nyliberale globaliseringen styres av konsernernes profittinteresser og at disse fremmer verdier som undergraver tradisjonelle kvinnelige verdier som reproduksjon og omsorg for barn:

This devalues the reproductive, regenerative forces both of the natural world and in human society. As the bearers of children all women are suffering from this fundamental shift in values. As those who grow food and take care of the land, peasant and rural women are doubly discounted and disadvantaged by the policies and social changes based on these neoliberal values (Via Campesina 2002)

Via Campesina jobber for at kvinner skal ha like rettigheter som menn når det gjelder tilgang til jord, kreditt, teknisk assistanse og opplæring. De krever at kvinnelige arbeidstakere får samme lønn som sine mannlige kolleger og at de jobber for at kvinner skal være lik godt representert i styrer i de lokale og nasjonale medlemsorganisasjonene. De setter også fokus på overgrep og vold mot kvinner, og mener at den kapitalistiske globaliseringens er med på å svekke kvinnes anseelse og stilling i lokalsamfunnene.

Maria Mies og Vandana Shiva er to tenkere som representerer den økofeministiske tenkningen. Som de skriver i innledningen til boka *Ecofeminism* (1993) om bakgrunnen for samarbeidet, var de hver på sin kant, Mies som sosiolog og feminist fra Nord (Tyskland) og Shiva som fysiker og miljøaktivist fra Sør (India), kommet frem til noen like perspektiver på hvordan naturen og kvinner verden over påvirkes av det de kaller den "globale patriarkalske kapitalismen":

This capitalist-patriarchal perspective interprets difference as hierarchical and uniformity as a prerequisite for equality. Our aim is to go beyond this narrow perspective and to express our diversity, and, in different ways, address the inherent inequalities in world structures which permit the North to dominate the South, men to dominate women, and the frenetic plunder for ever more resources for ever more unequally distributed economic gain to dominate nature (Mies og Shiva 1993:2).

Shiva mener at vestlig vitenskap er basert på en mekanistisk og reduksjonistisk forståelse av virkeligheten som utelukker en økologisk forståelse som verdsetter mangfold. I Via Campesinas retorikk kan vi se lignende perspektiver.

5.5 Økologi

Den økologiske belastningen ved verdens matproduksjon representerer et stadig større problem for det globale miljøet. Den økende industrialiseringen av matproduksjonen øker problemet ytterligere. I tillegg til å legge beslag på store landområder forekommer utslipp og forurensning, avrenning, fra (industrielt) landbruk som representerer et miljøproblem i seg selv. Kunstig vanning (irrigasjon) fører til mangel på ferskvann og reduksjon i grunnvannstanden flere steder. 70 prosent av verdens ferskvann går til kunstig vanning av dyrket mark. Ferskvann er allerede i dag mangelvare flere steder i verden, og hevdes å være en økende kilde til konflikter, også internasjonalt. Et annet miljøspørsmål dreier seg om bevaring av det biologiske mangfoldet og truede arter, som ofte befinner seg i områder hvor det i dag foregår matproduksjon. Monokulturell dyrking utgjør en trussel mot det biologiske mangfoldet og skaper økt sårbarhet i økosystemene. Høy tilførsel av kunstgjødsel og kjemiske sprøytemidler øker miljøbelastningen ytterligere. 60 prosent av energi i landbruket går til produksjon av kunstgjødsel. Fosfor er det mineralet som forsvinner raskest i verden og har hatt en enorm prisøkning de siste tre år. Disse fakta brukes som argument for behovet for å innrette stadig mer av landbruket til økologisk produksjon. Økologisk produksjon innebærer at en baserer seg på de naturgitte forutsetningene for produksjon. Det benyttes ikke kjemiske sprøytemidler, i stedet for kunstgjødsel baserer en seg på nitrogen som er naturlig tilgjengelig, og mengden kraftfôr som brukes er mye mindre enn i konvensjonelt dyrehold. En skal imidlertid være forsiktig med å sette et for skarpt skille mellom konvensjonelt og økologisk landbruk. Det

konvensjonelle småskalalandbruket medfører ikke nødvendigvis stor belastning på miljøet. Det store skillet går snarere mellom industriell, intensiv produksjon og produksjon i mindre skala som er tilpasset lokale økologiske forutsetninger. Et annet skille, som gjerne sammenfaller med førstnevnte, er mellom monokulturell dyrking, dyrking av kun en eller få sorter, og dyrking av flere sorter på samme område. Fordelen med å dyrke et mangfold av forskjellige sorter er blant annet redusert sårbarhet for plantesykdommer og dårlige avlinger som kan skyldes klimatiske forhold. Ulike plantesorter har også ulike funksjoner som kan utfylle hverandre på en økologisk kompleks måte. Vandana Shiva er en skarp kritiker av den økonomiske vekst-tankegangen som ligger til grunn for industrialiseringen, særlig innen landbrukssektoren. Et vanlig argument for industrialisering av landbruk, og senere genteknologi, er at det er nødvendig å produsere mer effektivt for å kunne fø jordens økende befolkning. Hun mener at det som ofte defineres som "vekst", i realiteten bygger på utbytting av naturen og mennesker:

While most environmentalists can recognize that converting a natural forest into a monoculture is an impoverishment, many do not extend this insight to industrial agriculture. A corporate myth has been created, shared by most mainstream environmentalists and development organizations, that industrial agriculture is necessary to grow more food and reduce hunger. Many also assume that intensive, industrial agriculture saves resources and, therefore, saves species. But in agriculture as much as in forestry, the growth illusion hides theft from nature and the poor, masking the creation of scarcity as growth (Shiva 2000:1)

Shiva peker her på at det som genererer inntekt og økonomisk vekst på kort sikt, ikke tar hensyn til faktorer som biologisk mangfold og verdien av andre vekster, som blir brukt som brensel, dyrefôr og medisiner blant annet. Dermed skaper det en illusjon om "vekst", produktivitet og effektivitet, som undergraver fattige småskalaprodusenters mulighet til å sørge for sitt livsopphold på en bærekraftig måte (Shiva 1989, 2000, 2002).

Andre viktige faktorer knyttet til bærekraftig landbruksproduksjon er eierskap og tilgang til naturressurser og andre produksjonsfaktorer. For at landbrukspolitikken skal være bærekraftig og rettferdig må den i følge Vandana Shiva kunne garantere følgende tre grunnleggende dimensjoner: 1) økologisk sikkerhet, 2) livsoppholdssikkerhet og 3) matsikkerhet. Hun mener at dagens globalisering av landbruket truer med å undergrave alle

disse tre dimensjonene, på grunn av økt konsentrasjon av eierskap til naturressurser og ved å oppmuntre til ikke-bærekraftig utnyttelse av naturressursene til kortsiktig profitt.

I et brev til klimakonferansen på Bali uttrykker Via Campesina bekymring for den globale oppvarmingen. Klimaendringene vil først og fremst ramme bønder, spesielt småbønder, og i enkelte land, som India, kan man risikere at avlingene synker med 50 %. På verdensbasis frykter en at avlingene kan bli redusert med mellom 3 og 16 %. ”Industrielt landbruk øker behovet for transport og store maskiner samtidig som den piner ut jorda slik at de slipper ut karbon i stedet for å lagre den. Dette bidrar vesentlig til den globale oppvarmingen og til å ødelegge bygdesamfunn”, skriver Norsk Bonde- og Småbrukarlag i pressemeldingen ”Småbrukere mot global oppvarming” (5.12.2007). Via Campesina mener at verdens småbønder kan yte viktige bidrag til å redusere klimagassutslippene og ytterligere miljøødeleggelser. En landbrukspolitikk, basert på prinsippet om matsuverenitet, vil gi et mer bærekraftig landbruk som tar vare på det biologiske mangfoldet, som er mindre avhengig av fossil energi til transport, jordbearbeiding, produksjon av kunstgjødsel og sprøytemidler. For at landbruket skal være bærekraftig må det produseres mindre ekstensivt og mer i takt med de lokale forutsetningene. På den måten vil man bygge opp de organiske stoffene i jorda og øke jordsmonnets karbonlagringskapasitet. I brevet til verdens miljøvernministre krever Via Campesina og Norsk Bonde- og Småbrukarlag:

- Nedbygging av de multinasjonale mat- og landbrukskonsernene som stjeler jorda fra bønder, produserer mat med lav kvalitet og skaper store miljøødeleggelser.
- Nedbygging av industrielt landbruk og husdyrhold til fordel for et bærekraftig landbruk med utgangspunkt i mindre bruk.
- Fremme en bærekraftig energipolitikk basert på lavere energiforbruk. Starte produksjon av solenergi og vindkraft framfor fortsatt ansporing til overdreven bruk av fossil energi som i dag. (Norsk Bonde- og Småbrukarlag, pressemelding 5.12.2007)

Via Campesina legger vekt på en økologisk og helhetlig forståelse av de problemer vi ser i dagens samfunn. Som Gorz skriver handler økologi ”ikke om å forherlige naturen, heller ikke om å vende tilbake til den, men å ta med i betraktning det viktige faktum at den menneskelige naturen finner sin ytre begrensning i naturen” (Gorz 1979:11). Økofilosofien fremhever kompleksiteten i samfunnet og naturen, som menneskene er en del av, og av alle

tings gjensidige avhengighet. For å belyse noen av aspektene ved økologiske betraktningsmåter gjengir jeg her dypøkologiens³¹ 8 punkter, slik de er utarbeidet av Arne Næss:

1. Trivsel for menneskelige og ikke-menneskelige levende vesener har en iboende verdi. Ikke-menneskelige veseners verdi er uavhengig av deres nytteverdi for menneskelige formål.
2. Rikdom og mangfold i jordens livsformer, inkludert former for menneskelige kulturer, har iboende verdi.
3. Menneskene har ingen rett til å redusere denne rikdommen og dette mangfoldet, bortsett fra for å dekke vitale behov.
4. Menneskelivets og menneskekulturenes trivsel er forenlig med en vesentlig mindre befolkning. Rikdommen og mangfoldet av andre levende vesener er avhengig av det.
5. Menneskenes nåværende innblanding i den ikke-menneskelige verden er for vidtgående og situasjonen forverres.
6. De foregående punktene indikerer at det er nødvendig med forandringer i den dominerende måten menneskene til nå har opptrådt på i forhold til jorden som helhet. Forandringene vil på en fundamental måte virke inn på politiske, sosiale, teknologiske, økonomiske og ideologiske strukturer.
7. Den ideologiske forandringen i de rike landene vil hovedsakelig bestå av økt verdsettelse av livskvalitet i forhold til høy materiell levestandard, og på denne måten legge grunnen til en varig økologisk utvikling over hele kloden.
8. De som sier seg enig i de foregående punktene, har en forpliktelse, direkte eller indirekte, til å forsøke å gjennomføre de nødvendige forandringene med ikke-voldelige midler (Hegdal og Olsen 2001:79).

³¹ Dypøkologien er en av flere økofilosofiske retningene. Tanken om alle levende tings iboende verdi finner vi også i Vandana Shivas tekster. Dette er særlig knyttet til at mangfold er en verdi i seg selv. (Se spesielt Shivas *Earth Democracy* 2005)

5.7 Alternativ modernitet?

(...), we must reassert that the family farm is the most efficient instrument, not just from an economic standpoint, but from a social, ecological and political standpoint as well, to provide food to our communities, our nation and the world” (Krebs 2003:203).

Sosiale bevegelser oppstår i en bestemt historisk og politisk kontekst. Denne konteksten muliggjør bevegelsens fremvekst og mobilisering. Globaliseringen har skapt mulighet for nye former for organisering av motstand på tvers av nasjonene. Vi har sett at nyliberal politikk har hatt negative konsekvenser for småskalalandbruk og rural utvikling. Via Campesinas motsand mot nyliberalismen og kamp for en alternativ utviklingsmodell må forstås i lys av denne utviklingen (Rosset 2006). De ser at deres medlemmers interesser trues av den kapitalistiske globaliseringen, som i stadig større grad griper inn i rural sektor. Liberaliseringen av handel med matvarer reduserer de enkelte lands mulighet til å styre sin landbruks- og matpolitikk. Lokale markeder i Sør har blitt oversvømt av billigere produkter fra Nord og utkonkurrert den lokale produksjonen, noe som har ført til økt fattigdom og sult. Flere har dermed mistet sitt livsopphold i landbruket, og måttet søke mot byene for å finne arbeid. I flere land, som for eksempel India, har det tusenvis av bønder tatt livet av seg i desperasjon fordi de ikke kan fø sine familier, fordi de er nedtyngt i gjeld på grunn av fallende råvarepriser og dyrere innsatsfaktorer, eller fordi de ikke orker skammen med å miste jorda som har gått i arv i generasjoner. Den nyliberale politikken har hatt fatale konsekvenser i fattigere land, men ødelegger også lokalsamfunn i rike land. Via Campesina hevder at vi må se denne utviklingen, eller manglende utviklingen, i rural sektor i sammenheng med større endringer i samfunnet forøvrig. De ser derfor sin kamp som en del av en større kamp for et mer demokratisk, rettferdig og bærekraftig samfunn. De peker på at nyliberalismen virker som et redskap for den globale elitens interesser og at det har økt de store multinasjonale selskapenes makt over samfunnsutviklingen. Profitthensyn har blitt viktigere enn menneskenes frihet og rettigheter, og den økende markedstenkningen og individualismen påvirker individ og samfunn på en uheldig måte. De ønsker derfor å fremme verdier som likeverd, solidaritet og mangfold, og de ser sunne lokalsamfunn som en bærebjelke i en mer demokratisk utvikling. Via Campesinas kritikk av nyliberalismen innebærer således også systemkritikk, som Krebs påpeker:

Rather than concentrate on issues, 21st century populism must focus on the system, for the system itself has become the issue. Fundamental change in our society will be all but impossible unless we seek to end corporate rule and replace it with self-government not only in politics, but also in our economic and professional life (Krebs 2002:201).

Han mener at det trengs en motkultur som kan erstatte dagens ”coporatist culture” og fremhever betydningen av å utvikle horisontal kommunikasjon mellom mennesker, grupper, i lokalsamfunn og hele nasjoner. Og at det innen landbruks- og matpolitikk er avgjørende å bevisstgjøre, og bygge allianse med, forbrukere om mat. Maten vi spiser er i følge ham en politisk handling. Han gjengir et utdrag fra en tale som den protestantiske teologen Dr. Walter Brueggeman holdt på ’the National Council of Churches conference on urban – rural connection’ i november 1996, om hvordan samfunnet preges av bylivets tenkning, og om forholdet mellom by og land:

(...) The fact is that the city is at the centre of the land crisis (...), because the city is not simply a place, the city is a way of thinking about social reality... the city is a place of monopoly where everything important and valued is gathered and stored and administered and owned. (...) The concentration of wealth and value is the cause of the city and the city is the result of that concentration. When the city is healthy it exists in a respectful coming and going with the country. But when the city arrives at a pathological self-importance and an imagined self sufficiency, it fails to respect the country (Krebs 2002:190).

Et annet viktig aspekt ved dagens situasjon knytter seg til spørsmålene om etikk, dyrevelferd og helse. Mange peker på at store teknologiintensive bruk (såkalt *factory farming*) ikke kan tilfredsstille de nødvendige kravene til dyrevelferd. Dyrene har små areal å bevege seg på, deres bevegelsesfrihet og tid ute i friluft er svært begrenset. Noen vil også si at mangel på kontakt med mennesker, spesielt i de tilfeller hvor all foring og melking av kyr er automatisert, er et etisk problem. Et annet med store bruk er at jo flere dyr som er sammen på et mindre område, jo større er faren for smitte ved sykdom o.l. (Christie 2003). Dette gjør også at behovet for medisinbruk som antibiotika er større, med de konsekvenser det kan ha både for melkeproduksjonen (som reduseres ved sykdom) og spredning til mennesker via rester i melk og mat. Det kan igjen bidra til økt antibiotikaresistens i befolkningen. Andre helseproblemer gjelder de sjeldnere og mer alvorlige munn- og klovsyke og kugalskap, hormonforstyrrende stoffer, kreftfremkallende

konserveringsmidler og andre kunstige tilsetningsstoffer. Det er også påvist en dramatisk nedgang i vitamin- og mineralinnhold i frukt og grønnsaker. Når det gjelder annen type matvarer som frukt og grønt vil disse ofte høstes, lagres og transporteres før de modnes. Mange mener at dette bidrar til å forringe matvarenes kvalitet ved at det reduserer næringsinnholdet og smaken. Der er mange aspekter ved matproduksjon som berører både dyr og menneskers velferd og helse mer eller mindre direkte.

Slik jeg ser det er forståelsen av *helhet* av betydning for å forstå Via Campesinas reaksjon på den nyliberale utviklingen. Jeg har derfor vist til økofilosofien og økofeministiske perspektiver som jeg mener kan bidra til å belyse dette. Jeg har også trukket på innsikter fra Baumans sosialfilosofiske betraktninger om globaliseringens menneskelige konsekvenser, samt perspektiver på frihet og moral fra moralfilosofien. Via Campesina har, som vi har sett, en bred agenda med en visjon om en annen samfunnsutvikling enn det den rådende nyliberale modellen tilbyr i dag. De fremmer en visjon om en annen utvikling som inkluderer følgende aspekter:

- *Økonomiske, sosial og politisk marginalisering*: Småbønder har blitt ytterligere marginalisert gjennom den nyliberale politikken, som opprettholder og skaper fattigdom og sult i Sør, og forverrer levekårene for småbønder i både Sør og Nord.
- *Økologi*: Miljøforringelse og klimaendringer rammer fattige småbønder hardest. Dagens industrialiserte landbruk er ikke bærekraftig og monokulturell dyrking ødelegger lokale økosystemer. Transport av mat over store avstander er energikrevende og lite miljøvennlig.
- *Kultur og tradisjon*: Globalisering av landbruk og konsernstyrt matproduksjon utgjør en trussel mot lokale økonomier og lokal kunnskap, og fører til kulturell ensretting. Mangfoldet forsvinner og tradisjonelle verdier oppløses.
- *Identitet og sosiale relasjoner*: Markedstenkningens inntreden på flere av samfunnslivets områder fremmer individualisme og konkurranse på

bekostning av solidaritet og samarbeid. Forbrukskulturen og tiltakende kommersialisering utfordrer menneskenes identitet og selvfølelse. Profitthensyn blir viktigere enn menneskelige hensyn.

- *Kvinner:* Nyliberal globalisering forsterker hierarkiske, patriarkalske strukturer som forverrer kvinners levekår, spesielt i fattige land. Kvinners kunnskap verdsettes ikke og deres rolle som matprodusenter, forvaltere av jorda og lokal kunnskap, anerkjennes ikke. Kvinners deltakelse og status må derfor økes.
- *Mat og helse:* Lokal småskalaproduksjon gir fersk, trygg og kulturelt tilpasset mat. Industriell landbruksproduksjon og transport av mat over lange avstander motvirker dette.

Via Campesina kritiserer det moderne nyliberale synet på utvikling. De avviser ikke utvikling, men vil fylle det med et annet meningsinnhold som omfatter mer enn økonomiske og materielle aspekter. Via Campesina mener at deres kamp er viktig fordi små bruk bidrar best til lokal utvikling, og dermed til en sosial og økologisk bærekraftig utvikling, nasjonalt og globalt. De mener det er skapt en myte om at små gårder ikke produserer effektivt og produktivt. Små arbeidsintensive bruk trenger mindre innsatsfaktorer, og er mindre avhengig av tilført energi fordi de baserer seg på lokalt tilgjengelige ressurser. Småskaladyrking med vekselbruk tar bedre vare på jorda og bevarer det biologiske mangfoldet. Modernisering må derfor skje nedenfra og sikre matprodusentene og forbrukerens demokratiske rett til å bestemme hvordan utviklingen skal skje. Et første og viktig skritt på vegen er å stoppe liberaliseringen av landbruket. Jeg avslutter derfor med å sitere George Naylor, leder for the National Family Farm Coalition i USA:

”How much evidence do the nations of the world need that liberalizing trade – the goal of the WTO – is unworkable and threatens the livelihoods of millions of farmers, the food security of the world’s population, and the functioning of our natural environment? (...) The WTO needs to get out of agriculture, period.” (Rosset 2002:xviii)

6) Litteraturliste

- Anderson, Kym og Will Martin (2005), "Agricultural Trade Reform and the Doha Development Agenda". *The World Economy*, Vol. 28, No. 9 September 2005: 1301-1327
- Bauman, Zygmunt (1997), *Postmodernity and its discontents*. New York: New York University Press
- Bauman, Zygmunt (1998), *Globaliseringen og dens menneskelige konsekvenser*. Oslo: Vidarforlaget
- Bello, Walden (2002), *Deglobalization: Ideas for a new world economy*. Dhaka: University Press
- Bernstein, Henry (2006), "Once were/still are peasants? Farming in a globalising "south", *New Political Economy* Vol. 11, No. 3 September 2006: 399-406
- Borchgrevink, Axel (2001), "Fattigdom". I NUPI, *Hvor hender det?* Nr. 21, årgang 2000-2001. www.nupi.no
- Blomgren, Anna - Maria (1997), *Nyliberal politisk filosofi: en kritisk analys av Milton Friedman, Robert Nozick och F. A. Hayek*. Nora: Bokförlaget Nya Doxa
- Borras Jr, Saturnino M. (2004), "La Via Campesina. An Evolving Transnational Social Movement". *TNI Briefing Series* No. 2004/6. Amsterdam: Transnational Institute
- Black, Stephanie (2001), *Life and Debt*, dokumentarfilm
- Brass, Tom (2000), *Peasants, Populism and Postmodernism. The Return of the Agrarian Myth*. London: F. Cass

-
- Chambers, Robert (1983), *Rural Development. Putting the Last First*. Harlow, England: Pearson Education
- Christie, Helge (2002), *Makt over maten. – Hvordan virker WTO?* Valdres: Landbruksforlaget
- Christensen, Tom og Per Lægheid (2001), “New Public Management i norsk statsforvaltning”. I Tranøy og Østerud (red.) *Den fragmenterte staten. Reformer, makt og styring*. (67-95) Makt- og demokratiutredningen 1998-2003
- Colás, Alejandro (2005), “Neoliberalism, Globalisation and International Relations”. I Alfredo Saad-Filho & Deborah Johnston *Neoliberalism. A Critical Reader*. (70-80) London: Pluto Press
- Dawkins, Kristin (2002), “US Agricultural Policy and the Uruguay Round: Implications for Food Security and Global Democracy”. I Vandana Shiva & Gitanjali Bedi (red.) *Sustainable Agriculture and Food Security. The Impact of Globalisation*. (207-232) New Delhi: Sage Publications
- Desmarais, Annette (2002), “The Via Campesina: Consolidating an International Peasant and Farm Movement”. *The Journal of Peasant Studies*, Vol. 29, No.2
- Duménil, Gerard og Dominique Lévy (2005), “The Neoliberal (Counter-) Revolution”. I Alfredo Saad-Filho & Deborah Johnston (red.) *Neoliberalism. A Critical Reader*. London: Pluto Press
- Ekins, Paul (1992), *Fra vekst til utvikling. En grunnbok i ny økonomi*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag
- Eriksen, Stein Sundstøl (2002), “Staten, markedet og globaliseringen: maktutredningen om globaliseringen og nasjonalstaten”. I *Agora* Årg.20, nr3/4: 81-110
- Eriksen, Tore Linné (1990), *Afrikas krise. Finnes det alternativer til Verdensbankens diagnose og medisin?* Oslo: NORAD/Nupi

- Eriksen, Tore Linné (2001), "Globaliseringens vinnere og tapere". I *Globalisér kampen. Globalisér håpet*. Oslo: Utviklingsfondet
- Fernandes, Bernardo Mancano (2000), *A Formacao do MST no Brasil*. Petrópolis, Brasil: Editora Vozes
- FIAN og Via Campesina (2004), *The Global Campaign for Agrarian Reform. Working document: Commentary on land and rural development policies of the World Bank*.
- Fokus (2001), *Økonomisk Globalisering – En Utfordring for Kvinnene*. Oslo: Fokus
- Freire, Paulo (1999), *De undertrykte pedagogikk*. (2.utg.) Oslo: Ad notam Gyldendal
- Giddens, Anthony (2003), "The Globalizing of Modernity". I David Held & Anthony McGrew (red.) *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*. (2nd Ed) Cambridge: Polity Press
- Gorz, André (1979), *Økologi og frihet*. Oslo: Pax Forlag
- Grønn, Erik (1998), *Samfunnsøkonomiske emner*. (3.utg.) Oslo: Cappelen akademiske forlag
- Hamn, Bernd (1998), *Social Transformation, Development, and European Social Sciences*. Presentert på Second European Social Science Conference, Bratislava, Slovakia
- Harnäcker, Martha (2002), *Landless Peasants: Building a Social Movement*. Brasil: Editora Expressão Popular (dok. tilgjengelig på nett)
- Harvey, David (2005a), *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press
- Harvey, David (2005b), *Den nye imperialismen*. Oslo: Oktober

Hayek, Freidrich A. von (1944): *The Road to Serfdom*. London : Routledge & Kegan Paul

Hegdal, Ola A. og Tore Strand Olsen (2001), *Jeg, Arne Næss. Et tegnet liv*. Oslo: Kagge Forlag

Held, David og Antony McGrew (2003), "The Great Globalization Debate: An Introduction". I David Held & Anthony McGrew (red.) *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*. (2nd Ed) Cambridge: Polity Press

Hestnes, Ellen (2003), *Where You Can Dream of Something*. Hovedfagsoppgave i sosialantropologi, Universitetet i Oslo.

Hirst, Paul og Graham Thompson (2003), "Globalization - A Necessary Myth?" I David Held & Anthony McGrew (red.) *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*. (2nd Ed) Cambridge: Polity Press

Hulme, David & Mark M. Turner (1990), *Sociology and Development: theories, policies and practices*. New York: Harvester Wheatsheaf

Høyer, Karl Georg (2007), "Ecophilosophy and the Contemporary Environmental Debate". I *Sosiologisk Årbok* 2007, Nr. 3-4: 1-35

Johannesen, Trond (1997), "Om grensene for statens makt i en markedsøkonomi". I Åsmund Birkeland (red.) *Den moderne staten* (166 – 214) Oslo: Pax Forlag

Keohane, Robert O. og Joseph S. Nye Jr. (2003), "Globalization: What's New? What's Not? (And So What?)" I David Held & Anthony McGrew (red.) *The Global Transformations Reader. An Introduction to the Globalization Debate*. (2nd Ed) Cambridge: Polity Press

- Krebs, A.V. (2002) "The Corporate Reapers: Towards Total Globalisation of Our Food Supply". I Vandana Shiva & Gitanjali Bedi (red.) *Sustainable Agriculture and Food Security. The Impact of Globalisation*. (187 – 204) New Delhi: Sage Publications
- Kjörling, Lennart (2004), *Så länge det finns hunger. De jordlösas rörelse i Brasilien*. Stockholm: Ordfront
- Korsnes, Olav, Heine Andersen og Thomas Brante (red.) (1997), *Sosiologisk Leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget
- LAG (2002), *MST – de jordløses kamp*, dokumentarfilm av LAGs solidaritetsbrigade våren 2002
- Larson, Reidar (1997), *Politiske ideologier i vår tid*. Oslo: Ad Notam Gyldendal
- Lie, Amund og Tom Christensen (2007), "Nyliberalisme og forvaltningspolitikk – frå modernisering til fornying?" I Per Kristian Mydske, Dag Harald Claes og Amund Lie (red.) *Nyliberalisme – Ideer og politisk virkelighet*. (87-104) Oslo: Universitetsforlaget
- Lømo, Aase og Hanne Eldby (2004), *Eksport av landbruksvarer: en vei til utvikling i sør?* Sluttrapport fra prosjektet "Liberalisering av handel med landbruksvarer: konsekvenser for utvikling i sør". Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo
- Løyning, Trond (2006), *Økonomisk sosiologi*. Oslo: Samlaget
- Malnes, Raino og Knut Midgaard (1993), *Politisk tenkning frå antikken til vår tid*. Oslo: Universitetsforlaget
- Mies, Maria og Vandana Shiva (1993), *Ecofeminism*. London: Zed Books
- Milanovic, Branco (2003), "The Two Faces of Globalization: Against Globalization as We Know It". *World Development* Vol. 31, No. 4, 2003: 667-683

-
- McMichael, Philip (2004), *Global development and the corporate food regime*. Presentert på XI World Congress of Rural Sociology, Trondheim, juli 2004.
- McMichael, Philip (2006), "Peasant Prospects in the Neoliberal Age". *New Political Economy* Vol. 11, No. 3 September 2006: 406-417
- Morrisawa, Mitsue (2001), *A História da luta pela terra e o MST*. São Paulo: Expressão Popular
- Nicholson, Paul og Nico Verhagen (2004), "Matsuverenitet er viktigast – WTO ut av mat og landbruk". I Aksel Nærstad og Olav Randen (red.) *Kampen om maten*. Ål: Boksmia
- Nilsen, Øystein (2005), *Moralsosiologi. En introduksjon til Zygmunt Bauman*. Oslo: Abstrakt Forlag
- Oya, Carlos (2005), "Sticks and Carrots for Farmers in Developing Countries: Agrarian Neoliberalism in Theory and Practice". I Alfredo Saad-Filho & Deborah Johnston (red.) *Neoliberalism. A Critical Reader*. London: Pluto Press
- Palley, Thomas I. (2005), "From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms in Economics". I Alfredo Saad-Filho & Deborah Johnston (red.) *Neoliberalism. A Critical Reader*. London: Pluto Press
- Perlas, Nicanor (1995), "The Seven Dimensions of Sustainable Agriculture". I Vandana Shiva og Ingunn Moser (red.) *Biopolitics. A Feminist and Ecological Reader on Biotechnology*. London: Zed Books
- Perlas, Nicanor (2002), "Associative Economics: Responding to the Challenge of Elite Globalisation". I Vandana Shiva og Gitanjali Bedi (red.) *Sustainable Agriculture and Food Security. The Impact of Globalisation*. (409-429) New Delhi: Sage Publications

Petras, James og Henry Veltmeyer (2001), "Are Latin American Peasant Movements Still A Force for Change? Some New Paradigms Revisited". *The Journal of Peasant Studies*, Vol. 28, No. 2, January 2001: 83-118

Petras, James og Henry Veltmeyer (2005), "Foreign Aid, Neoliberalism and US Imperialism". I Alfredo Saad-Filho & Deborah Johnston (red.) *Neoliberalism. A Critical Reader*. London: Pluto Press

Ringstad, Vidar (1997), *Samfunnsøkonomi 2: Makroøkonomiske emner*. Oslo: Cappelen akademisk forlag

Rosset, Peter M. (2006), *Food is Different. Why we must get the WTO out of agriculture*. London/New York: Zed Books

Shiva, Vandana (1989), *Til Livets Opphold. Kvinner, Økologi og Utvikling*. Oslo: Forlaget Oktober

Shiva, Vandana (1991), *The Violence of the Green Revolution*. London: Zed Books

Shiva, Vandana (1993), *Monocultures of the Mind. Perspective on Biodiversity and Biotechnology*. London: Zed Books

Shiva, Vandana (2000), *Stolen Harvest. The Hijacking of the Global Food Supply*. Cambridge: South End press

Shiva, Vandana (2004), *Patent på plyndring? Om opphavsrett, etikk og nykolonialisme*. Oslo: Spartacus Forlag

Shiva, Vandana (2005), *Earth Democracy. Justice, Sustainability and Peace*. London: Zed Books

Shiva, Vandana (2002), "Globalisation of Agriculture, Food Security and Sustainability". I Vandana Shiva og Gitanjali Bedi (red.) *Sustainable Agriculture and Food Security. The Impact of Globalisation*. (11-70) New Dehli: Sage Publications

Sklair, Leslie (2002), *Globalization. Capitalism and its Alternatives*. (2nd Ed). Oxford: Oxford University Press

Smukkestad, Oddvar (1994), *Den innviklede utviklingen: en innføringsbok i økonomisk og politisk utviklingsteori*. Oslo: Ad Notam Gyldendal

Snoen, Jan Arild (red), Paul Chaffey m.fl (2004), *Åpen verden – et forsvar for globaliseringen*. Oslo: Civita

Stedile, João Pedro (2002), intervju i *New Left Review* 15, May-June 2002, <http://www.newleftreview.org/A2390>

Thagaard, Tove (1998), *Systematikk og innlevelse. En innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke

Toporowski, Jan (2005), “A Haven of Familiar Monetary Practice’: The Neoliberal Dream in International Money and Finance”. I Alfredo Saad-Filho & Deborah Johnston (red.) *Neoliberalism. A Critical Reader*. London: Pluto Press

Tranøy, Bent Sofus (2006), *Markedets makt over sinnene*. Oslo: H. Aschehoug & Co.

Tranøy og Østerud (2001): Innledning i Tranøy og Østerud (red.) *Den fragmenterte staten. Reformer, makt og styring*. (9-36) Makt- og demokratiutredningen 1998-2003

Veltmeyer, Henry (2006), “Introduction”. I *Canadian Journal of Development Studies*, Vol. XXVII, no. 4 -2006, Development and the Agrarian Question

Veltmeyer, Henry, James Petras og Steve Vieux (1997), *Neoliberalism and class conflict in Latin America: a comparative perspective on the political economy of structural adjustment*. Basingstoke: Macmillan

Verdensbanken (2000), *Voices of the Poor*. www.worldbank.org

Vetlesen, Arne Johan og Jan-Olav Henriksen, (2003), *Moralens sjanser i markedets tidsalder. Om kulturelle forutsetninger for moral*. Oslo: Gyldendal

Via Campesina (2008), Position Paper, *Protocol on Biosecurity and the Convention on Biodiversity*. www.viacampesina.org (14.05.08)

Wahl, Asbjørn (2002), "Velferd til salgs". I *Globalisér kampen. Globalisér håpet*. Oslo: Utviklingsfondet

Østerberg, Dag og Fredrik Engelstad (1995), *Samfunnsformasjonen: en innføring i sosiologi*. Oslo: Pax

Østerberg, Dag (2000), *Den sosiale realitet*. Oslo: Sosiologisk Årbok 2001

Aasland, Dag G. (2005), *Økonomiens grenser og etikkens nødvendighet: en vei til Emmanuel Levinas*. Oslo: Cappelen akademisk forlag

Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt.

Oppgaven inneholder totalt 38 030 ord. Dispensasjon er gitt etter overgang fra cand.polit. - programmet.